

СУЧАСНИЙ
БЕСТSELLER
УКРАЇНИ

Іван Корсак

ЗАПІЗНІЛЕ
КОХАННЯ
МИКЛУХО-
МАКЛАЯ

роман

ББК 84.4УКР6
К69

Корсак, Іван
К69 Запізніле кохання Миклухо-Маклая : роман / Іван Корсак. – К.: Ярославів Вал, 2016. – 264 с. (Серія «Сучасний Бестселер України»).

ISBN 978-617-605-024-7

Пантелеймон Куліш якось писав: «Багато нашого по чужих хатах позалежувалось, що не всяке вже й пізнає, чиє воно спершу було. Багато позабирали в нас усякого добра сусіде, багато і самі наші предки по чужих людях порозносіли... А воно Бог зна коли було наше «непрошене й не дане», тільки що не було в нас на Вкраїні захисту все те ховати». Серед імен, яких «сусіде позабирали», є ім'я славетного вченого і мандрівника Миколи Миклухо-Маклая.

Саме про нього йдеться у новому романі Івана Корсака.

Іван Корсак

Запізніле
КОХАННЯ
МИКЛУХО-
МАКЛАЯ

роман

Видавничча рада:

Михайло Ватуляк, голова Асоціації видавців і книгорозповсюджувачів Львівщини / Сергій Грабар, продюсер книжкової серії «Червоне та чорне» / Любов Голота, головний редактор культурологічного тижневика «Слово Просвіти», лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка / Григорій Гусейнов, головний редактор журналу «Кур'єр Кривбасу», лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка / Дмитро Іванов, головний редактор газети «Гарт» (Чернігів), лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка / Володимир Загорій, президент Ліги українських меценатів / Світлана Короненко, заступник директора каналу «Культура» Національної радіокомпанії України / Іван Корсак, письменник (Луцьк) / Володимир Панченко, доктор філологічних наук, професор / Василь Простопчук, головний редактор газети «Віче-інформ» (Луцьк) / Михайло Слабошицький, директор видавництва «Ярославів Вал» / Павло Щириця, головний редактор видавництва «Ярославів Вал».

Всі права застережено. Жодна частина цього твору не може бути використана
чи відтворена без письмового дозволу видавництва.

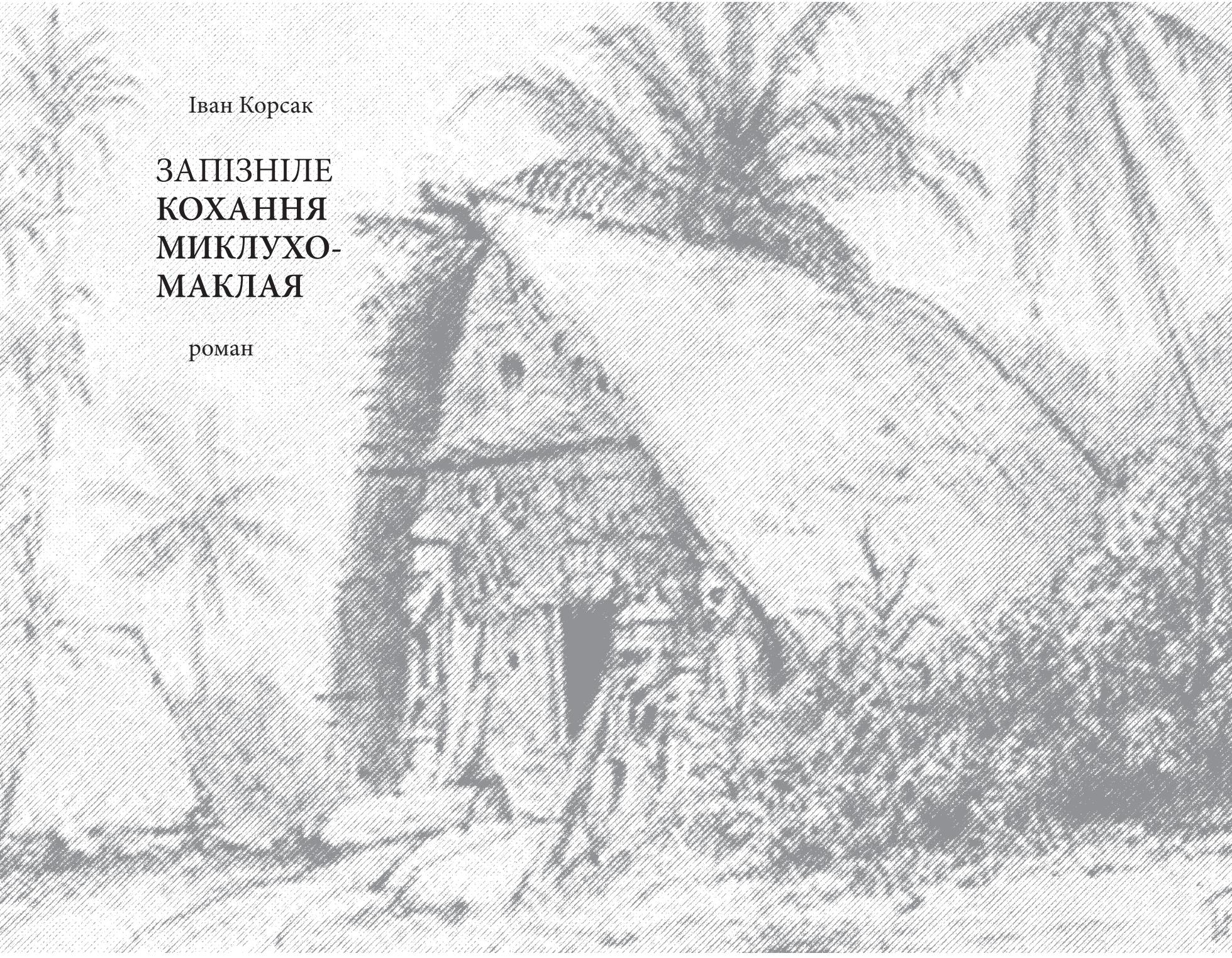
© Іван Корсак, роман, 2016
© Микола Мельнійчук, післямова, 2016
© Валерій Соловйов, фото на обкладинці, 2016
© Видавництво «Ярославів Вал», видання, 2016

*Автор висловлює іциру вдячність
Сіднейському університетові, який люб'язно надав
фотокопії щоденника Маргарити Робертсон де Миклухо-Маклай,
досі ніде не друковані, дякує німецькій фірмі Antiquariat Steffen
Völkel, Британському музееві, Ліннеевському товариству в Лондоні,
Національному музееві природничої історії в Чилі, Інститутові
етнології і антропології Російської академії наук, Національному
науково-дослідному інститутові у Порт-Морсбі Папуа Нової Гвінеї,
всім, хто відгукнувся, а особливо колегам, які перекладали
з досить складних рукописних оригіналів.*

*Старші радили якось юнакові: «Як важко буде тобі на душі – іди в храм!»
Трапилось так, що жити йому стало нестерпно. Прийшов у храм. Аж тут
поруч каже якийсь чоловік: «Не так руки тримаєши». Інший до нього під-
ходить: «Не так ти хрестишся». Ще хтось: «Не так одягнений». Врешті
радить немолода вже жіночка: «Ви б вийшли з храму та купили книжечку,
в якій написано, як тут правильно себе вести».*

*Вийшов юнак із храму, сів на лавочку і заплакав. Аж підходить до нього
Христос: «Чого ти плачеш?». – «У храм не пускають». Обняв його Господь
і тихо шепнув: «Ти не журися, юначе. Мене давно туди не пускають».*

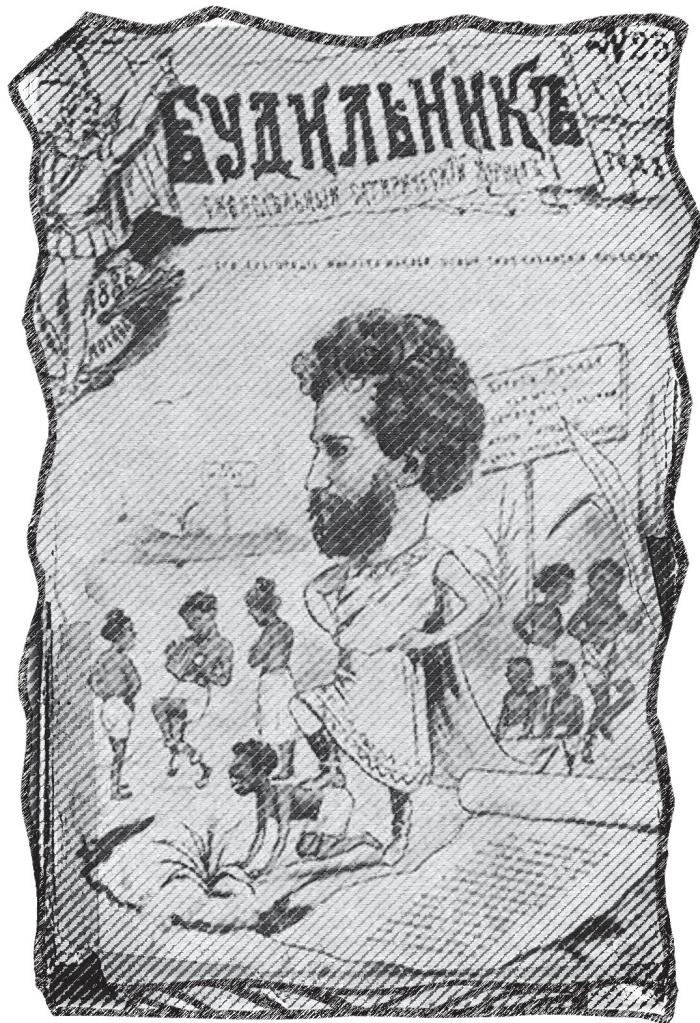
За східною притчею

Іван Корсак

**ЗАПІЗНІЛЕ
КОХАННЯ
МИКЛУХО-
МАКЛАЯ**

роман

Імлистого надвечір'я мокрою петербурзькою бруківкою гриміла однокінна двоколка, візниця знехотя помахував батіжком, а пасажир час від часу по-зирав то на нумер будинку, то на адресу, виписану на конверті великими рівненькими літерами. Врешті він мовчки поклав руку на плече візниці і той, натягнувши віжки, спинив коня.

На порозі їхнього дому нарочний, вручаючи конверт, замість привітання лише спитав:

– Тут живе Катерина Миклуха?

Вона не встигла навіть поцікавитися, від кого лист, як той, поспіхом вклонившись, забрався геть.

Катерина Семенівна підійшла до вікна, аби легше було на її втомлені очі й, злегка мружачись, почала читати. Але не дочитала й до половини, як напівзітхнула-напівзойкнула і важко опустилася на стілець. Сім'я якраз була в зборі, і всі обступили матір.

– Діти, – неголосно і якось втомлено мовила вона, – нашому Миколі знову тюрма...

Сестра і брати враз обернули на нього погляди, мов досі не бачили.

Материні слова шпигонули Миколу, але він втримався, і вигляду не подав, хіба судорожно сковтнув і затиснув зуби.

Власне, Миколі не раз набігало лихе передчуття, що йому, очевидно, не розминутися з тюromoю. Не минути через його погляди і юнацьку прямолінійність отих вогких запліснявілих мурів, юмовірних сухот із таким здоров'ям і відхаркування легень шматками; ті липкі мури не тільки обмежували, сплюскували і стискували немилосердно простір, вони наче стискували безжалісно скроні до синього болю –

видавалося, крізь товщу стін равеліну не здатен пробитись не тільки звук, а й думка людська; вона тут ув'язнена, замурована тупо на віки-віків, похована в безвісті кам'яній.

Сімейна рада по такій гіркій новині затягнулася, вже й шибки на вікнах посиніли у присмерку і тихо, якось прохально на вечірню молитву озвались далекі дзвони.

Мати, Катерина Семенівна, губилася в здогадах, яка то добра душа про загрозу попереджає... Може, та душа з поліції, але хіба там така може водитися? Та анонімна душа писала, що безвусу юнь, яка хоч трішки брала участь в останніх студентських заворушеннях, як тільки виповниться її вісімнадцять, загребуть великою жандармською мітлою відразу під арешт і потягнуть на суд – її Миколу при тім числі. І ще та душа повідомляла, що якась вельми козирна особа давно на їхню сім'ю точить зуба і зараз не промине нагоди оскуму зігнати.

«Господи, – по тих рядках повела Катерина Семенівна долонями по обличчю, наче вмивалася, – кому і нащо ми потрібні... Я, немолода вже вдова, аби п'ятеро діток на ноги поставити, зранку до вечора уроки маю давати, над контурними картами для заробітку нидіти, вже й сліпнути, певне, почну, бо світ від втоми мов через густу сітку рибальську бачиться...»

– За кордон. І треба поспішити, – притиснув старшенький син Сергій останнє слово, аж вимовилось воно із присвистом. – Он і Миклашевський та-кої думки – чим швидше паспорт здобути.

Справді, розраював хлопця цей давній друг сім'ї у листі, аби не брав він до серця загрози недоброї влади. І нехай тебе виключили ні за що з університету, як раніше з гімназії, нехай, писав Миклашевський, – їдь краще за межі імперії, там дихати легше,

їдь у Гейдельберг. Тут слухатимеш лекції непересічних учених, Гельмгольца славетного зокрема, і Міттермайєра, і Кірхгофа, інших світил. Клопочись невідкладно закордонним паспортом...

– Легко сказати – клопочися, – зиркнула мати на сина, зиркнула якось дивно, приплющуючи повіки, мов підозрюючи в чомусь його; насправді їй різали очі, бо за північ учора сліпала над тими контурними. – Клопотати про закордонний паспорт не варто, бо, як гадає анонімний друг, відразу зажадають підписку про невиїзд, далі на всіх прикордонних станціях чатуватимуть...

– А поза тими станціями капосними! – не втерпіла сестра Оля, на три роки за Миколу молодша. – Десь стежечкою лісовою, де меншеникають...

– Розкішна порада, – глипнув зверхнью Сергій на сестру, що посміла у мову доросліших втрутитися. – Тоді, як не спіймають навіть, брат вернутись додому не зможе ніколи.

Микола слухав цю тривожну мову якось знічено, йому ніяково було, що завдає сім'ї клопотів та хвильовань. Він би справді залюбки покинув це місто, яке не злюбив з дитинства. Казав уже якось матері: киньмо ці петербурзькі трушоби, з гнилим санкт-петербурзьким повітрям, переїдьмо в тепліші краї... В цьому сирому місті, з пронизливими сухотними протягами, він хворів безперестанку на всі мисливі болічки, зазнав різних бронхітів, ангін та ревмокардитів, частковий параліч голосових зв'язок залишив на спомин легке заїкання. З кволого хлопчака безсердечна дітвора немилосердно дражнилася, інколи пригощала добрячим штурханом, а він не міг, не в силі був дати їй здачі. А як настав час до школи йти, то попри більш ніж прегарну підготовку освітянське начальство порадило батькові:

– Віддайте його у школу для слаборозвинених...

Ти не вчинив чогось особливого, думав Микола, слухаючи поради сім'ї, не зробив ні злого, ні доброго, просто був разом зі всією студентською громадою, інакше б тебе зневажали, а зараз маєш, мовби дрібний злодюжка, кудись втікати, чомусь ховатися попід чужим тином – молодь студентська лише висловитися хотіла... Набігали думки, які мали б колись лягти на папір з-під його пера: «Дика азійська орда з її лютою жорстокістю, зневагою духовних цінностей і поділом суспільства на рабів та вождів принесла й укоренила на віки в Російській державі становище, коли право думати діставали тільки ті з нижчої суспільної верстви, хто, думаючи, у своїх міркуваннях угадував бажання вождя...»

Але зараз він знову знає напевне – на нього справді чигає тюрма.

Власне, він разом із братом Сергієм за участь у студентських протестах вже скуштував її смак, всі розкоші Петропавлівської фортеці. Ще й через місяць, як вийшов на волю, йому ввижався відразливий дух шурів, ним, видавалося, тхнула навіть одежина, що в камері й не була. Та камера випала йому якась особлива: для вгодованих пацюків, у яких аж боки вилискували, вона стала прохідним двором. Як підтоплювало десь підвали чи, навпаки, спадала вода, ця твар безбоязно через камеру шпацірувала, блискаючи хижим оком на в'язня, мов прищінювалася, коли на нього можна накинутись; вона тут господинею була повноважною, мало того – велася так, мовби їй належав щонайменше весь рavelіn, а то й місто усеньке разом з будівлями і метушливим людом з його безтолковими порядками. По завше вологих кутках кам'яного мішка щоранку зароджувалася невідь звідки потворна черва, від одного погляду на яку його не раз нудило.

Втрапити знову туди він охоти не мав, не здужав.

– Що ж у нас у сухому залишку? – Микола обводив поглядом всіх, мов хотісь із них знати напевне правильну відповідь, але навмисне не хотів нею ділитися. – Чекати права на паспорт – то чекати суду і нового товариства тих вгодованих пацюків у Петропавлівському підземеллі. Мати піде просити дозволу на мій виїзд за станом здоров'я? Москва сльозам не вірить, а Петербург – тим паче. Романтична втеча за кордон нетрями й пущами – тільки того й чекають: тоді я не просто політичний, я відтоді звичайний кримінальний злочинець.

– Веселі діла, – зовсім невесело докинув Сергій. – Наче у казці: направо підеш – коня загубиш, наліво підеш – себе загубиш, прямо підеш – втратиш і себе, і коня... То куди ж тобі йти?

Микола никав подумки в усі боки, але кожного разу натикався на ті ж самі холодні, запліснявілі, окутані напівтемрявою казематні мури, де навіть думка затиснута, як затиснула кам'яниця простір, де голос людський стає чомусь гугнявий і відлунює, відбивається від кам'яних стін, гоготить як з могили...

Ні, він у могилу цю більше не піде, він має знайти якийсь інший шлях...

2

Для імператора Олександра II граф Олексій Костянтинович Толстой, правнук останнього гетьмана України Розумовського, був з дитинства просто Олексієм, навіть, подейкували, майже приятелем, – якщо тільки августійші особі дозволено приятеля мати. Толстой давно за різними справами зустрічався з августійшим, тож розговорилися й зараз, а серед іншого – про фрейліну М., яка необачно, а то й незграбно інколи чинить, аби вигідно вийти заміж.

– Дівиці вельми на шашки схожі: не кожній вдається, та кожна втрапити в дамки хоче, – всміхнувся Толстой. – До слова, про дамки. Точніше, даму в наших літах, ще й вдову: може, пам'ятаєте сім'ю Миклух. Так ото сина її ні за що, ні про що з університету виключили та з Медико-хірургічної академії...

Нараз запала глибока тиша, тільки крізь прочинене вікно донісся ледь чутний уривок команди при зміні караулу.

– Ти хоч і правнук гетьманський, але, даруй, своїми малоросами вже оскуму набив, – спохмурів імператор і чомусь облизнувся. Те пам'ятив Толстой ще з дитинства: в Олександра так завше виходило, як дратувався, мовби його спрага мучила невтолима. – Думаеш, я забув, як серед адресатів Герцена цей Миклуха виявився? Я на звідомлення Валуєва тоді не зважив, не вкинув того дружку бунтівників у каталажку, а тебе, заступника малоруського, послухав. Інша річ, як гроши Миклуха почав Шевченкові слати, сто п'ятдесят рублів чи скільки там, не пам'ятаю.

Толстой покірно опустив очі, вичікуючи, коли виговориться імператор і тоді буде змога щось додати своє, аби похитнути оту затятість.

– Стривай, – похопився імператор. – Ти вже ж просив раз за двох шмаркачів, братів Миклух, я тоді знов назустріч пішов – і їх випустили з Петропавлівської. Та це ж невдячні яблука такої невдячної яблуні... І мови про це надалі можеш не вести.

Імператор не хотів говорити про розлогу доповідну Валуєва, міністра внутрішніх справ. Той назвав вісімнадцятилітнього Миколу Миклуху «найголовнішим і найнебезпечнішим заводієм усіх заворушень», злим словом міністр згадав і «заступника малоросів» графа Толстого. Щодо графа, то Олександр II мав свою думку, і вона витікала не тільки з дитячих та юнацьких літ: Олексій Костянтинович був «частинкою» колективного псевдоніму Козьми Прutкова разом з братами Жемчужниковими, їхні епіграми наводили жах на все великосвітське товариство, і серед цих епіграм та вельми дотепних характеристик немало стосувалося саме Валуєва.

Але тут втрапила коса на камінь. Так вже доля судила, що Толстой, який ще з шести тижнів від роду в селі Погорільці на Чернігівщині годувався, випадком по одягу впізнав на вулиці в Петербурзі свого земляка. Був ним Микола Ілліч Миклуха, збіднілий дворянин, що не мав грошей навіть на діліжанс і пішки прийшов у Петербург учитись. Толстой допоміг йому влаштуватися в Інститут інженерів шляхів сполучення, потурбувався про житло. А зараз за обов'язок мав дітям Миколи Ілліча помогати, бо батько так рано відійшов у засвіти...

Не кожен би зважився на таке: Олексій Костянтинович знайомого губернатора попросив «зробити» чистий бланк паспорта. І той не відмовив сановному графові, не питуючи навіть нашо йому таке.

– Тільки справжнього прізвища туди не впишіть, – застеріг Олексій Костянтинович Катерину Семенівну.

То було для братів і сестри Миколи неабиякою забавкою: вигадувати для нього прізвище:

- Закривугба!
- Попукало!
- Хропач!
- Нейжмасло!
- Вирвикишкі!
- Панібудъласка!

Після кожного прізвиська смішки-пересмішки лунали, одна тільки Катерина Семенівна безуспішно намагалася хустиною дістати щось із кутика ока, що туди ненароком втрапило.

– Ось так, дорогенькі мої, – врешті спинив змагання Микола. – Мій паспорт, мені й авторство має належати. Як колись в часи Запорозької Січі родину дражнили? Махлай! Це по-перше. А по-друге, хочу для солідності подвійне прізвище: не Миклуха, а по-закордонному дешо – Миклухо. I не Махлай, а по-шотландському – Маклай: передання ж дійшло, що серед предків у нас шотландець був, який в полон з польського війська Богдану Хмельницькому втрапив... Отож – Миклухо-Маклай: хіба не звучно? Так і в нашій родині колись підписувались...

Тихенько стали збирати його в дорогу – тільки ще, за порадою Олексія Костянтиновича, подали прошені на справжній паспорт: поліція тоді спокійненько чекатиме 4 липня, коли хлопцеві виповниться вісімнадцять і він прийде по документ. А його вже тим часом чекатиме буцегарня.

На всякий випадок і маршрут обрали найменш очікуваний для поліції. Прощаючись, навіть не обняли як слід, щоб не привертати чиєсь уваги. Боже, по-

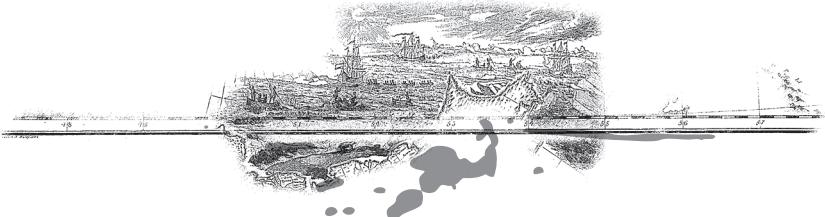
думалося Миколі, наче я злочин вчинити їду, а не навчатись.

Уже на кордоні, як подавав паспорт служителю, всю силу і міць зібрав у собі, аби рука не тряслася. Служитель скрива зиркнув на хлопця і з його паспортом подався кудись.

Настали хвилини відчаю, і страху, і надії, яка змінювалася безнадією. Різні думки набігали в хлопця в очікуванні вайлуватого і вовкуватого служителя. Що за країна – навіть не хотілось оциратися, що за порядки... Батько вік свій короткий віддав задля неї, прокладав залізницю Петербург-Москва, ночуючи не раз і не два у полі чи в лісі, тижнями з боліт не вилазячи, навіть із сім'єю ночуючи в палатках, – і за це йому подяку неабияку склали. За рік до можливості отримувати пенсію вигнали з роботи, бо гроші, бачте, Шевченкові висилав; хворого на сухоти, в тих болотах зароблені, без шматка хліба лишили, як і всю сім'ю. I він сам ось зараз тремтіти мусить, втікаючи...

Служитель вернувся нарешті з паспортом, але його не віддав, тільки блиснув з-під лоба якось підозріло, мовби Микола йому чималенько заборгував і віддавати ніяк не збирається.

– Ви іноземець? – раптом перепитав.

Повісткою, писаною на жовтому грубому папері, що на обгортковий скидався, викликали Катерину Семенівну в поліційну частину.

Їй довгенько довелося чекати у коридорі й вона з страхом та якимось дражливим інтересом розглядала тутешній люд, якого з різних причин сюди привела непроста доля. Он чоловік із грубим, хворобливо посірілим лицем, яке сонця довгими роками не бачило, а он підперли стіну спінами, напевне, двоє повій, не в міру напудрених та крикливо вдягнутих, ще студентів кілько, що й тут не розлучаються з пересмішками...

Нащо її сюди покликали?

Звісно, думка насамперед на Миколу спадала, але чи за минуле, за якісь попередні студентські діла, чи, крій Боже, схопили в дорозі... А може, ще яксь, незнана приключина з іншими дітьми – Катерина Семенівна марно перебирала думки і не могла спинитися на жодній із них.

Заледве переступила поріг кабінету і на запроши сіла, як поліційний чин запитав без передмов:

– Де ваш син?

Хоч як готувалася Катерина Семенівна до ймовірних запитань – і схожого при тому числі, але однаково зараз наче хтось голкою низонув у груди. «Обачно, обережно, – взялася заспокоювати себе, – для цього поліціянта Микола – лише галочка в звіті, а для тебе...»

– Котрий? У мене чотири сини, – відказала так байдуже, що подивувала сама собі.

Поліційний чин, що перебирав тлум паперів, щось вищукуючи у них, аж спинив заняття.

– Ви мене не розумієте чи... покпитися хочете?

Те первісне оціпеніння вже минуло, Катерина Семенівна відчула в собі звичайнісіньку злість.

– Я дала вам відповідь.

Поліцейський з того тільки журно зітхнув.

– Он який тон... Тоді: де ваш син Микола Миколайович Миклуха?

– В Стародуб поїхав, – відразу і безтурботно заготоване відкинула.

– Чого? – насторожився господар кабінету, певне, чин немалий, якщо судити із запобігливості інших поліцейських, що час від часу йому підносили документи; він крутнув головою так, мов прислухатися мав до чогось дуже далекого.

– Історія довга. Потрібне підтвердження на дворянство. Якщо треба – можу розказувати.

– Так, так, – проказав скоромовкою згідливою, тільки погляд зимним лишився.

І Катерина Семенівна взялась оповідати давню історію роду Миклух. Їхній дід Степан, пам'ятала вона з оповіді чоловіка, був хорунжим Стародубського козацького полку. При штурмі Очакова він перший ввірвався в фортецю, тож за це був удостоєний дворянства. Відбувалися з часом зміни в армії і державі. Згодом полк переформували, включивши його в регулярну армію, і Степан отримав перший обер-офіцерський чин корнета. Це давало право на дворянство і за новим положенням. Та от приключина – кількість дворян росла, мов на дріжджах, тож влада стала обмежувати доступ. Указом 1785 року той, хто мав чин нижче VIII класу, зараховувався не до потомственного, а до особистого дворянства без права на його спадкування. І чи то Степан Миклуха загаявся з оформленням потрібних паперів до зазначененої дати, чи щось відбулось інше, тільки при-

числили його до дворянства особистого, на яке нащадки втратили право.

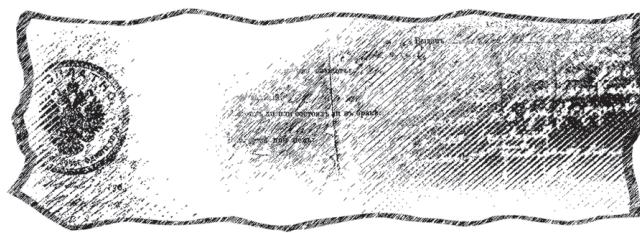
— От і поїхав син документи старосвітські шукати та право своє відновити, — Катерина Семенівна вміла говорити переконливо, досвід платних уроків таки знадобився.

— Так, так, так, — проказав скоромовкою поліцейський чин, мов прокудкудакав, хитро всміхнувшись. — Тільки нема вашого сина у Стародубі, то ви тут під дверима це вигадали.

Ошелешена Катерина Семенівна раптом відчула, як краплина холодного поту десь на шиї взялася й, лоскочучи, по спині побігла. Як? Звідки міг знати він, що то її заготовка, ні з ким вона не ділилася нею, навіть з дітьми? Їй подих забило, чомусь в очах починало темніти, доки проста і нехитра думка сяйнула: та це ж він на қант бере, її за дитину нетямущу зовсім вважаючи, то ж старі як світ поліцейські понти, на найвінчих простаків розраховані. І не затримали вони її Миколи, інакше б тут вистави не стали б влаштовувати..

— А як так — то шукайте! — виклично якось вигукнула вона, точніше, думаючи, що вигукнула, насправді ж упівголоса прошелестіли її слова.

— Виклик прийнято, — знову всміхнувся поліцейський властивою йому двозначною посмішкою.

4

— Вы иностранец? — суворо перепитав Миколу, глипнувши з-під кошлатих брів, служитель кордону.

— О йез, Шотландія, — якась забіякувата жилка тріпнулась у Миколі, він заговорив швидко, наламуючи язика на акцент. Недавно громадянство, як це кажуть, прийнято.

Служитель лише кивнув головою і подав паспорт.

...Ось вона воля, — грали бравурно оркестри у хлопця в душі, лунко звучали труби й урочисто, святечно бухкали барабани; він навіть озирнутися не насмілювався, аби, чого доброго, служитель не передумав, — хіба вигукнути хотілося слова ще одного шотландця з трохи видозміненим прізвищем Лермонтов: «Прощай, немытая Россия!»

Життя після Петербурга, похмурого і насупленого, як отой прикордонний служитель, ставало яскравим і празниковим. Хлопцеві чомусь думалось, що саме так зустрічатиме його Гейдельберг — під весняним сонцем сяяли червоними й жовтими черепичними дахами старовинні будинки, що сперечалися вишуканістю архітектурних ліній, а яблуневі й вишневі сади кипіли сліпучим білоцвіттям.

Микола запрігся у наукового воза з усією пристрастю своєї натури, яка, якщо вподобала щось, то до денця душі, й навпаки, не помічала навіть того, що не хвилює. Геометрія, тригонометрія, лекційні курси з політекономії, новітньої історії, історії сучасної держави та права...

Він шукав себе, і цих пошукув мати не сповна розуміла.

«Ти вчииш багато побічних предметів, — писала Катерина Семенівна з легким докором. — Але не

певна, чи принесуть вони тобі коли-небудь користъ... Хотілося б бачити тебе людиною діла, а не просто аматором просвіти».

Із затягістю молодості Микола хапається і за одне, і за інше, і за третє... На гульки і витребеньки в нього ні часу, ні грошей, вже й одяг домашній сипатися починає. Він робить для себе неабияке відкриття: мало того, що чорний сюртук розлізається, але ж на подив, коли зашиваш якусь дірку, нитка виявляється міцнішою сукна й діра лише збільшується.

«Якщо я прийшов у цей світ, – інколи набігає думка Миколі, як конспектував Оуена чи Сен-Сімона, – то маю зробити щось особливе для науки і всього людства». На менше молодість, звісно, не згоджувалась.

Виявилося небавом, що мало Миколі Гейдельберзького університету, який спудейством галасливим повниться з чотирнадцятого століття, треба ще підкуватися в інших закладах – і він переходить в Лейпцизький університет. Микола відвідує одразу чотири курси лекцій: фізичну географію, теорію національної економіки, історію грецької філософії і вчення про кості та сухожилля. Дарма, що Олексій Толстой з братами Жемчужниковими дражнили сучасника, пропонуючи йому «объять необъятное»...

І вже зовсім замінила Катерину Семенівну синова непостійність: по Лейпцигові перебирається в Єну, в тамтешній університет, аби зайнятися вже медичною.

І якщо перед Миколою раніше стояло риторичне Шевченкове: «Нащо нас мати привела?» – твори Таракса Григоровича були в їхній домашній бібліотеці, їх дарував батькові все той же Олексій Толстой, то тепер спудейські голови при одній балачці взялися розв'язувати не менш заковиристе: чи людина є

справді Homo sapiens з її величним «воздюби біжнього», а чи щось інше, якийсь вислід дарвінівської еволюції?

Микола на це, як завше, мав свою думку:

– Визнаю тільки факти. Особливо експериментально підтвердженні.

– Чоловіче, людина – то таке ество, таке єриво, що для означення його забракне фактів, до того ж один факт суперечить іншому...

– Б'юсь об заклад, – наполягав Микола, – що експеримент сутність прояснити.

Найближчої неділі він витягнув найгірше зі свого і так поношеного одягу, акварельними фарбами навів на обличчі синці та кров, ще й руки виявились у ній.

Прихожани, що йшли до храму, побачили на дорозі людину, яка закривавлена валялася в подертому одязі.

Микола лежав нерухомо, тільки крайцем ока бачив дбайливо дogleянуте взуття прихожан. Але ті підошви обходили його все боком-боком, а дехто мало не переступав.

– Мабуть, напився, – почулося невдоволене.

– І куди поліція дивиться? Жебраки вже на дорозі ночують. – докинув хтось. – Мабуть, побився з кимось, валяється на дорозі...

І тільки вже як почалося богослужіння, чиєсь руки торкнулися Миколи. «Нарешті, хоч одна душа милосердна»... Не встиг думку закінчити, як та рука гаманець у кишені налапала і нишком витягати почала...

5

Як опускалася в могилу, погойдуючись, домовина з тілом Миколи Ілліча, то опускалася в рідних разом із домовою й надія нехай на не вельми заможне, хай просто на терпиме життя.

Щоправда, покійник ніколи не був марнотратником, копійкою заробленою не розкидався. Та ѹ на що її тратити міг інженер з будівництва заливниць посеред багна, лісів та перелісків? Там за виставу сумну була хіба п'яна бійка вимученого робітництва, а замість оркестрів – дражливе дзижчання вдень набридливих сліпаків, а з заходу сонця і доки зійде роса – хмарящі мошки та комарні, істот рідкісної здатності подолати найменшу шпарину і не заспокоїтися, доки огидні ті черевця не наповняться кров'ю.

Відкладений гріш Миклухи не сховали в панчоху, а купили на частину їх паї пароплавної компанії «Самольют». Компанія низку років на ладан дихала, кашляла й чхала, як розлагоджений паровий двигун, доки врешті таки змогла утвердитись.

Між тим, по смерті Миколи Ілліча не тільки син раяв матері виїхати з «петербурзьких трушоб» у тепліші краї, такої ж думки був материн брат Сергій, що вийшов з військової служби у відставку. Брат не пропускав жодної поважної газети, перечитуючи наприкінці сторінок оголошення щодо продажу маєтностей, виїжджав навіть кілька разів на оглядини обійстя. І врешті, вигідно збувши паї пароплавної компанії, на виручене придбали в Україні маєток.

Тиха втіха лягала на серце Катерини Семенівни, як об'їжджала вона свої нові володіння поблизу Мали-

на на Житомирщині. Ось на цьому розлогому полі, окидала оком, має колоситися жито, на луках он там худобині буде привіля, а найбільш милувалася лісом та надію на нього покладала. Колишні господарі з ліні та безталання маєток геть запустили, будівлі валились, а поля дичавіли та заростали бур'янищем, тож ліс, той дубняк, що почали та не встигли винищити, мав господарку витягнути і воскресити.

Відставний артилерист брат Сергій навіть переїжджає жити у Малин. З німецькою ретельністю вгризається він в господарчі й бухгалтерські книги, припалі пилюгою в попередніх господарів, ниточка за ниточкою витягує заборгованість перед маєтком селян і малинських міщен; рука справжнього хазяїна скрізь відчутна – і оживає маєток. Вже Катерина Семенівна, як сорока, яка дітям кашку ділила, прикидає, кому і як з дітей в помочі стати. А Сергій перемовини починає з підрядниками, як лісом ліпше розпорядитися, складає черговість виплати вже боргів маєтку, при тім числі виплат попереднім господарям, які продавали малинську маєтність з розтермінуванням.

Той серпневий день видався сонячним, та для Катерини Семенівни був він темніший найчорнішої осінньої ночі: понурий поштальйон приніс телеграму – брат Сергій раптово помер у Києві.

Тепер у Малин змушені юхати вже сама Катерина Семенівна з донькою Ольгою. Жінка в душі жахалася, бо не мала ніколи спрви з господаркою і гадала на початках – як доїти корову не двічі чи тричі, а бодай разів п'ять на день, то й молока на стільки побільшає. Вона жахалася, але мусила робити важкий вигляд, що не чужа у своєму маєтку.

Першої осені, як об'їдждала поля, що селянам за плату здавалися, спинилась, було, біля молодого кремезного селянина, що якраз сіяв.

– Що, чоловіче, робиш? – поспітала якось так незграбно.

– Та от думав жито посіяти, та занизько тут, тож сюю штильвагу, – відказав, хитро всміхнувшись, і далі полем подався, розмашисто довгою рукою, як лопатою, сіючи.

І так само на сусідньому полі спитала в літнього вже чоловіка, худющого, на скіпку висохлого, мов той чоловік із роками усихав, наче дерево.

– Житечко, пані, житечко, – сяйнули добродушні очі, мов усе зле і неприязне з літами у них висохло, одна доброта лишилася. – Життя наше з житечка...

– А он ваш сусід говорив, – показала через плече батіжком, бо сама взялася конем управляти, – що штильвагу вирішив сіяти.

– То він кепкує з вас, пані, за нетямущу має, – зажурилися ті приязні очі. – Наступного разу за відповідь схожуви його тим батіжком почастуйте. Штильвага – то он для упряжі парокінної тут потрібна.

По смерті брата пішло-поїхало, наче з гірки... Безсовісні боржники нахабно обманювали Катерину Семенівну, до того ж трапилася посуха, почався падіж худоби. Спинився млин водяний, і мельник не мав чим платити оренду, через рідкісний неврожай і селяни за землю плату не вносили... Аби віддати чергові кошти за договором розтермінування, Катерина Семенівна, не розрахувавшись за попередні позички, бере новий кредит, на довершення ціни на ліс чомусь впали і той розкішний дубняк вже не міг порятувати Миклаха – і пішов під заклад маєток.

Як жити тепер родині, де взяти копійку тому ж дивному синові Миколі у краї неблизькі послати – то не гусячим пухом набита подушка в Катерини Семенівни, то каменючча туди наклали...

6

Він старанно змив акварельні фарби з обличчя і подивився на себе у дзеркало: ну що, Миколо Міклухо-Маклай, – говорив він зі своїм двійником за склом, – переконався експериментально, що таке Homo sapiens, вид роду з родини гомінід? То Людина розумна чи безсердечна, яка байдуже прочалапала повз собі подібного у крові та при смерті можливій? Тільки одна особина зацікавилася тобою, та й то не тобою, а твоєю кишенею.

Пане Сен-Сімон, то ти оповідав мені в тиші університетської бібліотеки, – як промине у людей теологічна і метафізична стадії, то «золотий вік» настане, коли всі будуть щасливими? Я простив тобі як людині, що ти двоєдущний, нажився на Великій французькій революції, виголошуочи високі слова, а тим часом спекулюючи націоналізованим майном загиблих при якобінському терорі. Але в золотий вік я щиро повірив. Як і в окремі картинки з марева високоповажного Фур'є чи велемудрого Платона з його Республікою.

Та от притичина, – чи з цим людом, що через кілька хвилин виспівуватиме «возлюби ближнього», а зараз переступає через ближнього при смерті й возлюбив хіба його гаманець, чи з таким людом вибудуєш золотий вік?

Ніколи!

Експериментально доведено.

У тебе лишається остання надія, – подумки говорив сам до себе Микола, роздивляючись у дзеркалі, чи не лишилося на обличчі фарби, – знайти десь таку популяцію, а чи плем'я, чи цілій народ, де ще душу не виквацяли мули лукавства і користолюбства, де на тій

«табула раса» можна виписати найвеличніше, віками омріяне, істинно достойне ймення Гомо сапієнс...

Микола оберемками перебирає спогади мандрівників і дорожні нотатки моряків, праці натуралистів та філософів. Йому найбільше запали чомусь у душу описи й роздуми Валлеса й Фінша: Нова Гвінея, ось де знайти він може народ, з якого витворити, виростити й виплекати вдастся достойне. Але попередні мандрівники надто мало перебували серед туземців, ні звичаїв їхніх толком не вивчили, ні способу життя чи розумового розвитку. Саме він це має зробити, він життя для цього розпише по роках та місяцях на найближчу чверть віку – і вистачить в нього волі та чіпкості йти по означеному.

Він сповна має науці віддати життя, не вимагаючи взамін анічогісінко.

Хіба...

Був би вдячний Микола долі вигадливій, якби дарувала ще раз зустріч таку, таке почуття.

Він спершу сторонився жіноцтва: вибравшись заледве з московщини з паспортом фальшивим, не до жінок було, не за ними волочитися сюди приїхав. Ale ж випливо якось чернецтво його при застілі спудейському, і подивований вигук злунав:

– Як? Ти досі в борделі не був студентському?

І потягли його, що пручався, опирався та все віднікувався, в будинок під червоними ліхтарями.

Він замовив у номер вина й легку закуску, а дівиці, що вже до заняття звичного готувалася, лише докинув:

– Нічого такого не хочу... Ліпше розкажи, як тебе сюди занесло.

Дівиця сперш закривила губу, мовляв, чи то нею гордують, чи зневажають, буркнувши упівголоса: «То чого сюди було йти...» Але від склянки вина не

відмовилася, слово за слово – і полилася невесела історія, як із сухот помер тато, тоді мама на смертну дорогоу стала; ще пробувала доњка її рятувати, заробляючи на ліки чим могла, аж доки сюди не втрапила...

Вони чималенько пробалакали, і вперше їй випав клієнт, для кого вона не машина для задоволення бічачої хтивості, а знову людина.

Вже як збирався Микола, то лиш на порозі схлипнула:

– Як шкода, що більше не прийдете...

Звісно, була в нього згодом жінка, що вчила любові плотської і зналась на цьому навіть не на рівні доцента, а цілісінського професора. Минуше...

Ще листами з панянками бавився, що між студентством узвичаїлося тоді, адреси охочих листовно поспілкуватися друкувались. Микола писав листи не в пошуках ще однієї легковажної дівиці, а щоб... стиль виробити в його німецькій мові. Щоправда, одна присікалася добряче, пам'ятає, що звали її Августа, а прізвище й призабув, Миколу почала за власність свою рухому вважати. Мусив він у відповідь себе всіма темними фарбами змалювати, описати характер свій нікудишній, що листується з нею з нудьги, а дружба, добро та великолодущність для нього лише слова, що лоскотати мають довгі й наїvnі вуха панянок.

А наступна подія застала його зненацька і дивовижею несподіваною для нього була: мовби сніг у жнива раптом випав.

Микола закохався.

Те почуття охопило його з головою, він топився у ньому – і не було порятунку, та й не збирався, звісно, від напасті п'янкої цієї він рятуватись. Микола як студент асистував лікарю, Ангела ж хворіла, і все вирішила вже перша зустріч. Власне, красунею

вона не була, звичайне русяве дівчисько з великими і наївними, видавалось, очима. Миколу вразив її голос, він готовий був сперечатися, що вже чув його, хоч досі ніколи з Ангелою не доводилось бачитися; може пам'ятався з дитинства на рідкість схожий, миловидної дівчинки, якою хлоп'ям-малолітком без пам'яті захопився, і не забувся той голос, і не затих у душі навіть через десятиліття.

Нараз подих у нього перехопило, як вперше торкнулась вона вустами невмілими, так дух перехоплювало, коли батько на гойдалці розгойдав якось щомоці – і небо стало таким близьким, і повітря хмільним, аж у грудях поколювало, і щем неймовірної втіхи тіло у холод кидав...

Спалах, наче від блискавки, що осяяла все навколо, – і таке ж раптове згасання...

Ангела померла з тихою усмішкою на лиці, усмішкою хай короткого, але непідробного щастя, з якою не відходили змучені їй зболені у засвіти.

Микола був певен, що то кінець назавжди його щастя, а може, й життя. Та напливала якось неймовірна думка, згадка про інкарнацію душ; якщо голос лишався і жив з дитинства й Ангелі він перейшов, то, може, то не легенда, не вигадка і не міф. Зрештою, як у природі є кругообіг води та інших безконечних числом речовин, то чом же не бути кругообігу душ; і він ще може її зустріти, впізнати як не з обличчя, то з голосу, що назавше звучить у душі...

Він поклявся життя присвятити науці, особливій при тому, задля якої стати повинен вічним мандрівником: може, як доля судить, він ще раз той голос почує й зустріне. І те не розходитьесь з іншою мрією: знайти хоч на краєчку світу плем'я а чи народ з душою ще не пропащою, ще не замуленою і не прокислою.

∞ 7 ∞

Маклай настирно себе привчав: якщо братися за якусь справу, то немов обџеньками. І зараз, якщо він поставив перед собою високу мету, то має до неї щомоці шкрябатися: він вірив, що здатен створити суспільство з душ незамулених, суспільство справедливості й природної шляхетності. А тому треба вивчити чималенько, належить знати найперш анатомію людини, порівняльну анатомію та зоологію, інші медичні та біологічні науки. Водночас він не збирався кидати лекції філософського та юридичного факультетів, а ще раптом зацікавився мінералогією та кристалографією...

– На дідька воно стільки тобі?! – робили квадратні очі інші спудеї. – Неба над собою не бачиш!

Чи бачив Маклай небо чи ні, а от настирність його побачив професор Геккель, чия слава котилася вже всією Європою. І одного разу професор сказав:

– Я збираюсь у відповідальну експедицію... Буду далі досліджувати морські губки, ці дивовижні найпростіші організми. Маю намір податися в Африку. А вас запрошую в експедицію асистентом.

Щоправда, Геккель потім кепкував над Маклаєм, труднощами страхав та в жарт відговорювати брався:

– Будемо і в Марокко, й на Канарських островах. А на тих Канарах блохи вельми кусючі, ще й мухи вредної та комарі. Кажуть, Пліній вважав, що острови так назвали через крупних тамтешніх собак, що мають латиною схоже звучання. Але то неправда, напевне, там блохи кусаються наче собаки...

Еге, марно лякати, пане професоре, ця експедиція вельми вписується в омріяну Маклаєм життєву стезю.

Були й блохи, не бракувало комарів та мух, як і вистачало затятої праці. По цілоденних мандрівках – аж хрустіти починало в колінах, мов були вони дерев'яні, – Маклай обкладався банками з тими дивовижними губками і сідав за мікроскоп.

Збігло трохи часу і всміхнулася перша удача: ні, він таки не помиляється, йому пощастило відкрити новий вид загадкових губок.

– Я перевірю ваші роботи, – сперш обачно повівся професор, зрештою, як і мало бути.

І справді, то було відкриття. Маклай назве той вид Гуанча бланка – на честь давніх мешканців тих островів, що не витримали протистояння з материковими пришельцями, частково вигинули в кривавих сутичках, а частково розвіялиася та розсіялиася, змішалися з колоністами. І хай би, думав Маклай, те горде плем'я, що визнається останнім відлунням кроманьйонської раси, лишилося бодай у назві крихітної тутешньої істоти...

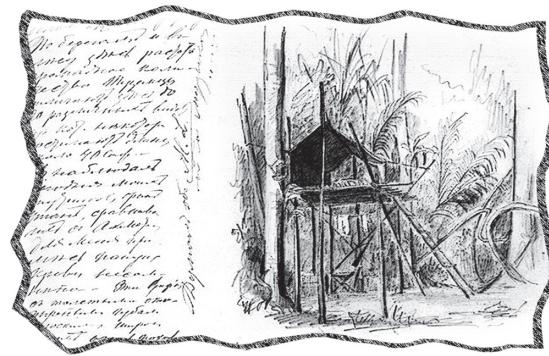
А по Канарах настала черга Африки. Брели вони, вдягнуті в смугастий одяг тутешнього люду, дослухаючись до тихого дзвону піщаних дюн, ішли під пекучим сонцем, що не мало ні до кого жалю, остерігаючись всюдиущих змій, а найбільше остерігаючись нападів неочікуваних – недолюблюють тут чужинця, бо ніколи він з добром сюди не приходив...

Ті експедиції гарно доповнювали і навчання, і освоєння вже напрацьованого в провідних європейських центрах. З рекомендаційним листом професора Геккеля, наче з універсальним ключиком, подався Маклай найповажнішими науковими установами, і той ключик безвідмовно їх відчиняв. Франція, Данія, Норвегія, Швеція, перебування в старовинних ботанічних садах, звіринцях, віваріях, природничих музеях – то все пришиплюється до конспектів, рано

чи пізно знадобиться воно в наукових працях або дослідженнях. І ось восени шістдесят сьомого року в «Єнському журналі медицини та природознавства» появляється перша публікація Миклухо-Маклая «Рудимент плавального міхура у селахій». Та праця відразу знайшла визнання, згодом навіть викликала дискусії, а ще згодом лишилася віхою в історії біологічної науки.

І ось п'яте літо на пташиних крилах подалось у вирій, а ти, Маклаю, врешті маєш побувати в родині, ти ж бо, окрім нечастих листів, і словом не перемовився з матір'ю, братами й сестрою... Худізний, зчорнілий під сонцем нещадним в час експедиції, без гроша у кишені добираєшся ти до сім'ї.

Та чи не надибаєш ти ще біди на кордоні зі своїм фальшивим паспортом? Чи все-таки знаного з наукових публікацій у європейських столицях, як вже навіть у Петербурзі й Москві, зачепити посвітяться, точніше, не чіпатимуть просто зі страху? Тим паче, при ньому посвідка, що він залишається асистентом професора Єнського університету.

8

Микола стояв перед залою немолодих, переважно вже сивих людей, під поглядами такими несхожими: одні з відтінком скепсису, бо що ж цей науковий свисток може нового сказати їм, відомим на всю державу, на чиїх грудях видзвонюють імператорські ордени, інші позирали вичікуючи, а ще треті з цікавістю – що привіз цей молодик з європейських усилвених університетів?

Дощового та імлистого жовтневого дня через п'ять довгих років приїхав у Петербург Микола. Він прийшов на засідання Російського географічного товариства просити матеріальної підтримки та сприяння для задуманої поїздки.

– Я хочу вирушити в експедицію в Нову Гвінею. Ця наукова подорож має тривати сім-вісім років, – Микола говорив повільно й неголосно, відвікнувшись без спілкування від російської мови, тож обачненько добирал кожне слово, яке інколи пружним в'юном вислизало і ловити його вдавалося з натугою.

Слухали Миколу на початку вельми уважно, по-прийого аж ніяк не ораторський хисттиша стояла у залі, яку порушувати могло хіба легке подзенькування орденів кількох професорів, над якими потішалися звично з їхніх снобістських витребеньок. Миколі було що сказати... Він мішками студіював літературу про народи Океанії, Малайського архіпелагу, Австралії, особливо твори й дорожні нотатки Уоллеса, Кука, Дарвіна, Марінера, Прітчарда. Перелопачуючи ці книги, не шкодував ні себе, ні інших. Другові своєму Антону Дорну, майбутньому університетському професорові, Микола напишe: «Усвідомлюючи недостатність своїх знань (я не кажу про зоологію),

водночас із сумом дізнаєшся, що ти таки не сліпий і бачиш чималенъко з того, що інші могли бачити також, але не помічали чи бачити не хотіли.

Мені завше впадало у вічі, що знамениті мандрівники Лівінгстон, Бейкер, Спік, Грант, Рольфс, Маух мали неглибоку наукову освіту і що вони добродушно цього не помічали. Саме таке враження і склалося в мене опісля прочитання загаданих книг».

Але він не хотів бути паперовим ученим. Вже чимало бруківки, стежок і доріг стоптав Венецією і Мессиною, самотужки, майже без копійки в кишені, здійснив наукову експедицію на узбережжя Червоного моря, тоді направляється в Суець, звідти – в Джидду на Аравійському березі. Він мало не гине від рук арабів-фанатиків, що йшли в Мекку. На єгипетському пароплаві його хотіли викинути за борт, дізнавшись, що разом з ними пливе невірний. Як натуралист Микола піддався-таки спокусі відвідати Маскау і Суакін, попри нестерпну малярію, що трясла і вимотувала сили з кожнісінької клітини і без того вимученого тіла – зате вдалося описати кілька цікавих різновидів морських губок. А ще були береги Малої Азії і Константинополь, загадкове Марокко...

Для своїх двадцяти чотирьох років Міклухо-Маклай вважав таку географію, своїми ногами міряну, цілком терпимою.

І зараз у притихлому залі Російського географічного товариства йому є що сказати, детально обґрунтувати мотиви поїздки. Велика ж мета має лишиця тільки з ним, – нікому тут її довірити.

До цього виступу Микола готувався якнайретельніше, навіть вчора, засидівшись допізنا, задрімав за письмовим столом, поклавши голову на руки. Йому вдалося до числа своїх прихильників залучити кілька впливових осіб, серед них і барона Остен-Саке-

на. Міклухо-Маклая зараз мало обходили погляди цього чоловіка з роду неофітів-росіян, які ставали, як мовиться, більшими католиками, ніж Папа римський. Істотно, що барон підтримав проект Миколи, неістотно зараз – чому. Микола не міг знати, що напише Остен-Сакен про його задум. А барон, сповна перейнявши хапальній тутешній інстинкт, своє бачення проекту Міклухо-Маклая висловить без церемоній: «Це буде особливо доречно, бо Тихий Океан з часом має стати Російським Океаном».

Омріюючи експедицію в Нову Гвінею, Микола також заручився порадами і рекомендаціями дванадцяти знаних європейських і трьох російських вчених. А ще додав розрахунки, згідно з якими на експедицію треба виділити щонайменше п'ять тисяч рублів, і то за найжорсткішої економії.

Що потрібно в цій експедиції дослідити – думкою поділилися Геккель і Гекслі, Герланд і Бастіан, Карпентер і Дове, Петерманн і Мурчисон. Микола іде і зустрічається з відомими вченими у Берліні, далі в Голландії, а тоді поспішає в Англію. Вельми детальні поради дав Геккель, що вважав необхідним якнайретельніше описати папуасів та інших туземців – від обміру черепів і аж до п'ят тих аборигенів.

В Англії приязно зустрічає Міклухо-Маклая Гекслі.

– Мені відомі ваші раніше опубліковані роботи. Хотів би корисним бути зараз.

Микола взявся оповідати про омріяну експедицію у Нову Гвінею.

– Прекрасно! – підтримав Гекслі. – Я познайомлю вас із колегами, представлю міністру закордонних справ. То не зайве – він напише рекомендації всім британським консулам на Тихоокеанських теренах, аби забезпечили вам цілковиту підтримку та сприяння.

...Нині ж, у залі Російського географічного товариства, заледве замовк Міклухо-Маклай, не встаючи з місця, стали гукати:

– То маніловщина!

– Одній людині ця програма не під силу, тут має бути хіба десяток вчених!

Микола очікував схожі заперечення.

– Панове, у представленому вам проекті я застерігся, зазирніть лише в розданий документ: «Багато питань, запропонованих для досліджень, можуть бути мені не під силу. Ale обов'язок маю повідомити всі питання, бо вони задані кращими європейськими і нашими фахівцями...» Настав час поступово змивати наявні білі плями в науці.

Підстаркуватий професор, прокашлявшись і витерши хустинкою слозливі очі, подивувано докинув:

– То якась дика задумка... І нашо Росії оті Гвінії, яка з того користь саме нам, схоже дослідження – то зиск хіба для інших держав...

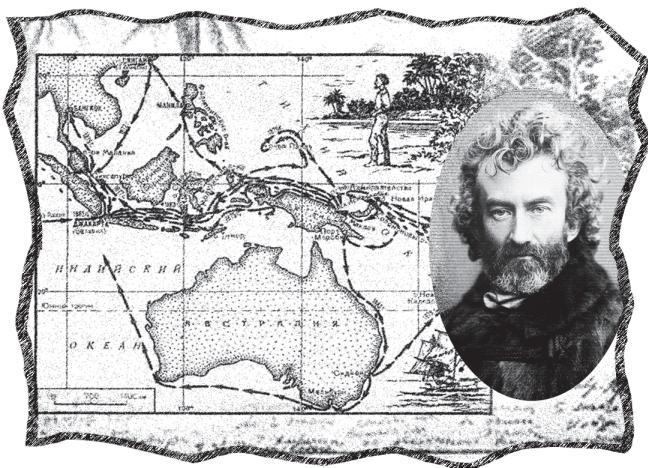
А викладач кадетського корпусу Кропотов не приховав обурення:

– За кого нас тут мають?! Це над нами німець, Геккель отой, певне, вирішив насміятися, коли не тільки черепи радить міряти, а ще й довжину статевого чоловічого органа... Питається, міряти в якому стані, що за нісенітниці?

Міклухо-Маклай не розгубився, в нього було що відповісти на дрімуче невігластво, але навіщо?.. Бідний Геккель, хрещений батько тисяч і тисяч видів, що описав і дав їм назви, той самий Ернст Геккель, що зробив карту генеалогічного дерева всіх життєвих форм, увів у науковий обіг терміни «філогенез», «екологія» та ще багацько іншого, що назавше ввійде в наукову історію чи повсякденний вжиток. А тут якийсь кадетський чин його повчати збирається...

Хіба четвертину від конче потрібних коштів на експедицію виділили... Але й за них не збирався Мі-клухо-Маклай триматись, як сліпий плота, про що відверто писатиме Остен-Сакену: «...Хоча отримати 1200 р. мені було б приємно, аде я з задоволенням відмовлюся від цієї суми, якщо її отримання піде наперекір вирішенню моїх наукових завдань. Я переконаний, що розв'язання їх, хай навіть неповне, може принести немалу користь нашим знанням, і я їм не зраджу заради дрібних грошей, якби ті гроші навіть в рублі перевтілились...»

То відрядження на вірну смерть чи біlet в один кінець, аби не повернувся, назавжди залишився десь там, з папуасами?..

၁၅၆

Два дні такий вітристсько шугав, що чайки боялися сі-
дати на воду й тільки, на здобич сподіваючись марно,
стривожено кигикали та вививалися стрімко над зли-
ми й пінистими хвилями. А з досвітку сьогоднішнього
той вітер уже смирнішим потроху ставав, втихомирю-
вався зі сходом сонця, мов покаявся і тепер збирався
чемно супроводжувати корабель Миклухо-Маклая.

З дивним почуттям піднімався трапом Маклай на корвет «Витязь», що нетерпляче вигойдувався на каламутних олов'яних хвилях. Миколу хвилювало й бентежило, як завше, очікування мандрівки, її таємниці та можливі пригоди, але водночас загнаною під ніготь скалкою нила непевність.

Ти ж, Маклаю, намірився у світі, які ще ніхто не досліджував, а за душою в тебе грошей нема потрібних на ту ризиковану путь. Прохання до матері підсобити було марним: хоч сердилась, але помогла однаково, та зараз нізвідки, – так, хіба дешицю, на кишенькові витрати.

Кинувся, було, по знайомих, та теж не густо, тільки нараяли Маклаю звернутися до приват-доцента Петербурзького університету Воронина: той чоловік, казали, граблями та лопатою рублі загрібає, бо володіє кількома успішними підприємствами.

— За два роки мати або вірний приятель князь Мещерський борг виплатять ще й з наваром, — божився в листі мандрівник.

У відповіді спершу йшлося про захоплення проектом, говорилося про неабияку мужність вирядитися досліднику в такі світи, от тільки гроші позичити Воронин ніяк не може, бо нові справи почав, а ще сімейні проблеми раптом набігли...

Маклаю не хотілося навіть двері в зоологічний музей відчиняти, але якась невидима сила безцеремонно в спину штовхала: йди, йди, то не порятунок, звісно, але навіть облегшення чогось варте.

— Візьміть мою унікальну колекцію губок... Непросто давалась вона, тож рублів триста бодай за-вартує.

Він цілковито щиро, проте, тамуючи жаль, писав директору Зоологічного музею Академії наук:

«Звертаю увагу Вашого превосходительства, що ця колекція з Червоного моря, окрім багатства свого та доброго збереження, особлива тим, що вона єдина у своєму роді в Європі. Адже досі жоден зоолог в тамтій місцевості не займався цим класом тварин і не привозив звідти колекцій. Між тим при уважному вивченні форми можна переконатися в їхній розмаїтості. Окрім того, ця колекція губок, зібрана мною взимку й весною 1869 року, представляє фауну винятково Червоного моря, тоді ще ізольованого від впливу фауни моря Середземного».

Чогось іншого спродаувати в нього вже не було.

Холодні вітри прудко гнали корвет у Копенгаген. Маклай мав досить часу, стоячи під лопотливими папрусами, думки свої передумати та пересіяти, — і диво-дивнє: той острах, те занепокоєння первісне лишилися десь позаду, топилися в бурливих хвилях. Що судитиме доля, те й буде, ще жодна людина не вмерла раніше й на секунду дрібненьку, аніж виписано он там, над кудлатими осінніми хмарами, що замірилися від корвета не відставати, і так само — не вмре ні на секунду пізніше. Якщо йому доля видала квиток лише в один кінець — то так має й бути, нічого марне пашкувати та сушити голову непотрібними думками.

Лихі думки остаточно розвіялись, як зійшов на берег у Копенгагені. Корвет «Вітязь» уздовж узбе-

режжя поплив аж в англійський Плімут, а Маклай тимчасом колесив Європою: Берлін і Гамбург, Єна і Кельн, Роттердам і Гаага, Антверпен і Остенде, Галле й Лондон... Він має насамперед зустрітися з найвідомішими вченими, має якнайліпше підготуватися до тої мандрівки, на яку досі ніхто не відважувався, передбачити все настільки, наскільки здатна людина.

А ще з ним сталася дивна, неймовірна пригода: у вагоні, як направлявся з Копенгагена в Гамбург, за-знайомився випадком з голландським консулом та його дононькою; то було не просто знайомство, він не міг, не мав сили очей відірвати від обличчя супутниці — і йому коштувало неабияких зусиль, аби не переступити межу пристойності... То ж вона перед ним — його Ангела, то для нього ще одне зриме підтвердження не лише переселення душі, а й навіть здатності тій душі відтворити риси обличчя; і вже зовсім подивував, та навіть жахнув, аж мурашки повзли похолоділою спиною, милозвучний такий, але наче із далека чутний голос її, особливий голос із вимовою «л» надто м'яко й трішки кумедно...

Микола розгубився, наче хлопчик на першому побаченні, сковано і ніяково весь час почувався, й тільки вже як, попрощавшись, зійшов на перон, то спам'ятився і послав навзdogін дівчині розпечатового листа: *«Вишліть мені, благаю, фотографію Вашу на згадку про день сьогоднішній та нашу зустріч... Відпишіть, навіть як фото не вишлете...»*

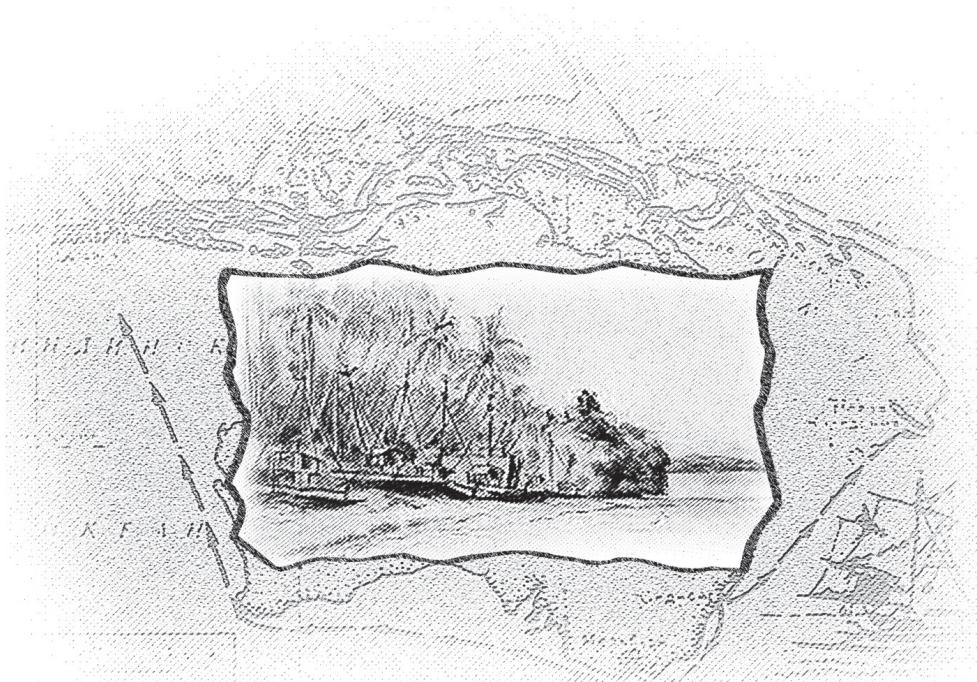
Поїзд, попухкуючи парою, все віддалявся та зникав у далині і зникав разом із ним образ нової Ангели, яка чи привиділась йому, чи приснилась у вагонній стомленій напівдрімоті...

Мандрівки Маклая обірвала раптова телеграма командира корвета «Вітязь»: невідкладно прибути на корабель.

— Я одержав нові інструкції, — відводячи погляд, мовив командир Маклаю. — Вимущені змінити маршрут — Росія розірвала Паризький договір... Тому замість мису Доброї Надії тепер йтимемо у напрямі мису Горн і далі — у східні порти Сибіру.

«Ось і настав крах твоїх надій і сподівань, — гірка новина ошелешила, оглушила Маклая. — Росія ствердила вкотре Біスマркові слова, що угоди з нею не варті й паперу, на якому вони писані. І тепер росіяни бояться через конфлікт навіть іти поблизу англійських колоніальних володінь.

Порятує надію твою хіба диво...»

10

Вітер з півночі дужчав, набирався сили, а як стало смеркати, то й зовсім у шторм переростав: величезні хвилі з білопінними верхівками, що виднілися навіть у нічній темні, намагалися наздогнати одна одну, і в тих перегонах зі злістю непогамованою бились затято і люто в борт корабля «Витязь». Миколу Миколайовича піднуджувало, він почувався препаскудно, однак хоробрився і відчайдушно тужився приховати, що страждає морською хворобою, — повірили в те силуване далеко не всі, принаймні багатодосвідченого капітана корвета Назимова навколо пальця не обвести.

Маклай не зможе тепер висадитися в Новій Гвінеї, його нелегка праця з підготовки експедиції геть змарнована. І він зараз продовжує подорож на корветі за інерцією, сподіваючись попутно робити бодай якісь дослідження, а ще тішачи нишком себе надією, що у великій політиці станеться диво й він висадиться таки на той омріяний берег. Маклай попросив навіть капітана корвета написати відповідний рапорт з його клопотанням та ще одним, вже котрим поясненням значимості експедиції.

Між тим не стихали вітри, не меншали хвилі, інколи Миколі Миколайовичу доводилося прив'язувати себе до ліжка або стільця, аби, як жбурне, не покалічитись. Ті невідь ким роздражнені хвилі гул творили цілісінський, як раптом посеред ночі почувся тріск. Маклая спершу скинуло з ліжка, а тоді з ніг звалило, і лиха думка боляче низонула у груди: невже то кінець, незалежно у що врізався корабель, невже в цих навіжених хвилях Атлантики судилося завершити його клопоти і втопити надії, бо в такій далеції

від берега не порятує ніхто... Не було страху, хіба трішки защемів млосний жаль.

Зазирнув у каюту засапаний морячок: то зіткнулися з німецьким барком, що так легковажно вночі, до того ж штормової погоди, йшов океаном без жаднісінських бортових вогнів. Корвет майже не постраждав, а барка за кілька хвилин ковтнули хвилі, що довго і хижо чекали і таки дочекалися здобичі. Капітана з барка та ще близько десятка його моряків підняли з крижаної води на борт, двом же не пощастило – навіки лишилися в цих незмірних темних глибинах...

Дивним чином подіяла на Маклая сумна нічна пригода: він якось втратив звичний і зрозумілий страх, принаймні немалу частину його, натомість вкріпилося і корінь пустило міцно переконання, що коли виписана он там, угорі, людська стежечка, то коректурі годі її піддавати...

І знов хилитався, гнаний вітрами солоними, корвет «Витязь», а як не було вітрів, то меланхолійно дрейфував – і так само в думках дрейфував Маклай, зайнятий звичними дослідженнями, майже втративши голубу надію про гвінейський берег. Якщо не можеш жити як подобається, то хай подобається те, як живеш... Він міряв температуру води, притому мало не на двокілометрових глибинах, ловив і збирав найменших тутешніх поселенців, морських найдрібніших організмів, особливо ж цікавився губками...

Трішки розвиднитися на душі почало, як минув корабель північні тропіки і пасатні вітри милостиво несли корабель присмирілими хвилями. Маклай якось притерпівся до поміrnішої хитавиці, більше міг займатися своїми дослідженнями і доки до Ріо-де-Жанейро доправилися, встиг завершити чималу працю про губки Червоного моря, якій все не вда-

валося дати раду і яку відправив нарешті поштою в Петербурзьку академію наук.

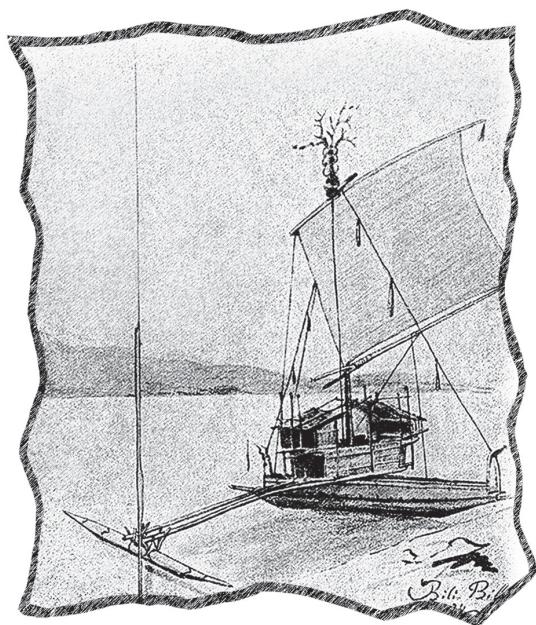
А як минули по тому Магеланову протоку, то додалося Маклаю ще одне захоплення – етнографія. У найпівденнішому на той час у світі містечку Пунта-Аренас він зазнайомився з тубільцями. «*Останні дні нашого перебування у колонії*, – писав у листі Маклай, – я присвятів винятково патагонцям, малював їхні обличчя, оглядав їхні господарські знаряддя, навіть пробував з допомогою перекладача розмовляти з ними». То згодиться, гадав, як прелюдія до майбутніх зустрічей на гвінейській землі – якщо тільки доля судить...

Але хоч як силився Микола Миколайович всю увагу та всі думки замкнути на дослідженнях, однаково тривога десь із глибини душі проривалася силоміць і вихлюпувалася ненароком в листах: «Не знаю, куди я їду і як доберуся до Папуасії». Не приховував і винуватця свого становища на непевному, сповненому сиріх протягів, роздоріжжі: «Невміння тримати слово великим князем – аж ніяк не похвалене». У думці, а не в листі, він дещо казав по-іншому, у висловах припередчених, де вже не шкодував того перцю...

Брешті-решт поважний папір з Петербурга, як відповідь на капітанів рапорт, наздогнав корвет. «Якщо цей припис не застане Вас у Ріо-де-Жанейро і Ви, обігнувши міс Горн, прийшли б у Вальпараїзо, то Його Високість усе-таки дозволяє Вам по дорозі з Китаю зйти у Нову Гвінею для висадки п. Миклухи, але Його Високість не бачить потреби заходити в Австралію...»

Ось тобі, бабусю, і Юріїв день, – ковтав гіркоту Маклай. Йому ж конче треба зйти в австралійські порти, бо ще з Європи переказав кошти акредити-

вом у банки Мельбурна та Сіднея, аби тут, зовсім поблизу, закупити необхідне спорядження, найняти слуг, запастися продуктами. А зараз навіть більш ніж скромні кошти, на які розщедрилося Російське географічне товариство, стають недоступними. І йому тепер, голому-голісінському, радять висаджуватися на берег непідготовленому, без помічників, які хоч трішки тутешні порядки знають, без запасу харчу бодай на перші часи, йому милостиво дозволяють іти на вірну смерть до отих, як в їхніх газетах пишуть, невіправних людоїдів...

11

І нехай, нехай злі обставини все чинять наперекір йому, різні палиці штрикають у колеса, він однаково, затиснувши зуби, ітиме до мети. Він зараз досліджуватиме попутно улюблені губки, що зробили йому насамперед наукове ім'я, – губки, дивовижні морські організми, які й через сито протри, то однаково відновляться, наче воскреснуть. Маклай не міннатиме жаднісінської проблеми, яка може становити науковий інтерес. Його має цікавити, поміж іншого, чому на острові Рапа-Нуї людність в чотири тисячі душ за незначний час зміліла до п'ятисот і міліє далі. Може, тому, що надто збідніла їжа і здебільшого нині то лише батат, м'ясо ж хіба з пацоків, кролів та собак? Ще літ із десяток тому тут було людоїдство, принаймні так стверджували місіонери, але з прийняттям християнства те припинилось. А що чому тут вчетверо більше чоловіків, а врешті навіть доходить, що на дві сотні чоловічої статі жінок хіба ледь тридцять набереться? Але ж це Кук та Фостер, між іншим, також помічали...

То вже згодом науки про схожі явища ймення одержать: етнологія, демографія та ще там якось... Зараз вони безіменні, та яке йому діло, зараз факти потрібні, їх описати та оприлюднити насамперед.

Не обминути рідкісних кам'яних ідолів з цих океанських країв: загадкові, як сфінкси, фігури з людським обличчям, а ще з'єднані спинами, що стоять навколошки, – що бачив у них прадавній скульптор на цивілізаційній зорі?!

Важко очі відірвати від дерев'яних дощечок, що з обох боків вкриті загадковими ієрогліфами, знаками та фігурками, які вирізані гострим якимсь ін-

струментом. А ще тут чимало фігурок тварин – чи не найдревніші то письмена в отих незмірних океанських краях?

І ці диковинні, незнані й недосліджені предмети та явища якось відвертали Маклая від гірких думок, чорних, як та штормова ніч, в яку ненароком втопили німецький баркас, захоплений, як з'ясувалося, французами. Помагали мандрівки краями незвідними, кіньми і пішками, мандрівки задля науки і просто задля кругозору... Життя брало своє, і ось вже з-під пера Миколи Миколайовича лягають рядки на папір у листі до товариша:

«Сиджу в кімнаті прегарної перуанки з Коляло, яка переселилася сюди зі своїм чоловіком, губернатором тутешнім. Синьйорита Мануела, чий портрет я щойно завершив малювати, таки заважає мені писати... Їй вельми кортить дізнатися, що я пишу... Магеланова протока прекрасна, коні для мандрівок тут прудкі, синьйорита Мануела приязна й мила...»

А в свою записну книжечку, на пам'ять лише, тільки для себе, якось занотує:

«Були тут дві дівчинки, для свого віку доволі розвинуті, старшій не виповнилося, напевне, й чотирнадцять, їй бракує хіба чоловічиська з пенісом як найбільшим; молодшій щойно за тринадцять, але груди у неї такі розкішні...»

Маклай не сподівався ніколи, що серед клопотів його, замороки життєвої та експедиції такої непевної, де замість омріянних берегів густізний лише туман, звалиться таке почуття на нього і понесе нестримно, як легкого човника може нести здичавіла у повінь гірська ріка.

З Еммою випадком він познайомився просто на пристані – і так само просто одній

роздрилися. Маклаю щастливо: корвет чепурився і фарбувався, бо в Англії, вічно слъзливій і мокрій, те не випало поробити, а ще від'їждав на стрільби, тож у нього був час мандрувати чилійськими берегами. Вони безцільно бродили з Еммою цілісінськими днями, дряпалися крутими стежками у Кордільєрах, їх втома не брала, хіба знемога від любошів. Він накидався вовком виголоднілим на жертву свою, яка, проте, не опидалась, навпаки – її тіло, туге і пружне, звивалося і викручувалося не по літах напроочуд вміло, вони топились обое у мlosних хвилях і ті хвилі набігали щемно одна за одною...

Так вже судилося, що корвет відпливав несподівано, що з ним траплялось нерідко, і Маклай не встиг попрощатися толком. Не шкодував він з того, навіть тішився, що не рватимуться при розставанні їхні душі. Звісно, то не Ангела, вони і тем для розмов не завжди знаходили з Еммою, хоч теми ті не так вже й потребувалися, час тратився краще, на любоші: то ще теля – та Емма, міле й солодке до щему; і коли їхні тіла одне до одного так придатні, то з душами й інтересами у житті куди складніш...

Він просто залишив проведені з Еммою дні назавше у пам'яті, такі прекрасні сторінки свого життя, під таким чарівним небом і сонцем чарівної країни Чилі.

А ще назавше лишиться у записнику ніжне і лоскітливе «Моя маленька Е...»

12

Барон фон Остен-Сакен, струсивши із себе поточний клопіт, як осіннє дерево зжухле листя, вирішив не відкладати справу в шухляду і зустрітися з сенатором Костянтином Победоносцевим. Сенатор мав поважну вагу не лише на правовому терені як один з авторів судової реформи, вплив його на інші справи, при тім числі фінансові, підростав, як добре тісто на свіжих дріжджах. Костянтин Петрович був вихователем великих князів, майбутніх імператорів, викладав їм законодавство, – з огляду на перспективу заручитися підтримкою такого чоловіка було б вельми доречно. Адже гаманець Російського географічного товариства, яким опікувався барон, на жаль, був не вельми розбухлий.

Серед іншого мова зайшла про експедицію Миклухо-Маклая.

– Напрям у нього правильний, – неспішно обґрунтовував думку барон, говорив з невеликими паузами, мов кожне слово виймав з кишени. – Я переконаний, що однаково тихоокеанський простір колись має бути тільки під нашим оком. А цей Миклухо-Маклай, попри молодість, встиг пройти курс у Гейдельберзькому, Лейпцизькому та Єнському університетах. Сподіваюся, він не лінувався, вчився належно.

– Вчився, аби не перевчився, – раптом невдоволено зблиснув скельцями окулярів Победоносцев. – Бачив я не одного з таких... Вони не черпають з тої криниці потрібного, по що посилають, навпаки – зовсім іншого наберуться.

«Яка його муха вкусила?» – подивувався в думці барон. Але суперечити сенаторові не збирався, він не для того сюди прийшов.

– Замість інженерних наук чи біологічних, скажімо, наші жевжики, мов сороки десь на паркані, починають з чужих голосів стрекотати: давай ліберальні реформи їм, конституцію та парламент чужого крою. А якби мені веліли зробити визначення західного парламенту, то я відповідав би чітко. То є заклад для задоволення особистого честолюбства, гонору та шкурного інтересу його представників.

Костянтин Петрович приспинився на мить, наче очікував, що йому перечитимуть, але гість промовчав – чи то схожі погляди мав, чи просто впоперек не хотів щось казати.

– Знаєте, – здебільшого незрушне обличчя Победоносцева ожило, засвітився живий інтерес у прохолодному досі погляді, – люди розуму і науки часто за біди свої складають вину на володарів чи форму правління... Їм здається, що зі зміною тої форми на, скажімо, народовладдя, та біда як не зникне, то хоч поменшає. А насправді виходить, що все залишається як було, і люди, вражені хибами своєї натури, переносять на нову форму свої згубні звички та нахили.

– Проте в кожному краї щось добре знайдеться, – дискутантська спокуса смикнула було за язик барона. – Аби тільки його з лихим по молодості не сплутати. Навіть у тому народовладді, у праві виборному, як придивитися, то зерно розумне відшукати можна.

– Виборці, виборне право, – посмутнішав голос Костянтина Петровича і він проказав, немов перекривлюючи барона: – Виборці там є здебільшого стадом, з якого треба лиш голosi зібрати, а володарі того стада насправді є кочівниками, для яких той табун – звичайнісінський капітал, основа знатності та могутності. То просто мистецтво грati людськими інстинктами задля корисливої мети..

Остен-Сакен вже й злитися починав, старанно тамуючи нездоланне бажання позіхнути: ну що йому розказує він, чоловік, що, окрім московських та петербурзьких аудиторій і канцелярій, світа не вельми побачив. Сколесив би Победоносцев хоча б стільки, скільки барону випало – від імлистих берегів Японського моря і острова Цейлон до сліпучих на сонці сніжних схилів Тянь-Шаню, від китайського Кашгара до Наринського краю Киргизії; зрештою, як керівник департаменту Міністерства іноземних справ він зобов'язаний знати належно і про життя західних теренів. А тут Костянтин Петрович взявся йому читати лекцію...

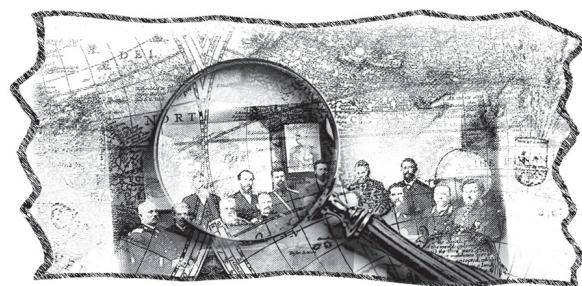
– І вся ця комедія з виборами, – захопившись, Победоносцев не міг себе спинити, хоч був розчарований нехіттю гостя встрявати в балачку, – вся ця комедія досі обманює людей та чомусь вважається вершиною державної будови... Жалюгідне людство!

Він помовчав, розуміючи, що заговорився, що його понесло на темі, для нього болісній, і врешті згідливо голову похилив:

– А Географічному товариству справді треба допомагати.

І докинув, немов спохопившись:

– По можливості.

13

В Маклая аж жили напружились, кров погустіша, а в голові досвіткові дзвони озвалися: він таки чи не перший побачив гвінейський берег. І в міру того як наблизався до нього корвет, все зриміше поставали обриси побережжя, чіткіше виднілася смуга темно-зеленого, аж синюватого від незайманої своєї сили лісу; деінде з-поміж крон кокосових пальм здіймався сизуватий димок. На вершини гірських хребтів удалині набігали дивовижно білі, наче справді на серпневих росах вибілені, кучеряві хмарі, то затуляючи верх хребтів, то відкриваючи їх.

Корвет плив уздовж берега, а Маклай зірко вдивлявся в краєчок суші, вибираючи місце для висадки. Врешті ввійшли в затишну бухту і корвет став на якір саженів за сімдесят від острова.

Майже відразу вигулькнуло з густого лісу кілька темношкірих напівголих людей, що сторожко позирали в бік корабля та про щось перемовлялись. Раптом один із них відділився і поклав на самісінькому краєчку берега кокосового горіха, показуючи жестами, що то для несподіваних і досі незнаних відвідувачів такий дарунок.

Попри перші ознаки гостинності командир корабля похмуро кинув Маклаю:

– Належить бути обачними. Вашу шлюпку має супроводжувати катер з озброєною командою.

– Ні, я поїду тільки зі своїми слугами, Ульсоном та Боєм, – не згодився Маклай, хоч у душі розумів слухність перестороги Назимова.

Вибрали зручне місце, Маклай з помічниками наблизився до берега. Несподівано з-за кущів вискочив тубілець з піднятим над головою списом і,

сердито блимаючи великими білками очей на чорному обличчі, жестом показав другою рукою за- биратися геть. Кілька постатей бовваніло подаль. «Не такий вже був неправий капітан», – мимохіт подумалося Маклаєві.

Він має тепер діяти по-іншому, має переконати цих переляканіх і недовірливих, що нічим їм не загрожує, що не хоче зла.

Маклай піднявся у шлюпці й показав тим людям на березі кілька шматків яскраво-червоної тканини, навіть помахав ними над головою, а тоді кинув тканину та інші дарунки у воду, а слугам наказав негайно відплівти.

Як тільки віддалилася шлюпка, тубільці з плюско- том кинулися по гостинці.

Хвилюю морською набігали сумніви, одна хвиля – обачності, інша – рішучості, і врешті друга вивищилася-таки: Маклай забачив стежечку з берега в густий ліс, пооснований та поплутаний ліанами; стежечка втоптана, не задавнена. І він, навіть не взявши з собою слуг, подався нею.

Маклай брів, сторожко роззираючись, не маючи з собою ні револьвера, ні іншої зброї, – не брав, аби спокуси в момент критичний уникнути; брів стежкою поміж кокосових пальм, бананового і хлібного дерева.

На першій же галевині стояло кілька хатинок, покритих пальмовим листям, побілілим під пекучим сонцем та рясними зливами. Майдан посеред поляни добре витоптаний, все те маленьке поселення, прикрашене квіточкою китайською трояндою, було досить охайнє. Але кругом – ні душі, сущі з усього, мешканці, ним налякані, домівки свої щойно покинули.

Раптом поблизу в кущах зашелестіло, звідти вигулькнула чорна, мов ніч, постать тубільця, але ви-

гулькнула тільки на мить, бо, налякавшись, подалася навтьоки. Маклай було за тим чоловіком побіг, махуючи над головою шматком червоної тканини, що, на щастя, була при ньому; тубілець, час від часу озираючись, врешті спинився. Певне, подумав Маклай, його заспокоїло, що не побачив при ньому ніякої зброї.

Вони стояли якийсь час очі в очі, люди з різних світів і епох, сповнені цікавості та обережності, бо жоден не міг бути певним своєї безпеки: Маклай простягнув нарешті тубільцеві той шмат матерії.

Чоловік, нерішуче взявши, покрутів у руках тканину, а тоді пов'язав собі на голову – прикраса йому сподобалася; вона була єдиним доповненням до одягу папуаса, що складався лише з ганчірки шириною хіба на пів'яді, починалась вона як пояс, тоді пропускалася поміж ніг і знову кріпилась до пояса.

Вони обое вернулись у поселення на витоптаний майданчик, куди скрадливо стали надходити інші тубільці, готові, проте, в будь-яку хвильку стрімголов драпонути світ за очі. Маклай взявся їм дарувати буси, цвяхи та рибалські гачки, про призначення яких ощасливлені й не згадувалися, проте, брали таки залюбки, особливо ж тішилися кольоровими тканинами.

Здається, страх і напруга потроху минали, Маклай зі слугами мали вертатися на корвет. А тубільці, потішенні такими розкішними подарунками, теж не хотіли лишатися в боргу. Хтось дарував банани, інші – кокоси, і навіть двох зв'язаних диких поросяток принесли, що пручалися та верещали, немов на віжені.

Вернувшись на корвет Маклай втомлений, зате зникли в душі вагання – чи вдасться йому порозумітися з людьми, розділеними з ним не лише тисячами кілометрів, а й тисячоліттями.

Капітан Назимов сказав, що більше тижня він тут стояти не може, отож його моряки мають невідкладно спорудити Маклаю сяке-таке житло, а далі корвету як кораблю військовому належать нові дороги.

І зацюкали наступного дня сокири, шпарко зрубуючи дерева, з подивом дивилися все ще здалеку тубільці, як легко кладе залізна сокира товстелезне дерево – для їхньої кам'яної сокири для цього треба вдесятеро більше зусиль.

Та вже під вечір першого дня Маклая чекали велими прикрі несподіванки. До нього прийшов розхвилюваний, судячи з лиця, папуас і на мигах став показувати, що російські моряки його обікрали. У нього, як і в кожного тут, хатина не замикається, тільки вхід, коли нікого вдома нема, закладають бамбуковими палицями; то не від людини така осторога, а від звіра надто цікавого. Маклай згадав, що мати йому писала: в Малині у селян замикати домівку також не заведено, якщо вініком двері підперті, це значить – вдома господарів нема і крий, Боже, сторонньому зайти тоді в дім.

Папуас на мигах показував, що вкрали в нього барабан, він імітував, як в нього бити ногами, у тakt притупцював та пританцювував. Інший папуас і собі розхоробрився, показував жваво пальцями, що непрошені гості у нього вкрали списа. Ще один скаржився, що поцупили росіяни у нього ненир, корзину для ловлі риби: йому вже й риби не шкода, тільки ж нащо було ненир у нужник вкидати...

Маклай лише принижено кліпав повіками, мимоволі мізкуючи, – хто тут дикун із кам'яного віку: чи ті, що живуть край світу на острові, чи ті, що зійшли з корвета, на якому, окрім парусів, уже й двигун паровий. Але як йому після цього острівному народу в очі дивитись і як зажити довіри?..

14

Під пекучим прямовисним сонцем, яке й тіні не давало, марширував загін ефіопських воїнів у своїх екзотичних старовинних, для європейця кумедних здебільшого, одностroях. Совісно трудились оркестранти, не маючи змоги навіть витерти піт з лиця, проте, маючи крихту надії, що тортури їхні не триватимуть довго.

То не проводжали так урочисто загін на війну, то на запрошення тутешнього владця прибув загін вільних російських козаків під орудою царицинського пошукача пригод Ніколая Ашинова. А ось сам Ашинов заявляється на породистому скакуні, що землі під собою не чує, перебираючи нетерпляче ногами; з'являється в біlosніжній одежі у супроводі козаків з хоругвами та іконами.

Ашинов певен, що, як Росія визволила Кавказ, слава Богу, перейменовуються на російський лад старовинні міста й села в прибалтійських краях і змито вже з варшавської бруківки кров останнього польського повстання, настав час, аби тільки вдалося, визволити одновірців, чорних християн Абіссінії.

Гримить гарматний салют, лунають державні гіми, гості підносять щедрі дари місцевим владцям.

Ашинов уміє вести перемовини з тутешнім людом, тим паче володіючи арабською мовою. За плечима у нього поважний досвід торгівлі, переважно контрабандної, що тільки робить багатшим той досвід, з купцями Єгипту, Туреччини, Закавказзя і Абіссінії при тому числі. Ашинов має міцне переконання, що, як вдавалося підкорити мусульманський люд, то з одновірцями абіссінськими має повестися легше. І то не дріб'язок, то може стати істотною часткою велико-го плану. На рівні з такою як заслання ще Миколою

І нишпорок в облаченні монахів у Єрусалим, аби змалювати план фортифікаційних споруд для майбутнього штурму російського війська. На рівні з планами ще Катерини ІІ оволодіти нарешті Константинополем.

Ашинов роками по візитові першому обходжує впливовий люд в аристократичних салонах, в розмовах зі знаними вченими та військовиками поважних рангів – і дивується, наскільки народ цей заміри й наміри його числить чомусь ризиковими, а вельми як мова зайде про пожертву на абіссінську експедицію.

Але жевріла ще іскорка, як у вигаслому та вихолому багатті, тліла остання надія: російська православна церква. Ашинов пише на адресу Святійшого Синоду розлогого листа, де бідкається, що багатомільйонному християнському людові в Абіссінії вельми бракує церковних книг та ікон, кваліфікованих священиків – якщо не надати помочі, не визволити їх від загрози перехоплення капосними католиками та штундами різними, сиріч протестантами, то...

Святійший Синод, на відміну від світських інстанцій, не став перекладати листа з однієї шухляди в іншу. Прошені лягає на стіл особисто обер-прокуророві Синоду Костянтинові Петровичу Победоносцеву. А то чоловік впливовий, вихователь з-поміж іншого чинного імператора Олександра III, який зберігає неабиякий вплив на царя.

Победоносцев наводить довідки, шелестять у багатьох канцеляріях навіть вже пожовтілі папери, шукають будь-які вістки про Ашинова. Так, до нього були питання в минулому з приводу казенних коштів, непідкоряння владі та несплати податей, зате він на Кавказі достойно просував православну справу, цілі станиці засновував.

В розмові з Олександром III в Костянтина Петровича немає вагань:

– Варто підтримати.

І ось вже в руках в Ашинова митрополича грамота: «Благословляю високоповажного Миколу Ашинова разом із російськими козаками спорудити в Абіссінії на зайнятому ними місці святу православну церкву». Таки вартує російській Церкві якось проникнути і закріпитися на чорному континенті з його неабиякою перспективою.

Мине зовсім небагато часу, як петербурзькими – і не тільки! – газетами кочуватиме неабияка новина: на березі Червоного моря відважний козацький отаман заснував колонію «Нова Москва».

А як прибуде Победоносцев у Київ і вітатимуть хвалебно його в київських святах, немов апостола пізнього, то серед іншого представлять йому Ашинова з гуртом темношкірих монахинь. Те неабияк потішило душу Костянтина Петровича, бо ж відбувалося за присутності тоді в Києві представників слов'янських чи православних земель – Галіції, Чехії, Сербії, Румунії... Бачите, мовляв, силу московської Церкви, вже й чорношкірий африканський люд до неї горнеться.

А на святковому обіді, аби ні в кого сумніви не роїлися, виголосив Костянтин Петрович відверто, як має цей світ облаштовуватися, та точну адресу назаввав, куди належить іти:

– Звершилося над нами чудо долі Божої, – кидав двозначні погляди в бік зарубіжних делегацій обер-прокурор. – З грубої і розсіяної мови слов'янської витворилася велика держава, укріпилася свідомість народна, зібралася земля руська через Київ у Москву...

І бачилася при тому Победоносцеву ще одна – чи й не одна? – єпархія, цілковито підлегла Синодові на континенті з його незмірним багатством, яке гріх не освоїти.

15

У Назимова злі вогні змигнули в очах, як оповів Маклай про його крадіїв, що зганьбили їх перед тубільцями.

— Розберуся, — відказав капітан неголосно, але в тому єдиному слові чулися вже віддалені громовиці.

А Маклай, аби бодай якось присолодити гіркоту того випадку, запросив папуасів на корабель. Спершу зголосився, було, чималий гурт, але по дорозі кілька найбільш ляклivих вистрибнуло з піроги, забачивши зблизька поважну статуру корвета, цього чудовиська, незнаного досі в їхніх краях. Та все ж четверо чоловіків, хоч тремтіли й щомоці силилися приховати страх, таки піднялися врешті на палубу.

Їх пригостили чаєм та солодощами, а вони весь час розсиралися на диковинні предмети в каюті. Різного росту, з чорним кучерявим волоссям, яке у двох було вифарбуване червоною глиною, з бамбуковими гребінцями в кучерявій природній зачісці, з бусами із собачих зубів на шиї та черепашими сережками в вухах, вони бачилися тут такою ж диковиною, як для них все оточуюче. А найбільше уваги в гостей сподобилося дзеркало, якого злякалися сперш, а потім по черзі заглядали, кривлялися та реготали.

Вже потихеньку, як на рані, що гоїться й тоненькою шкіркою покривається, прикрий випадок із крадіями відходив та покривався забуттям. Однак за законами єхидства щось знову має трапитись...

Надійшов якраз день народження великого князя Костянтина, а його величність є ж першою особою у російському флоті, — як не ознаменувати подію салютом? Спершу заціпеніли, було, папуаси — хто де був, то завмер, наче вкопаний, хіба тільки голови

повертали, шукаючи та не бачачи хмар і дивуючись, звідки грім; потім одні з переляку на землю падали, затуляючи вуха, а інші, заледь спам'ятавши, хапали дітей і панічно тікали в ліси. Кожний новий постріл салюту тільки посилював той потойбічний жах, що наводила канонада, яка не тільки заповнила затишну бухту, а й покотилася понад лісами до гір і, відбившись, верталася назад, посилюючи й без того загальне сум'яття.

Марно, проте, було думати Маклаю, що народ тут підібрався винятково ляклivий, — раптом щось незнайоме гrimne, як всі у ліс побіжать. І вже через кілька днів переконався, що тут не одні страхопуди.

Знайомлячись із місцевістю, він не втрапив, було, на потрібну стежину, з незвички вони всі тут доволі схожі, а коли побачив похибку, то якась особлива цікавість під'юджувала та у спину підштовхувала: а куди ж вона приведе?

Звиваючись поміж таємничої і тому ворожої мандрівнику гущавини, стежина вивела Маклая у незнайоме поселення. Раптом, немов з-під землі, перед ним з'явився хлопчина, вже не дитинча, та ще й не парубок: якусь мить вони заворожено одне одному в вічі дивилися; врешті той підліток стрімголов дременув геть.

Маклай між тим вийшов на своєрідний майданчик у центрі й опинився біля гурту чоловіків: деякі списи, було, над головою вже підняли, а інші в такій позі стояли, що могли того списа в перший-ліпший момент метнути.

Маклай розирнувся — жодного знайомого обличчя, жодного з-поміж тих, з ким тут встиг уже зустрітися. Несподівано цвіохнуло щось біля вуха, раз і вдруге; тубільці, що мовчки досі стояли, заговорили всі разом, а на стовбурі дерева поруч похитував-

лися ті дві стріли, що витъюхували щойно біля са-
місінької голови. Маклай не встиг навіть злякатися,
тільки подумав, що так банально могли закінчитися
всі старання й труди його задля науки, труди неза-
вершенні, за які навіть дяки не зможуть скласти.

Тубільці взялися показувати на мигах, що ціли-
лися, мовляв, не в нього, а в птаху, ще й руками ма-
хали, показуючи, як та птаха літає. Маклай навколо
оком окинув: справді, як і подумалось, жодної птахи
поблизу не було. «Ага, то на витримку випробуван-
ня», – промайнуло в думці.

Напруга не спадала, ніхто з папуасів не полішав
зброї, а ще до гурту надходили нові чоловіки: натовп
тубільців оточив Маклай. Один з папуасів чи сказав
йому щось, чи запитав, – звісно, він не міг розуміти
ту мову; розлючений чоловік, не дочекавшись від-
повіді, несподівано розмахнувся рвучко і запустив
списа Маклаю просто в лиц...»

16

Гоноровий Ашинов у білосніжній одежі, верхи на
породистому арабському скакуні, урочистий прийом
абіссінськими владцями козацької делегації – то все з
публікації суворинської газети «Новое время». Далі
у матеріалі розлого оповідалось, як полюбили Аши-
нова і його козаків у тих екзотичних краях, і куди б
вони не направлялися, замиливано зазначав корес-
пондент, їх супроводжував почесний ескорт у складі
щонайменше чотирьох тисяч абіссінських вояків.

Звісно, ніяких власних кореспондентів в Абіс-
сінії «Новое время» не мало, матеріал настрочив,
наймовірніше, сам Ніколай Ашинов, та й прийом в
абіссінських владців відбувся дещо не так. Як згодом
з'ясують, вихована людина намісник провінції Ти-
гре рас Алула члено з Ашиновим обійшовся, та якісь
почесті виявляти в нього підстав не було. Коли ж
«отаман козацький» порушив клопотання про при-
йом його в негуса, імператора Абіссінії, то, природ-
но, зажадав Алула представити офіційні документи
чи бодай рекомендаційні листи.

Звісно, жодних таких листів чи рекомендацій в
Ашинова не було. Отримавши звістку про само-
званство, абіссінський володар наказав викинути
геть його з держави і надалі не пускати на жодний
державний поріг.

Між тим, голосисті хлопчаки, продавці росій-
ських газет у містах, дзвінко вигукували заголовки
та суть найвагоміших матеріалів:

– Сучасний Єрмак дарує царю Абіссінію!

Газета «Современные известия» не тільки пе-
редрукувала з «Нового времена» кореспонденцію
про тріумф козаків Ашинова в абіссінських краях,

а й від себе вважала за потрібне додати: «Єрмак і Кольцо триста років тому вклонилися царю Сибіром, а зараз вільні козаки, ті ж і такі ж, кланяються Російському царю Абіссінією... І далі вони славлять російське ім'я, являють світові мужність російську у верхів'ях Нілу і в пустелях Судану, і в Месопотамії. Та де їх тільки нема?»

Газета мала на увазі таку само за рівнем правдивості байку, в якій ішлося про фантастичне розселення козаків.

Хоча для Ашинова до негуса вже дороги повік не було і на поріг його держави не мав він права ступити, та однаково слав з Африки бравурні листи. Ось його вільні козаки стали у стрій разом з абіссінцями і спільно вони наганяють жах непереборний на італійців поганих, що надумали кривдити абіссінців та, облизуючись, кривим оком на терени абіссінські накидають. В наступній кореспонденції йшлося, що козаки не лише погостювали бучно в час першої зустрічі, а й земельки попросили у негуса. Добра душа, абіссінський володар, негайно ж подарував неабиякий шмат незайнятої території в його країні. В одному з тих благословенних місць і була заснована станиця Москва.

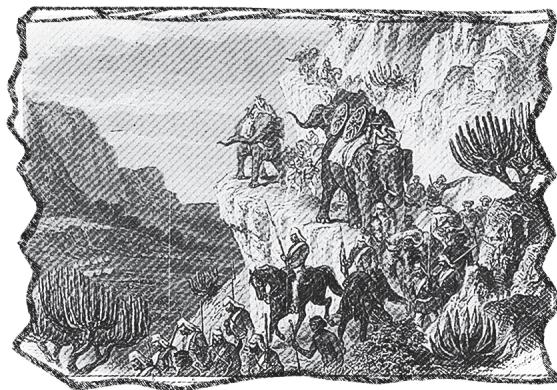
Лікар С. Кантемир, що мав нагоду на свої очі бачити перший вояж Ашинова на «баскому арабсько-му коні», не витерпів урешті тих байок і написав одеському градоначальникові, що всі ті абіссінські подвиги козаків та їхнього отамана – чистісінка липа. А казкові оповіді Ашинов узявся творити з єдиною метою – потрусти гаманці купців, які чомусь втратили колишню щедрість задля родичання з «чорними християнами».

Сонячного весняного дня вісімдесят шостого року пароплав, ледь похитуючись на непокірній

хвилі, підплівав до одеської пристані. Ашинов, сходячи з пароплава, вдоволено посміхався: аякже, він зараз розкаже довірливим репортерам, що прибув з особливою місією. Він їде прямісінько від негуса Абіссінії і везе від нього у дарунок імператорові Олександрові III он того цибатого страуса. Шкода лишень, що не все вдалося довезти, – негус дарував цілий звіринець разом з левами й тиграми, але делікатні звірі не витримали такої тривалої морської мандрівки і виздиҳали. Везе він також он ті ящики у дарунок, тільки про вміст їх немає права у нього щось говорити.

А ще з ним – двоє чорношкірих підлітків, он того хлопчака звати Аварк, дівчинку ж кличути Марія, то, до слова, рідна племінниця абіссінського імператора Іоана II, можете не сумніватись.

Ашинов зійшов на берег, посміхаючись весело, але на те в нього особливих підстав не було: навпаки, не оркестр його зустрічав, а майже готові документи... на арешт.

17

Папуас щось сказав Маклаю, швидше запитав, – звісно, той не міг розуміти мову аборигена; між тим розлючений чоловік, не дочекавшись відповіді, ве-реснув злостиво й несподівано розмахнувся рвучко і запустив списа Маклаю просто в обличчя...

Маклай і ворухнутися не встиг – та кінчик списа хіба за сантиметр який, дивом чи незвичайною майстерністю, спинився перед лицем.

Микола Миколайович повільно перевідив по-дих, відчувиши облегшення, мов знімав з плечей непосильний тягар, а папуас несподівано і незлобиво всміхнувся, зблиснувши двома рядами сліпучих зубів на чорному, як свіжа скиба землі з-під плуга, кругло-видому обличчі. «Нічого собі папуаські жарти, – лайнувся подумки Маклай, хоча розумів, що то випробування тутешнє для кожного гостя цього поселення.

Не знаючи ні мови, ні звичаю, він вагався, що далі вчинити, доки не набігла дещо дивна, як на ситуацію, думка: просто ось тут, у затінку розлогого дерева прилягти відпочити. Лежачого не б'ють, чомусь гадав Микола Миколайович, те нехитре правило діє напевно для всіх істот, які лише сп'ялися на ноги.

Здогад той виявився чистісінькою правою. Маклай, у подальшому на подив свій превеликий, під тріск цикад і виспіви невідомих птахів заснув кріпким-прекріпким сном і справді ніхто йому не тільки не завдав найменшої кривди, а й не торкнувся навіть.

... Не виспатися можна і в своїй хатині, будованій злодійкуватими моряками з «Вітязя», у хатині, де поряд з ним двоє слуг та зброя напоготові.

Того дня Маклай по коліна ноги сходив, описуючи невідомі досі види рослин, тож і спав, наче встре-

лений. Вже крізь сон, крізь товщу синю його, наче з-під водних глибин поважних, долинув голос слуги Ульсона.

Слуга безцеремонно шарпав його за плече і на-жаханим голосом присьма благав:

– Та вставайте ж! Прокидайтесь негайно!

Врешті прочунявся Микола Миколайович, зібравшись добру нагінку дати непоштовому слузі, але той не вгавав:

– Чи всі в нас рушниці заряджені? Ви чуєте?

У цей час із лісу долинули пронизливі крики, від яких мурашки побігли по спині й у самого Маклая: то зазвучить кілька голосів водночас, то знову одинокий, схожий на вовче виття і не схожий, може, іншому звірові він належить, незнаному досі, проте, таки хижому, що зібрався на криваве полювання й оце сповіщав доти тихий ліс, що виходить на стежку свою нещадну...

– То вже хвилин п'ять таке чується, – не міг говорити, тільки хріпкі з переляку Ульсон. – Чи то звір диковинний, чи щось потойбічне...

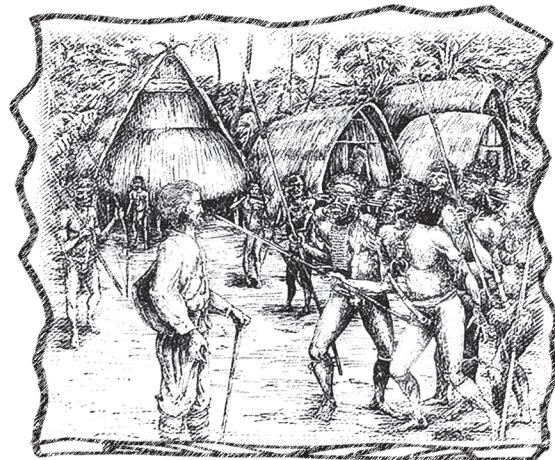
– Ні, то їхні мерці виходять з могил, ті, що поховані не за звичаєм, – озвався інший слуга, Бой, і очі його круглими стали, наче блюдечка.

На біду, приходив напередодні до них папуас на ім'я Туй, з яким одним з перших тут зазнайомилися. Він розказував про тутешні звичаї, і серел іншого, як ховають покійників. Мерця клали спершу на поміст, і він так лежав, допоки одні кості лишалися. Потім ті кості мили й закопували на городі, а череп на певний час лишала рідня у себе. Покійника оплакували всім селом, і дух його відправлявся в країну Адри, що десь там далеко на заході. З тих країв ще ніхто досі не повернувся, хіба... Коли мерців не за звичаєм поховають, то ображаються вони вельми,

встають із землі в повномісячній ночі, плачуть і просять спорядити як слід...

Маклай вийшов на майданчик біля хатини: на якусь мить те моторошне виття притихло, натомість від найближчих папуаських поселень долинали ритмічні звуки їхніх бойових барабанів. Вся місцевість залита була повновидим місяцем, видавалася вона нереальною, якоюсь з інших світів, де невідоме чигає на кожному кроці, і те невідоме може нагрянути в будь-яку мить. Здригнувшись, було, наче роздягнутий на морозі, Маклай від цього нереального видива, сotвореного в повнію, якою лякали тут і так само лякали казки ще в незапам'ятному дитинстві, здригнувшись і мерзлякувато повів плечима від того загрозливого барабанного тріску.

– Чи нападуть вони зараз на нас? – заїкаючись та тулячись до Миколи Миколайовича, все допитувався здерев'янілим язиком Ульсон.

18

Першої ж ночі після повернення з Києва Победоносцеву приснилася Абіссінія. Наче тамешній імператор, судячи з одягу золоченого та статури гордливої, одну руку тримав за спину, а пальцем другої на нього кивав, немов кликав до себе. «Що він тримає там за спину?» – невдоволено подумав Победоносцев, образившись, що той посмів так кивати йому, немов хлопчакові...

Імператор, напевне, вгадав сердиті думки Костянтина Петровича, бо по тому вклонився низенько і широким жестом припрошувати став, показуючи на обшири зліва і справа:

– Преласково просимо... Тут як у вашій казці – молочні ріки з кисільними берегами...

Костянтин Петрович прокинувся невиспаний, втота після дороги ще не зійшла, а згадавши сон, він тільки всміхнувся: «Спиться-сниться... Але Абіссінією справді зайнятись належить, як-не-як абіссінець був першим іноземцем, у християнство навернутим. Он у «Діяннях апостолів» оповідається, як апостол Пилип зустрів у дорозі царедворця імператриці Кандакії і хрестив тоді його. А через літа Мероній лише з двома вихованцями всю Абіссінію в християнство привів...»

У доповіді Олександрові III Костянтин Петрович перед іншого і про задумку не забув:

– Варто направити в Абіссінію спеціальну духовну місію. Це б кріпило наші духовні зв'язки з африканськими теренами, та й, чого там лукавити, політичні також.

Костянтин Петрович не сказав цього разу, що вже й кандидатів на справу важливу за його до-

рученням підшукують. Ашинов, зрозуміло само собою, а от на духовного поводиря радять монаха Паїсія з Афона. Його терміново відкликали звідти, в ранзі духовному негайно підвищили. То нічого, що про Ашина неоднозначно відгукуються, в тому числі нижньогородський губернатор, який добре знав кандидата, бо й сам клопотання готує створити при сприянні уряду російсько-африканську компанію. І нехай собі губернатор пише, що цим отаманом можна в певній мірі користуватись, але довіряти було б ділом ризиковим.

– Що стосується Ашинова, – викладатиме Побєдоносцев своє бачення імператорові, – то це, звісно, авантюрист. Однак у даний час є він єдиною російською людиною, що проникла в Абіссінію. Варто серйозно його розпитати хоча б про ту справу, яка, за його словами, започаткована ним на березі Червоного моря. За всіма ознаками, вона може становити для нас чималу вагу і, що цілком ймовірно, в подібних ситуаціях найзручнішою зброєю бувають саме такі, як Ашинов, головорізи.

Несподівані притичини вигульнули і з отцем Паїсієм. Костнтину Петровичу показали папери, що цей бездоганний слуга Божий, який так ревно клопотався в Пантелеїмонівському монастирі в Константинополі й не менш ревно молився на Афоні, виявляється, засуджений був свого часу сімферопольським судом і відправлений на дванадцять років у Сибір на заслання.

І нехай – всі грішні на цій грішній землі, аби справу могли зробити, меланхоліка з прокислою кров'ю туди не відправиш... Тим паче, що Ашинов настирно клопотав за отця Паїсія та божився, що переконаний в його чеснотах.

І пролунав клич на всю державу розпочати збір пожертв на храм православний в Абіссінії та на потреби місіонерів.

Не лінувався ні Ашинов, ні отець Паїсій сколесити чималенько міст російських і європейських навіть. Богоугодну справу благословив архієпископ Херсонський та Одеський Никон, архієпископ Донський Макарій, а газету із закликом до пожертви зачитували особисто отамани на велелюдних майданах в станицях.

Водночас Ашинов добирає собі охорону для експедиції, важливо знайти людей, а зброя та амуніція не проблема, бо про дозвіл на отримання з казенних складів двохсот гвинтівок, стількох же шабель та чотирьох кулеметів потурбувалися високі покровителі у Петербурзі.

Негадано всю справу ледве не зіпсуvalи газетярі, що пхають непрошеною носа куди слід і куди цілковито зась. Мало не сенсація: богоугодні діла чомусь творити взялись один до грошових неподобств, мовляв, причетний, а другий на сибірське поселення суджений...

Довелося вже на ходу якось перелицьовувати справу, влада одним помахом відмежувалася: панове, то цілковито приватна ініціатива отамана Ашина, то його забаганка власним коштом супроводжувати духовну місію добровольцями і утримувати їх. Так і отець Паїсій направляється в Африку винятково як особа приватна.

А ось, вам, чорнороті, викусіть!..

19

На ранок по тій тривожній ночі з хижим виступком бойових барабанів, з жаскими вигуками невідьмого, криками, від яких приморозок брався у тілі та на душу іній спадав, по ночі вияснилося: то було просто святкування папуасами пори повного місяця. Те свято, як дерево десь у джунглях саженів п'ять в обхваті, мало корені у глибинах часу, певно, невімірні, а якщо їх міряти, то хіба тисячоліттями.

Микола Миколайович всі звичаї, всі пригоди ризикові чи просто кумедні намагався залишити на сторінках щоденника. І нехай папір із часом пожовкне, та запис залишиться, чого не скажеш про пам'ять людську, тим паче, що обірватися вона може навіки у будь-яку мить при його ризиковому, інколи авантюрному навіть житті...

«17 листопада. Немає нічого нового. Все постарому. Вранці я зоолог-природознавець, потім, якщо похворіють слуги, – уже повар, а щелікар, аптекар, маляр, швачка й навіть прачка і т. д., і т. п. Словом, на всі руки фахівець і всім рукам знайдеться діло. Хоча доволі терпляче вчуся мови тубільців, та поки розумію небагато: частіше здогадуюся, що вони хочуть сказати, а розмовляю ще менше.

Папуаси з сусідніх поселень, здається, вже не так бояться мене... Справа іде на лад; моя політика терпіння і ненав'язливості виявилася досить вдалою: не я до них іду, а вони приходять до мене: не я їх прошу про що-небудь, а вони мене, навіть в помочі стають інколи. Вони робляться більше ручними: приходять, можуть засиджуватись, а не так, як раніше – аби щось випросити та чим-скоріш забратися.

Прикро, що так мало знаю їхню мову. Це знання, переконаний, є засобом єдиним позбутися недовір'я, яке досі існує, а також єдиний шлях ознайомитися зі звичаями тубільців, очевидячки дуже цікавими. Вчити мову мені зручніше вдома, аніж у поселенні їхньому, де тубільці помітніше збуджені та неспокійні й де трудно примусити їх всидіти більше часу на одному місці. В Гарагасі, де житло мое, найменші ознаки нахабства враз пропадають; вони терпляче відповідають на запитання, дозволяють уважно розглядати себе, міряти і робити з них замальовки. До того ж у Гарагасі все для мене під рукою – інструменти для антропологічних вимірювань, потрібне для малювання.

Не зайве мати набір подарунків як винагороду за їхнє терпіння чи задля обміну на ту чи ту побутову дрібничку або якусь річ, прикрасу та інше, що папуаси полюбляють носити з собою. Я не втрачав нагоди при відвідинах гірських мешканців вимірювати їхні голови, занотовувати різні антропологічні спостереження та, між іншим, збирати зразки для моєї колекції волосся...

Якось, пробираючись лісом, я забрів так далеко, що ледве не заблукав; на щастя, врешті надібав стежину, яка вивела мене до моря; там я вже міг зорієнтуватися. Це трапилося поблизу їхнього сільця Мале, куди я остерігся йти, а намірився в Бонгу, в напрямі моєї теперішньої домівки. Та дійти до Бонгу мені не вдалося, наставала цілковита темінь, коли дістavся до Горенду, де на превеликий подив тубільців намірився переночувати. Прийшовши в поселення, я направився у велику будівлю, хатину моого вже знайомого Туя, винятково призначену для чоловіків. Я хотів завдати

тубільцям якомога менше незручностей, знаючи напевне, що мої відвідини несподівані та не вельми бажані для тутешніх мешканців. І справді, почулися стривожені голоси жінок та дитячий плач.

Господареві буамрами я пояснив, що хочу в нього переночувати. Він, жестикулюючи енергійно, взявся пояснювати, що може провести мене додому при світлі факелів, щось говорив про дітей та жінок. Я не все зрозумів і, щоб відчепитися, ліг на барлу – щось на зразок довгих нар з великими бамбуками замість подушок – і, заплющивши очі, взявся повторювати: «Няварь, няварь» (спати, спати). Годинника в мене не було й, хоча віддавалося ще не пізня пора, я таки натомився триваючою мандрівкою і небавом став дрімати, а згодом і заснув. Прокинувся, очевидно, від холоду, бо ж спав без ковдри чи її примітивного замінника, а ще нічний вітер наскрізь продував ту нехитру будівлю.

Не маючи в роті й рісочки години отак з однадцятої ранку, я добрячий мав appetit. Устав і пішов на майданчик до тліючого багаття, де сиділо вже кілька тубільців. Серед них був і знайомий Туй. Я звернувся до нього, показуючи рота та повторючи слово «уяр» (їсти). Мені принесли невеликий табір, овальне неглибоке блюдо, з холодним таро і вареними бананами. Попри нестачу солі я таки з'їв кілька шматків таро із задоволенням, а банани виявилися мені не до смаку. Я почувався доволі свіжим після півгодинної дрімоти та підкріплення нехитрою їжею, тож запропонував двом молодим тубільцям провести мене з факелами до Гарагасі.

В нічній темені втрапити без вогню додому було б немислимо. Тубільці зрозуміли мое бажання й були, видається, задоволені, що не залишуся в них ночувати. Швиденько відшукали вони кілька

факелів із сухого пальмового листя, яке зв'язували особливим способом. Ліс, освітлений миготливим факельним світлом, видавався ще красивішим і фантастичнішим, аніж вдень. Я милувався також моїми супутниками, їхніми швидкими і точними поруходами; вони тримали факели над головою, а списами відхиляли навислі гілки ліан, що перегороджували частенько дорогу. Один з тубільців ішов за мною, озирнувшись на нього, я мимоволі подумав, як легко йому було б пронизати мене списом. Я зазвичай був неозброєний, і тубільцям про це достеменно відомо».

Цього Маклаю не хотілося занотовувати у щоденнику, але мимоволі тоді на пам'ять спливла смерть Джеймса Кука, якого гавайці, найімовірніше, вбили саме ударом списа в потилицю. Микола Миколайович розумів, що таке не повинно статися, в нього досі найменшого конфлікту, Бог милував, з тутешнім людом не було, до того ж супроводжувати його папуаси взялися охоче. Однак...

Нічна прохолода і це примарне факельне світло,тиша принишкливих джунглів, яку хіба час від часу порушував моторошний крик невідомого птаха, – від того холоділа спина, заворушився в душі підступний і відразливий страх і шию потекли краплі холодного поту. А як справді зараз тим списом папуас низоне у спину, йому ж за це ніякої кари, тут Пінкертони не водяться і суду присяжних немає також, з тобою розправитися можуть лише за те, що порушив їхній спокій тисячолітній, вніс сум'яття та загадки у звичне життя, – хіба цього замало для одного удара списом, наче Кукові?!

Раптом невідома птаха пронизливо закричала у темені просто над головою, а слідом за нею скрикнув тривожно за спиною папуас зі списом...

20

Дивлячись, як страус обачно ступає трапом із корабля, стривожено крутячи головою, бо шум і гам на одеській пристані був для нього незвичний, Ашинов вдоволено посміхався. Він вже наперед прикинув, як надалі належить діяти і як вертихвостку-удачу впіймати, яка куди верткіша та неспокійніша за того ж таки цибатого страуса.

Арешт? Звинувачення в розтраті казенних грошей в Абхазії, ще коли він тільки учився вибудовувати кругі та звивисті свої комбінації? Але як насмілиться одеська влада заарештувати парсуну, яка везе самому імператорові ось такі екзотичні дари від іншого імператора... Ліпше поки що, гадають одеські вельможі, написати листа в міністерство імператорського двору, ще в які там поважні інстанції та попросити роз'яснень.

Наче володар чарівної палички, Ашинов закручує дивовижний хоровод, в якому крутиться міністр внутрішніх справ Ванновський, міністр юстиції Толстой, редактор «Московських ведомостей» Катков – і таки витанцюють вони компромісний папірус із соломоновим рішенням: якщо Ашинов внесе всю суму, в крадіжці якої його винуватять, то й проблема зникне, розтане, мов остання льодина на весняному сонці. Ашинов не забарився внести 1750 рублів, колись поцуплених, і постав відразу перед законом у тій сніжно-білій одежині, в якій скакав сторінками російських газет при урочистій зустрічі його абісінціями.

А страус домандрував тим часом до Петербурга і чинно поцибав собі у Гатчинський царський пташник, аби завершити незадовго, за свідченням пись-

менника Ніколая Лескова, своє стражденне життя під якимось хлівом.

Власне, страус був не потрібен більше. Той же Лесков детально описував:

«Ашинова стали возити в каретах і передавати з рук у руки, милуючись рідкісним його невігласством, яке являв він із бездумністю дикуна чи зле вихованої дитини. Він щоденъ появлявся у кого-небудь з велимож, яким велими кортіло виставити себе патріотами, звертався по-холопськи напівіменами до державних людей. Ашинов не тільки честь не віддавав вищим військовим чинам, а й панібратьськи плескав по плечу за трапезою генералів, а ще силився показати усім, що велими боїться отруті. Отож він або нічого не пив за столом, або ж пив тільки з чужих келишків і чужих склянок.

Так, так, тут немає перебільшення, то чистисінька правда, – цей нахабний дикун вбив собі в голову, що його у нас отруїти хочуть і, приїжджаючи в числі знатних людей, він не сідав за стіл, як усі, а як-небудь збоку сідав чи верхи на стільці, нічого не ів і не пив, або ж брав безцеремонно шматок з чужої тарілки та випивав з чужої склянки чи чужого келиха.

I все це правда... I чув навіть, як він вимовляв французькою: «шерше ля хам». Істинно «шерше ля Хам». I Хам був знайдений – то був він сам... Він навіть поплескав при всіх по лисині генерала і поета Розенгейма і назвав гостей «дурашками»... «Чого ви, мовляв, дивитеся на Європу... Дурашки».

Гірко досі згадати – всі майже тоді вголос говорили, що «ніякого минулого цієї людини не варто соромитися... То ще нічого не означає, що він «воровской казак». Козаки усі не такі чистюлі.

Якби предки наші соромилися козачого злодійства Єрмака, то не одержали би Сибіру». I як вже дійшли до цього прецедента, що зі злодійством примирює, то нараз відпали найменші сумніви. Все раптом якось узвичайлося, як казав Щедрін, – «зі всяким соромом враз покінчили».

І охали та ахали бувалі чоловіки, а жінки у долоні з подиву могли навіть сплеснути, як за столом у поважних господарів оповідав Ашинов з лицем безпристрасним, навіть байдужим і холодним:

– А ще було якось у Персії... Схопило мене непримного шахське військо і в кутузку запроторили. Сиджу я ото за ґратами та й чую, як навпроти якраз, на майдані, сокири цюкають. А то вішати мене готуються, ешафот лаштують. Та де не взялися п'ятсот козаків славних моїх, вояків вельми вдатних, напали вони на місто раптово: силу-силенну шахського війська побили, падали вої ворожі, як трава під косою, не вистачило б лічби тих полеглих ворожих порахувати. А мені коника арабського під самісінькі тюремні ворота підвели...

21

Як скрикнула моторошно якась птаха на головою у темені джунглів, а слідом за нею папуас, що йшов за спиною, Маклай інстинктивно зіщулився, очікуючи смертельного удара списом. Він встиг ще на якусь мить озиরнутися – то скрикнув з несподіванки папуас, який в темені ледве не наступив на змію...

Як би людина не хоробрилась, подумалося Миколі Миколайовичу, але їй не позбутися страху, тої природної сторожі, чутливішу за яку навмисне не вигадати.

Маклай дійшов цілісінький і неушкоджений до Гарасі, де був зустрінутий вкрай схвильованим слугою Ульсоном, що цілковито втратив надію побачити його живим.

Щодня щось непізнане і незнане знаходив Маклай у тубільців, як і тубільці у нього та в цілому в білих людей.

Ще при першому пам'ятному знайомстві з папуасами, як відвідували тубільці корвет, то довго дивилися й чудувалися із таких «свиней» дивовижних – двох бичків, яких тримали на кораблі на забій. Маклай, посміхаючись, тоді пообіцяв:

– У наступний заїзд вам також привезу «свиню з рогами на голові», – повторив він бачення тубільцями для них дивного звіра.

Микола Миколайович не міг винуватити гвінейців, що тут, де є добра земля, щедре сонце і не бракує вологи, тутешній люд часто напівголодує: так уже склалося, що історія обійшла цей великий острів боком, пропливла чомусь мимо пароплавом ген-ген, на мерехтливому видноколі, забувши чи не схотівши тут полішити те чи те цивілізаційне надбання.

Зі слугами своїми, а ще й папуаси, забачивши кло-піт Маклая, сюди надійшли, розчистили біля його домівки майданчик. Посадили тут хлібне дерево, кокосові пальми й банани, а ще манго, ананас, лимон... А на дбайливо скопаних та виплесканих грядках взявся ходити гарбуз по городі, поряд з ним зійшов огірок, з часом тішилася кукурудза розкішними качанами під щедрим тутешнім сонцем.

Поміч Маклая дуже швидко знадобилася і тубільцям – плоди тих трудів їм припали до смаку і вже вирошути бралися самі. А там і в сусідні поселення добра справа перекочувала, там теж заходився люд на свіжоскопаному городі ростити досі небачене і незнане, зате таке пресмачне...

Особливо радив Маклай дбайливо поставитися до зерен кофе: і самим знадобляться, і ним можна мінятися з мешканцями гірських поселень на те, чого немає на узбережжі.

Микола Миколайович ставався усе, на що здатен був і що в силі було, робити для люду тутешнього. Приходили з багатьох сусідніх поселень хворі – і не відмовив нікому, лікував чим мав, хоч самому велося часто непереливки. Клята малярія геть вимотувала, трясла немилосердно і по краплині вичавлювала сили: хотілося інколи кинути все й податися в світ за очі. Він навіть обміковував, як закопає щоденники й зарисовки свої в домовленому місці і з речами найнеобхіднішими на шлюпці, дарованій «Вітязем», подається вздовж узбережжя. Однак шлюпка, коли оглянув, непридатною виявилася, геть її черва поїла...

Засмучений Маклай запише в щоденнику: «*Мое становище стає все більше нестерпним... Покрівля тече, стовби, на яких хатина стояла, мурахи геть підточили, вже валитися почали; доводиться*

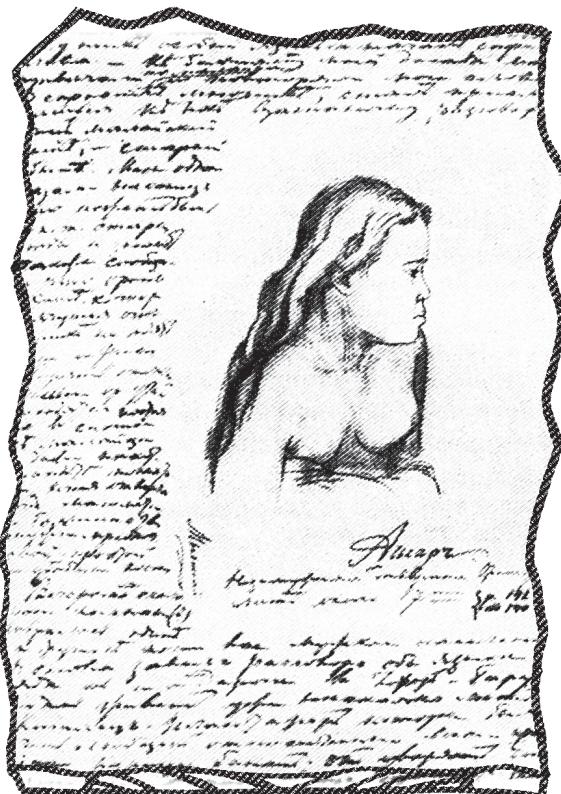
якісь підпорки ставити з остороги, що підлога чи навіть уся будівля якогось дня завалиться до лихой матери; запаси хіни практично вичерпалися; від дванадцяти пар різного виду взуття не лишилося жодної не стоптаної та не порваної... Рани на ногах відкрилися такі, що не заживають»...

Але розpac минав, на місце ставала душа, і на відремонтованій шлюпці Микола Миколайович справді робив неблизькі поїздки, тільки не з наміром податись у світ за очі, а, як і раніше, описував рослини, більшенький і навіть дрібносінський тваринний світ, а ще занотовував звичаї і навіть тутешні діалекти.

Звісно, Микола Миколайович, як і завжди, дотримував слова, тож наступного прибуття корабля звантажували з нього «свиню з рогами на голові». Збіглося чи не все поселення, та й ще із сусідніх дещиця надійшла, як трапом обачненько зводили чималенького вже бичка. Окрім нього, привезли до пари теличку, ще й козу та козла. Козячу сім'ю розмістили в хатинці, що пустувала, а для бичка і телички, за порадою й показом Маклая, обладнали загінку з пристойною, як гадалось, огорожею.

Кози приречено сприйняли зміну пасовищ та географії, а от бичок запротестував – починаючи з трапу, з якого мало не звалився, рвучись, пручаючись та брикаючись. Його ледь втримали на міцній вірьовці дебелі матроси. Потім наче вспокоївся, наче й покорився долі, та то була, певне, хитрість його така: розігнавшись щосили, аж земля летіла з-під ратиць пружних, він плигнув через ту немалу огорожу. Теличка теж не мала охоти залишатись одинокою і собі здолала нездоланий, на розсуд людей, бар'єр. Тішачись волею та підбрикуючи, прудко, мов гедзі найзліші їх закусали, бунтівна пара подалась у найближчий лісок.

Обурені й подивовані тубільці метнулися, було, навздогін: нахабно та безцеремонно у них на очах дременуло печене м'ясо, якого стачило б на цілі сіньке їхнє поселення...

22

Хитавиця океанських хвиль трішки заважала писати листа, однак не могла зашкодити думці, тим паче, що думка та не щойно зродилася, а виношена, вимучена і вистраждана під пекельним новогвінейським сонцем чи темними, аж синюватими, проськунтими вологою, мов у лазні, новогвінейськими ночами.

Миклухо-Маклай писав з дороги листа своєму другові, князеві Олександру Мещерському.

«Покидаючи в грудні 1872 року Нову Гвінею, незважаючи на велими настірні прохання тубільців лишитися в них, я обіцяв їм повернутися, коли дізнаюся, що повернення те для них буде корисним.

Останнім часом, коли вторгнення європейської колонізації з усіма її небезпеками загрожує моїм чорним друзям, я гадаю, настала пора дотриматися даного слова, попри те, що рішення це відриває мене від чисто наукової праці й що я сповна розумію серйозність і трудність справи, яку починаю сам, без будь-чиеї допомоги.

Я зараз у дорозі до берега Маклая, де думаю оселитися з обіцяною метою: бути корисним тубільцям, себто не допустити зіткнення європейської цивілізації з чорним населенням, бо це б мало справді трагічні наслідки.

Я сподіваюся, що громадська думка всіх чесних і справедливих людей буде для моєї справи достатньо прихильною і помагатиме в обороні супроти неправедних зазіхань урядів та різних європейських пошукачів нечесного збагачення. Якщо, незважаючи на старання, мої зусилля виявляться марними, то наукові дослідження та спо-

*стереження в цій, частково знайомій, крайні ста-
нуть винагородою за жертви мої, час, здоров'я і
потрачені засоби; якщо ж ні – то усвідомлення,
що дотримав слова, буде достатньою нагородою
у моїй справі.*

*Сподіваюся, що друзі мої знають мене достат-
ньо, аби не сприйняти рішення мое за легковажний
вчинок і не відчураються від попередньої дружби
та симпатій до мене, дізnavшись, що попри все
я тримаю слово й повертаюся в Нову Гвінею не
тільки як дослідник і вчений, а як «оборонець»
моїх чорних друзів берега Маклая, що зважився
захищати, наскільки сили стачить, їхню пра-
ведну справу, їхню незалежність у разі європей-
ського вторгнення (неминучим наслідком чого
стане загибель тубільців), хоча сповна усвідом-
люю, що справа їхня – справа слабкого супроти
сильного...»*

Микола Миколайович попри погойдування ко-
рабля писав швидко, а ще швидше набігали думки:
здебільшого він сперечався зі знайомими й друзя-
ми, що не розділяли його поглядів чи визнавали їх
хоча справедливими, та нездійсненими. І нехай
симпатичний одесит Лев Мечников обзыває його
новітнім Дон-Кіхотом, нехай навіть рідна мати
вважає труд його марним, він щомоці, аж нігті на
пальцях злазитимуть, шкрябатиметься до своєї цілі.
В Новій Гвінії мають постати школи, через нетрі
пролягти нормальні дороги, сам Микола Мико-
лайович склав короткі словники чотирнадцятьма
мовами, якими розмовляють мешканці двадця-
ти восьми тутешніх сіл. А в селі Теліата, поблизу
південно-східного краю Берега Маклая, наказав
прибити «мідний ярлик з його монограмою». На
одному з близьких островів, що не мали постійних

мешканців, він висадив кокосові пальми і сказав тутешнім, що в наступний заїзд до папуасів тут збудує свою резиденцію.

А ще Маклай мізкував, як можна пристосувати тут досвід паризьких комунарів: після розгрому кілька тисяч їх вивезли у Нову Каледонію. Микола Миколайович побував на острові Ну, побачив не тільки тюремні бараки з камерами-клітками, а й майстерні, госпіタル та інше, уже обжите. Режим ув'язненя був помітно послаблений, в'язні давно не ходили у кайданах, натомість звели вони тут будиночки, пристосовані до жаркого клімату, посадили сади, городи розбили. Прскіпливим оком все оглядав Маклай та подумки прикидав, що прижитися може в майбутній папуаській господарці.

Які тільки думки не роїлися в голові Миколи Миколайовича, які тільки варіанти не пророблялись... Він перебирає їх, пересипав, як пересипають зерно з долоні в долоню, дмухаючи при тому на нього, аби відвіялася половина, розглядав не тільки втішні можливості, а й найгірші вірогідні випадки. Як найгірший, запасний варіант бачилося йому створення Тихоокеанського товариства, навіть у «Пам'ятній записці» те відобразив. Це могла бути крупна привілейована компанія, яку створить приватний бізнес, має вона займатися не лише міновою торгівлею на стровах Океанії, а й засновувати торгові факторії, розбивати плантації, вирощувати тропічні культури з застосуванням праці навченого тутешнього населення. Користь із того матимуть і російські кораблі, які зможуть тут запасатися паливом, ремонтуватися в спокійній обстановці...

Краса життя в його поліваріантності, в його стежках і дорогах невичерпних, гадав Микола Миколайович, і будь-яка стежка-доріжка добра, аби

тільки не дати спаскудити цю благодатну новогвінейську землю, а мешканців її перетворити в «чорних дроздів» – виловлених у джунглях, мов звірів, і перетворених у рабів на плантаціях безсовісних хижих планктаторів.

23

Коли закінчилися припаси продуктів, звантажені з корабля, Микола Миколайович змушений був перейти на тутешній харч. Сухарі заміняв він печеними бананами, цукор – соком з цукрової трости, сіль – морською водою... В щоденнику Маклая залишиться спогад: «Потроху стаю папуасом... Сьогодні вранці, наприклад, я відчув голод під час прогулянки-експедиції. Забачивши великого краба, впіймав його і сирого, тобто живого, з'їв, усе те, що можна було у ньому їсти».

Звісно, сирий краб дещо поступався тому, чим частуватимуть його в родинному маєтку в Малині і що нагадуватиме братові Михайлу в Петербург привезти: «чималенького окіста, а також варення (сучинче, вишневе та з чорної смородини), привези, якщо можна!»

А поки, аби вижити, і крабом живим має не погордувати.

Вже при появі Маклая у поселеннях округи перестали втікати жінки і ховати переляканіх дітей. А якось в час прогулянки вздовж морського берега випало йому зайти у селище на імення Гумбу. Ледве забачивши Миколу Миколайовича, тутешні мешканці стали вітати його радісними вигуками «Маклай іде!» Речі мандрівника взялася нести тутешня молодь, а самого його зі своєрідним ескортом провели урочисто до центру поселення, де якраз відбувались якесь торжество і вечера святочна. Миколі Миколайовичу, як тамо боро – великий людині – негайно запропонували почесне місце і найкраші страви. Але й тут довелось вдатися до своїх лікарських знань. Один з папуасів, на імення Кум, поскаржився на

сильний біль у боку та животі. Маклай відразу вділив йому кілька крапель ліків, з якими, принаймні з найбільш вживаними, практично не розлучався. Незадовго Кумові справді полегшало – той папуас ще довго розказуватиме про чудодійну силу води, яку має біла людина.

По вечері ще довго розпитували Маклая, як йому жилося на Місяці – всі його тут називали Місячною людиною – і не тільки через блідий колір шкіри, а насамперед через дивні речі та вміння, якими він владіє. Таким міг бути, гадали вони, лише чоловік Небесний, Місячний. Звісно, вельми хотілося дізнатись, як жилося Маклаю на Місяці, чи є там жінки і скільки жінок там у нього самого, а ще на яких зорях випадало йому побувати...

Глибшала ніч, насувалася прохолода, і Маклай попросив дозволу десь заснути. Чимала делегація провела його у виділену буамраму, хатину, посеред якої горіло невелике багаття. Ще Маклай чай заварив на ньому і, цілоденними мандрами змучений, врешті заснув.

Небавом, проте, його розбудив підозрілий шелест – він роззирнувся у темені, бо давно вже вигоріло багаття, та побачити чогось підозрілого не зміг. Вже засинаючи знову, Микола Миколайович крізь дрімоту відчув, як нараз легенько, якось скрадливо затремтіли нари – хтось приліг до нього. Яка нахаба собі дозволила полізти сюди, наче місця забракло в поселенні – сперш промайнула невдоволена думка. Він простягнув руку, аби впевнитися, що то не відається й не сниться.

Справді, хтось поруч приліг, мало того – було то жіноче тіло, що звабно до нього тулилася стало в наступну мить. Виголоділий за жіночою ласкою, Маклай відчув, як його тіло напружилось і стала брати

дригіть, він би з охотою превеликою, що у безтямну переростає, накинувся б зараз на цю апетитну самку, м'яв би її і тузав, топився б у ній... Обриси в темені голої гості чимось Емму нагадували, його маленьку Емму, яка снилась по їхній розлуці не раз; він би зараз міг повторити усе, що витворяв тоді з Еммою, від чого вона то стогнала, то заливалася дрібненьким, немов дзвіночки, сміхом. А ще хіть його посилювала підступна думка, що жодної папуаски, статури цілком зманливої, що не поступається європейці й на найвимогливіше чоловіче око, він досі не скуштував...

Водночас холодний розум підказував, що Маклай має зібрати всі сили, аби не піддатися спокусі, легесенько відсторонити той пружний молодий гостинець, до якого тягло, проте, нездоланно, і ще б яка хвилька-друга – він не мав би духу противитися тій спокусі.

Але як же Маклай, людина з Місяця, може вступити в стосунки з цією земною особою, яка вже схопила його за руку і пригортася все тіsnіше?

Врешті таки він переміг себе, хоча й з превеликим жалем, і, відірвавшись од зманливого тіла, схопився на ноги. Ще не знаючи достатньо папуаську мову, навмисне голосно, аби чути було знадвору, прогазав:

– Іди собі, Маклаю жінки не потрібні...

Гостя не стала чекати повторення і, солодко потягнувшись, почалапала врешті з хатини.

А знадвору, між тим, почувся шепіт та приглушена говірка...

Що то було, – думалося Миколі Миколайовичу в напівдрімоті, – якась підстава, банальна провокація чи просто вияв такий тутешньої гостинності, спроба своєрідна йому догодити?

24

Маклай любив і цінував досвітки. В щоденнику часто про них лишались рядки: «*Вранці бродив при відливі по коліна в воді..*» – океан не раз полишив у прибережжі цікавеньке для його наукових колекцій. Або: «*Вранці на початку приливу я відправився на риф і так захопився, що не помітив, як почала прибувати вода.*»

Досвітки Микола Миколайович цінував з традиції сімейної: «Хто рано встає, тому Бог дає». Він має вставати якомога раніше, аби вагомішим був денний ужинок: наставало переконання, що одної наукової роботи для добра цього краю замало, тут потрібно ще праці оберемок цілісінський для влаштування життя тутешнього люду. Це помітило навіть неусипне петербурзьке око. Семенов-Тян-Шанський з Географічного товариства якось, було, журився:

– З поверненням 1878 року Маклая в Сідней помітна зміна його діяльності. Друге тривале перебування серед диких племен Нової Гвінеї в нових умовах, при яких, замість попередньої недовірливості та відчуженості, папуаси підпорядкувались одностайно впливові білої людини: вони дивилися на нього як на вищу, навіть неземну істоту – і те цілковито змінило й ставлення Маклая до папуасів. Замість неупередженого, як раніше, погляду на них він мовби зріднivся з ними, полюбив їх і з захопленнямувійшов у роль керівника і покровителя. Такого характеру набула вся його подальша діяльність, тож наступні поїздки з 1878 по 1882 р. обумовлені вже не чисто антропологічно-етнографічними цілями, а бажанням бути трибуном диких папуасів, активним захисником їхніх прав – на його думку пригно-

блених австралійських племен, які зникають з лиця землі. Початкові напрями діяльності талановитого Маклая, чисто наукові цілі відійшли на другий план.

На таке бачення Імператорського Російського географічного товариства Миклухо-Маклай дає відповідь самому Семенову-Тян-Шанському:

– Це ображає мене як справжнього наукового діяча, це також піддає сумніву вплив науки на дослідження. Що б я не чинив, де б перебував, науковий шлях, який вибрав, наукові питання, які під силу мені, залишаться завше моєю головною метою... Тому Імператорське Російське географічне товариство вельми помиляється, вважаючи, що я зрадив моїм науковим планам.

Шпаркі перепалки не раз бували в Миклухо-Маклая при безпосередніх зустрічах з високопоставленими персонами – чи то урядовцями, чи приставленими до розв'язання справ від науки. Той самий Семенов-Тян-Шанський, відбиваючись від настірного Миколи Миколайовича, пробував говорити про віддаленість новогвінейських країв:

– За морем теплушка-полушка, да рубль перевоза...

Те тільки додалу жару в розмову Миклухо-Маклаю:

– Дарма, дарма... Я дивувався відмові вашої інстанції: мовляв, віддаленість країни і відсутність у ній зв'язку з російськими інтересами. На те зазначу, що віддалених країн тепер вже майже не існує, а тим паче не буде у майбутті.

– Ale ж російський інтерес справді погано проглядається, – не здавався Семенов-Тян-Шанський.

– Окрім російських, є ще інтереси загальнолюдські, які мають стати справою освічених і гуманних урядів. Я згоден з думкою Вашого превосходительства про безуспішність російської коло-

нізації, але власне колонізацію я не маю на увазі. Мені видається доцільним протекторат частини Нової Гвінеї.

Переконавшись, як зизом дивляться в Петербурзі на ідею російського протекторату над Новою Гвінеєю, Микола Миколайович одночасно звертається вже до двох урядів – російського й англійського: якщо уникаєте прямої відповіді, якщо вам обоим не-прийнятний протекторат, то надайте Берегу Маклая незалежність. В листі до російського міністра іноземних справ Миклухо-Маклай може дещо самовпевнено зазначає: «*При розмові з генерал-майором Скрачлей, спеціальним комісаром, про великобританський протекторат південного берега Нової Гвінеї я отримав формальне за-певнення, що уряд британський не тільки не проти визнання Росією незалежності Берега Маклая під моїм управлінням, а навіть таким визнанням залишииться задоволеним*».

І знову Микола Миколайович бажане сприймає за дійсне.

Він не раз відчував себе якимось диваком, наче третім зайвим, якого терплять хіба тому, що він вчений і мандрівник з гучним уже іменем. На його запальні розмови про порятунок цього люду з цієї благодатної новогвінейської землі, про добросердечність і гуманізм високопосадові чиновники згідливо кивали головами, терпляче очікуючи, коли цей наївний чоловік втомиться балакати. І це помічав Микола Миколайович не тільки в Росії. Раптом поміж англійців пішли чутки, що гуманізм Маклая – для людського ока. Мельбурнська газета «Аргус» стала цікавитися, чи не пов’язане перебування російської ескадри в південних морях та океанах з мандрівками Миколи Миколайовича на австралійські терени.

А в Росії, навпаки, майже не криючись балакали, що Миклухо-Маклай працює на інтерес англійський.

Чого ж благородні наміри та людяні цілі так важко беруться на віру? – не раз замислювався Микола Миколайович, перебираючи думки, як благовірний мусульманин чотки, і все не надибував відповіді.

25

Маклай з особливою ретельністю, інколи подітчому навіть губу прикушуючи, змальовував рідкісне, як видавалося йому, татуовання – і шістнадцятирічна Макане з села Кало позувала йому охоче, позувала при тому з особливою дівчачою кокетливістю, яка не властива ще меншому вікові й швидко втрачається в наступні літа. Лукаві бісики, що змигували час від часу з очей кольору папуаської ночі, таки збуджували Миколу Миколайовича, він те чуття і тілесний потяг старався думками про наукову місію притлумити, бо ж не на гульки здоров'я тратити приїхав сюди. На спині, на плечах, на грудях у дівчини вимальовувалися дивовижно пластичні лінії, в обрисах яких вгадувалися то чудернацькі квіти, то райської птахи крило; Микола Миколайович якось подумав, що якби в найпрестижнішому салоні Парижа виставити ті візерунки, то, ймовірно, викликали б вони неабиякий подив та суперечку про нову течію в живописі. Незнаним чином ці древні малюнки в уяві Маклая були співзвучні з природою краю: то з буйством зелені пралісів, то з хвилями безмежних вод чи одиночою сиротливою пальмою на узбережжі.

Здавалося б, Микола Миколайович мав уже час призвичаїтися до тутешньої природи, але все ж він не міг не замиливатися нею. Особливо сходом сонця, коли випірнає воно в тиху погоду з голубих, злегка зеленкуватих хвиль, таке веселе і добродушне... Маклай був вдячний місіонеру Чалмерсу, що запросив його в цю поїздку – величезний острів Нова Гвінея, більший за Україну, де господарює зараз мати його, з південного сходу підперезався намистом колоритних більших чи меншеньких ост-

ровів. Попри несхожість долі Миколи Миколайовича і Чалмерса, заможного в плечах і височенько-го ростом шотландця, їх єднало ставлення до тубільців. Про Маклая різне писали, одні твердили, що людина він віруюча, інші переконували в протилежному, але Микола Миколайович твердо стояв на думці, що всі люди, попри різні кольори шкіри, – єдина спільність з єдиним пракоренем. Це збігалося з баченням Чалмерса, який, виходячи зі Святого Письма, вірив у людський родовід, започаткований Творцем. Тож обое були затятими ворогами роботоргівців та іншого неповажного люду, що сюди приносить кривду й біду.

У цих краях Маклаю ще не доводилося бувати й він зі звичною ретельністю, від острова до острова перепливаючи, проводив заміри голів тубільців; Микола Миколайович підготував небавом чималу наукову статтю, де спростував оповіді попередників-мандрівників, що тут, мовляв, замешкала осьбливі «жовта малайська раса». Світліший колір шкіри Маклай пояснював «полінезійськими чи малайськими домішками». Очевидно, в час заселення Океанії, через ці терени мігрували предки нинішніх полінезійців – дані замірів голів тубільців були вагомими аргументами.

А ще увагу Миколи Миколайовича привертало татуовання дівчат і жінок, то неабиякий матеріал для етнолога, бо ж певні орнаменти наче в спадок передаються від одного покоління до іншого. При переселенні малюнок татуовання разом з мовою кочує в нові місця, отож серед іншого це помогає відстежувати міграцію новогвінейських племен. Тутешнє жіноцтво не відмовлялося позувати, а тим паче коли одержувало величезний гонорар – тютюновий брикетик.

Перший сеанс копіювання тату дівчини Макане для Маклая був не вельми вдалий – надійшов місіонер Чалмерс і, забачивши заняття Миколи Миколайовича, скривився як середа на п'ятницю.

– Ця дівчина є вівцею, що заблукала, – процідив крізь зуби місіонер, хтозна звідки взявши таку інформацію про юну зманливу істоту; тим паче твердження та інформація були особливо дивними, зважаючи на фах і місію Чалмерса.

Зате через кілька днів, як місіонера винесло з поселення кудись у справах, Макане сама прийшла до хатини Маклая. І Микола Миколайович знову уважно змальовував ті дивовижні лінії, які не тільки мали вражаючу пластику, а й, як оповідало тутешнє жіноцтво, кожен малюнок носив свою особливу символіку. Вже на папір лягли візерунки з плечей і грудей, а як до пояса він дійшов, зізнається щоденниківі Маклай, то Макане без вагань якихось чи церемоній сама опустила свою спідницю із баҳроми нижче колін...

Їхні руки зімкнулись, як змикаються верховіття дерев у джунглях, почався нестримний танок, дико-винні квіти на животі й грудях у неї розцвіли усі разом – то був танок двох тіл різного кольору, але схожої пристрасті...

26

– Тут легше вмерти, ніж жити, – сумно мовить ще й у щоденник запише Маклай по другому приїздові до папуасів. Серед тутешніх бід, які лікуванню насоком не піддаються, були племінна ворожнеча і кревна помста, задавнені інколи між окремими селами на десятиліття.

Він так ретельненько добирав собі місце розташування в колонії Айве, так тішився колоритом природи, як раптом...

Дощового та похмурого ранку, коли більшості чоловіків якраз не було в колонії, і Миколи Миколайовича при тому числі, а ті, що лишилися, за такої погоди ще з дрімотою не розлучилися, на Айве напали вороги-папуаси з бухти Бичару.

З розмальованими чорною фарбою лицями, аби більше нагнати страху, добре озброєні чоловіки, мабуть, до сотні, не милували нікого. Чи не першою постраждала нехитра домівка старого радді Айдума, – поранена двома ударами списа його жінка дивом добралася до Маклаєвої хатини. З інших хибарок також, не відаючи про відсутність Маклаєву, утікали туди жінки та діти в надії зайти прихисток у всесильної Людини з Місяця. Десяток чоловіків, що лишилися тут, і ще семеро слуг Миколи Миколайовича були безсилі супроти навали.

Знаючи, що жінка радді, старшого тут, смертельно поранена, вони лишили її помирати, натомість порубали геть п'ятирічну дитину, розграбували домівку Маклая і, нанизавши на списа дитячу голову, намірилися вертатися в бухту Бичара.

Але один зі слуг Миколи Миколайовича, Йосип з Амбоїни, ще на початку затаївся, а тоді нишком на

човні подався до великого торговельного корабля, що напередодні підійшов тут до берега. Йому вдалося домовитись, і шлюпка з озброєною командою швидко пристала неподалік: грабіжники саме завершували ділити Маклаєві речі. Забачивши озброєних європейців, вони вмить злиняли, а Йосип рештки недограбованого повантажив у шлюпку.

Вертатися на старе місце чи підшукати щось надійніше – крутилася-вертілася дзигою думка, на мить зникала, було, затінена поточними клопотами, та по тому знову нахабно поставала перед Миколою Миколайовичем. Маклай не злякався нападу, швидше він його роздратував.

Ні, він вкотре має довести, що не з лякливих.

Цього разу, не забувши зброї, Микола Миколайович зійшов на берег. Капітан Мавери, як гучно йменували будь-якого тутешнього ватагу округи, ніколи не був Маклаєві до вподоби, як і його поплічники; Микола Миколайович інтуїтивно вважав його та до нього наближених винуватцями всіх нападів і грабежів. А ще подумалося, що капітан десь недалеко, тішиться недавнім неправедним набутком.

Сумніви Маклая й підозри підтверджив Йосип:

– То капітан був чи не першим, хто грабував ваші речі в Айве.

Микола Миколайович остаточно зважився, що цього бандюга має впіймати живим чи мертвим.

Нескладні приготування, переїзд – і ось уже Маклай зі слугами Йосипом та Давидом йдуть неспішно піщаним берегом. Групки люду, що товчуться собі від безділля, не підозрюють навіть, що статися може вже через кілька хвилин.

Врешті наблизилися до піроги, де, як підказали нишком, міг бути досвітковий зловмисник.

– Де тут ваш капітан? – якось буденно запитав Маклай.

З піроги, звісно, не відповіли, а на прибережжі насторожились.

– Виходь, капітане! – вже голосно повторив Маклай.

І коли знову замість відповіді запалатиша, Микола Миколайович різко смиконув накриття піроги. Там справді сидів нажаханий і розгублений капітан.

– Це ти грабував мої речі? Це ти вбивав в Айве людей?!

Капітан затремтів, це помітили по його руках, хоча силою він міг втроє бути дужчим за Маклаю. Краєм ока Микола Миколайович окинув побережжя. Схопивши напудженого капітана за горлянку, Маклай приставив до рота йому пістолета.

– Я беру цього чоловіка, грабіжника й убивцю, – мовив він до натовпу на побережжі.

Здивовані й насторожені, колюче ворожі й прязні – яких поглядів більше і що статися може вже за мить?!

«Невже його підтримають? – лиха думка, було, шпигонула Маклая. – Невже справді має рацію німець, що з гіркотою колись зазначив: перш ніж любити народ, його у лазню належить повести?..

27

Все товариство поважне, імените і високосановне враз примовкало, як Ашинов знову удостоював його уваги:

— А ще в мене є замовлений найкріпшими константинопольськими ворожбитаами кухлик... Він отаманові Разіну, Степанові Тимофійовичу, колись належав. Тому від мене кулі горохом відскакують та шаблі у кульбаку гнуться, — і Ашинов розмашистим жестом показував недовірливим, як згинаються ті нещасні шаблі.

Разина він за прізвищем рідко іменував, як і самого себе, звати отаманів личить лише по імені та по батькові; того ж разу мовив хіба для нетямущих, що не пам'ятають, як славного ватагу його товариство колись величало.

А кореспондентові «Московских ведомостей» нароказував стільки, що на низку статей стачило, ще й брошуря з того пошилася. Вельми охоче оповідалося про абіссінські краї:

— Як там вже козацтво російське рас Алула пошанував... Не знав навіть, як і де посадити. Та й у царя абіссінського, слава Богу, незле велося. Бо цар тамтешній Іван також людина хороша. Вельми нас полюбив, так уже полюбив, що й словом не передати...

Тут сумнівів навіть немає оповідав Ашинов, — абіссінці тільки й думають, як би доєднатися до єдиної церкви правильної, православної московської.

— Хоч якого-небудь архієрея російського їм послати, — підіймав мрійливо до неба очі отаман. — Хоч дешевенського, навіть з Білої Криниці.

Звісно, архієрей з Білої Криниці, центру старообрядців та їхньої святої землі, не міг ні в яке порів-

няння йти з московськими духовними пастирями, тому й вимовив делікатно, що дешевенські...

Зірке око морського міністра Івана Олексійовича Шестакова не могло не помітити такого колоритного отамана. Дивак диваком, гадав Іван Олексійович, і нехай собі, але чи не може він знадобитися для великої справи? Флот російський тутешня зима в портах накріпко законопачує, тож би там десь, на узбережжі абіссінському, вельми в нагоді стати могла військово-морська база...

Шестаков розбудовував Владивосток, але поглядом боковим зирив час від часу і в ті краї. Російська морська армада набирає сили, їй на підкріплення створили за народні пожертви Товариство добровільного флоту. В тихі часи його пароплави ходять як цивільні, але як гряне війна, вони візьмуть зброю на борт і стануть майже звичайнісінськими крейсерами. Але запаси палива, води та боєприпасів зберігаються в портах Чорного моря та Балтики, що неблизько до можливих морських баталій. От би вихід на Червоне море, на узбережжя Індійського океану...

Через міністра закордонних справ обережний віце-адмірал закидає гачка царю.

І оком на те імператор не кліпнув.

Отаман не втомлюється, проте, оббивати високі пороги. Першою падає фортеця доволі потужна — кабінет начальника Головного штабу Обручова.

— Для абіссінської армії конче потрібні десять тисяч рушниць та мільйон патронів, — говорив отаман суворим тоном; мав би генерал покоритись негайно й виписати тут же потрібний папір.

Та генерал виявився не вельми слухняним. Тому Ашинов невідкладно скаржитиметься Каткову: лаштуючись під народну «козацьку» говірку, отаман напише: «Наши дела ничаво, Бог дасть, насчет

Абиссинии, только Иродова вошь с Обручем не желають и тормозят дела проклятый Народ».

Ще Ашинов метнувся, було, у Францію пошукати собі співчуття та прихильності, – мовляв, Росія там спільно з французами може мати неабиякий інтерес; потім до Константинополя подався, десь великі партії зброї купляти став, маючи в поміч піти тепер вже до італійських справ – тільки відлуння ледве за ним встигало.

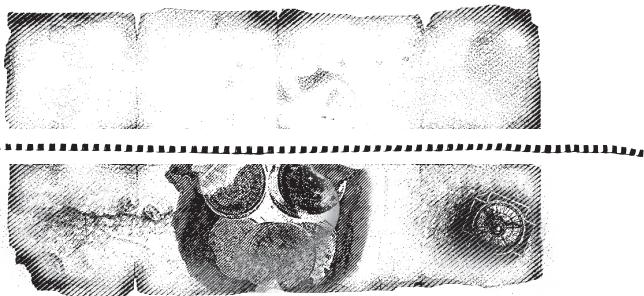
А блакитна мрія Ашинова поспілкувався з Олександром III нарешті частково здійснилась: як натисли петербурзькі прихильники з різних боків, то на стіл імператорові врешті його прошеніє втрапило.

Імператор зажадав вислухати Шестакова.

Вельми викручуватися й делікатнічати Шестаков цього разу не став.

– Задум більш ніж цікавий – набути порт у Червоному морі, мати там базу з вугіллям та іншим конче потрібним для кораблів. Але на Ашинова я покладатися би не став.

– Не робити нічого найлегше, – буркне імператор по тому, як зчиняється за віце-адміралом двері. – Попередню розвідку в ті краї провести не завадило б...

28

– Я забираю цього чоловіка, грабіжника та убивцю, – повторив Маклай до настороженого і заскоченого несподіванкою натовпу.

Микола Миколайович був певен, що діяти має рішуче, не дати навіть спам'ятатись ні кому.

– Я не серджуся на вас, – вів далі Маклай, доки слуги його, заломивши руки капітанові Мавари, тягнули зловмисника в свій урумбай, великий безпалаубний човен, що вже був напоготові. – Я маю претензії тільки до начальників ваших. Але зброю складіть негайно, он туди убік покладіть...

Тим часом люди Маклая були насторожі, пильно пасли побережжя очима, і рушниці тримали зарядженими.

Папуаські жінки чи то за наказом чоловіків, чи самі з переляку нажаханим табунцем пташиним враз заховались у старому домі. Маклай вирішив усе-таки з ними переговорити. Там була й одна з жінок капітана.

– Я забираю твого чоловіка, – сказав ій, на подив зовсім не опечалений. – Він замість охороняти сам до безчинства вдався. Але якщо ти хочеш, то можеш його супроводжувати. Я йому зла не зроблю, але зобов'язаний віддати на суд та розсуд тутешньому резидентові.

Жінка несподівано лише заперечливо похитала головою, відмовляючись від його пропозиції, – те стало ще одною несподіванкою для Маклая. Тим паче він знов, що вона з капітаном живе зовсім недавно. Папуаски, напевне, все-таки різняться душою від європейської жінки; може, також вона його не вельми й любила...

Микола Миколайович наказав підняти негайно парус і рушити в напрямі острова Ади. В'язня розпорядився погодувати.

Хитався на хвилях урумбай, підштовхуваний помірним вітром, а в Миколи Миколайовича, в такт тій хитавиці, набігали думки: як зарадити чи не найбільшій тутешній біді, нестихаючим війnam між папуаськими поселеннями. Часто і несподівано одні нападали на інших, ті напади траплялися через забобони чи передсуди, згодом наступала кревна ворожнеча, ще згодом губилися й забувалися навіть першопричини конфліктів, а люди далі ворогували, воювали та гинули. От запустить хто байку, що у поселенні сусідському є злі ворожбити, що чарують та через те тут діти хворіють чи свині дохнуть, чи інші біди й нещастя трапляються, – отож треба негайно тих ворожбитів знешкодити, інакше... І починалося все спочатку.

А чи не можна було б скористатися міфом йому як Людині з Місця, що володіє таємничими силами?.. Маклай з усміхом пригадав, як були до півсмерті налякані його сусіди, коли він їм показав один фокус. Змішавши перед їхнім приходом з водою спирт, він підпалив у них на очах, ще й на долівку виплеснув ту рідину, що запалахкотіла синім сердитим полум'ям. Вражені папуаси перелякано затуляли руками очі, а потім присъма благали, аби Маклай часом моря не підпалив.

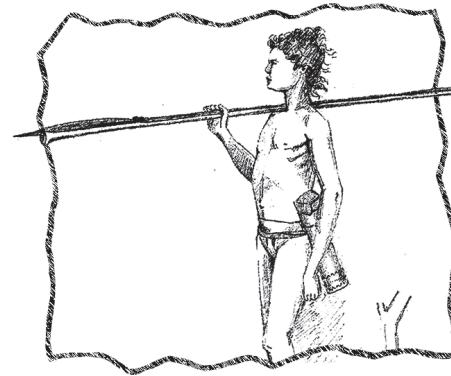
По тому не раз приходили цілі депутатії від поселень, одні просили у тій ворожнечі пристати на їхній бік та покарати нападників, інші, навпаки, хотіли лише захисту, навіть жінок з дітьми, було, присилали, аби в злій час прихисток їм надав. Десь же може бути прийнятне рішення навіть у цій неординарній ситуації...

Між тим, Микола Миколайович наказав з капітана Мавари ні на хвильку очей не спускати. Дивна зміна відбувалася з цим чоловіком: ще недавно міг лютувати, міг дитинча на шматки порубати, а зараз сидів похнюплений, присмирілий, ладний поспішно й догідливо виконати будь-який наказ; хіба тільки очі інколи ненароком зраджували, зблискували лихим металевим блиском...

Однак дуже скоро Миколі Миколайовичу стало відомо, що цей похнюплений та присмирілий в душі дещо інший: незнаним чином встиг порозумітися з частиною людей Маклая, наобіцяти їм всякої всячини, аби лиш йому помогли втекти при першій нагоді.

Маклай розпорядився ніде і за жодних обставин не приставати до берега аж до кінцевої їхньої мети, хоча такі прохання й були.

Капітана Мавари здали резидентові і зловмисник був висланий за межі Нової Гвінеї. А про те, як Маклай наводив порядок, ще довго ходили оповідки й легенди між поселеннями папуасів та кріпили і так непохитний авторитет Людини з Місця.

29

Цю ніч Маклай ночував на березі озера, в доволі затишній місцині, що відразу чомусь впадала в око: похилий берег вкривав негустий ліс і, видавалося, то просто стрункі дерева неспішно сходили на побережжя. Спав він сном кріпким, що змивав геть денну втому, як змиває хвиля слід на піску.

Маклай, може б, і ще з півгодинки дозволив собі порозкошувати, просто поніжитись із заплющеними очима, але його підняли якісь незрозумілі звуки, наче неприродно голосно чутний плюскіт води.

Він схопився і роззирнувся.

За кілька кроків від нього плюскався в прибережжі величезний тигр. Смугастий звір зі втіхою неабиякою перекочувався на мілководді, інколи ляскаючи грайливо лапою по воді, а потім, потішившись природною ванною, ступив кілька кроків углиб і став пити, голосно хлепчуши. Тигр смакував прохолодною, джерельної чистоти водою і водночас скоса, одним лише оком зиркав на зовсім близького Маклая. Скрадком, якомога повільніше, аби не сполохати звіра, Микола Миколайович підтягнув ближче до себе рушницю, а тигр тим часом м'яким поступом вийшов на берег; солодко потягнувшись, він кілька разів стріпнувся, струшуючи з себе вологу. Звір ще один раз поглядом на людину кинув, зиркнув чи то зневажливо, чи з легким відтінком кепкування, а тоді, перевалюючись на дужих лапах, потелепав байдуже геть.

Маклай повільно, мов випірнаючи з того ж озера, перевів врешті подих. Тигр був неголодний, – набігла найперше думка. А може, він тому повівся так, що не помітив агресії або злоби чи схожого чогось,

що твар ладна вловити з невидимих хвиль; зрештою, хіба не могло то бути розуміння простої потреби у співжитті всього сущого на суші, воді й повітрі, всього, що дихає, рухається, літає і повзає, що тішиться благом життя, множиться задля його продовження, зрештою, всього, що лише існує під цим високим та щедрим сонцем, якого стачити має на всіх...

Гонорова не в міру людина, – подумалося Миколі Миколайовичу по тому як зник за деревами тигр, – чванлива занадто, дає собі переважно оцінку завищенну, применшуочи при тому тяму тварин. Маклай ніколи не переставав дивуватись, як розуміє жарт дикий звір чи тварина домашня, як бавиться вміє, неначе дитя: досить лише побачити, як той же тигр, купеллю тішачись, б'є лапою по воді чи котенята домашні бавляться, перекочуючись та одне одного тузаючи... Він надивився на різного звіра, рибу чи птаха, петляючи стежками Нової Гвінії, доляючи океанські обшири, продираючись темними хащами Філіппін, Індонезії чи Малакки, через бурхливі потоки йдучи, пітьму лісову, де чигають отруйні змії чи кігті підступного хижака, через нездоланні на позірний погляд гірські хребти; чого варто добрatisя до сіамського міста Сонгкла, попросити в тамтешнього губернатора на дорогу слонів і за чотири дні здолати півострів упоперек та прибути в столицю цього султанату Кедах; він через все це має пройти, аби ще на крихту яку піznати глибше мудрість природи. Для петербурзького журналу Маклай оповідатиме:

«Перехід цього разу тривав два місяці, до кінця періоду дощів. Отож у багатьох місцинах доводилося продиратися по залитому водами лісові, вода сягала інколи вище пояса. Аби перейти Йохор із заходу (гирло ріки Муар) до сходу (гирло ріки Індау), потребувалося 30 днів. Незважаючи на те,

що значну частину дороги долав у піrozі, а піши переходи тривали по 10-11 годин на день, просувалися доволі повільно, часто в лісі доводилося прорубувати шлях. Болота, а також струмки й річки, через які швидкоруч будували мости з поваленого лісу чи лаштували пороми, зводили сякий-такий барак для ночівлі – все це ускладнювало подорож. Труднощів на шляху додавали ще п'явки, комари та тваринки з роду сороканіжок. Та все-таки я досяг своєї мети і зустрівся в багатьох місцях з орангутанами, мав можливість познайомитися з цим цікавим племенем, якому доля судила бродяче і примітивне життя...»

Микола Миколайович таки встиг зустрітися, дослідити їй описати цих лісових людей, які небавом розчиняються в більших племенах, винищаться колонізаторами і зникнуть з лиця землі.

Маклай вірив і не вірив, але все-таки більше вірив, оповіді, як в одному поселенні за священну тварину був крокодил; діти могли на тих крокодилах кататися верхи, випливали вони на свист, мов мисливські собаки, і ніколи жодну людину в тім поселенні не скривдили й не зачепили.

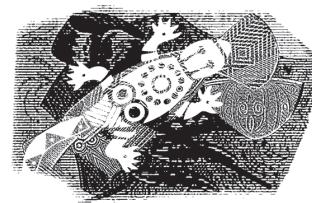
Микола Миколайович був певен, що єднання душою – то трохи більше, аніж просто не хамити природі.

Юнацька мрія – долучитися до настання золотого віку, про який писав тодішній його кумир Сен-Сімон, – тепер доповнювалась особистим досвідом Миклухо-Маклая. Сен-Сімон на людському поступі бачив сперш стадію теологічну, що вміщала античні та середньовічні часи, далі йшла метафізична, себто часи Маклая, і лих згодом наступить та довго очікувана позитивна, той вік золотий, коли в кожного щастя по вінця, аж вихлюпувється через край... I він,

Маклай, не б'ючи з виляском себе у груди, робить посильне, а здебільшого і непосильне задля цього віку жданого. Тільки він до Сен-Сімана дещо б додати хотів...

Мало самого egoїстичного людського щастя, має в гармонії жити людина з річкою Рейн, яку на твоїх очах перетворювали у каламуть, з деревом рідкісним у колоніях, де пришелець жадібно нищить усе упень, з тим дельфіном, що вздовж берега в Чилі супроводжував Маклайв корабель, тішив і смішив пасажирів, з тим озером незасміченим, біля якого цю ніч ночував; навіть з тим тигром, що не метнувся-таки на смертний двобій, хіба кинув той погляд насмішкуватий, який Маклай напевне не забуде.

Інакше не минути тої чорної ночі, чорної для Маклая у Лондоні не через колір; смог вечірній так придушив, що груди, здавалося, вже не витримають, вони то рипіли дверима незмащеними, то бухкали барабаном тутешнім, як у папуасів. Той кашель нестримний рвав тіло, і до білого дня в нього дожити була надія абияка: дивом таки судилося втриматись до світання, хтозна чи ліки більше у помочі стали, чи життєва Зоря супротивилася; він би не хотів – та й чи зміг? – ще одну таку ніч зазнати.

30

Окраєць землі, що притулився між двома океанами – Індійським і Тихим, – неймовірної голубизни гірські озера, найгустіші загадкові джунглі й вулкани, що попухують сизим димом, мов велетенські козацькі люльки, – таким в уяві Маклая був досі остров Ява...

Але не так таємничістю та легендами притягував цей острів, куди Микола Миколайович по Гонконгові прибув погожого весняного дня сімдесят третього року, як можливістю попрацювати. Тут ніякої тобі життєвої суєти, ніяких побутових дрібниць, коли, як недавно, за браком харчу мав вдовольнятися навіть сирими крабами, – він тепер жив на люб'язні запрошення у палаці генерал-губернатора нідерландської Індії Джемса Лаудона. І ці розкішні, незвичні умови має він використати сповна для роботи над рукописами, над попередніми напрацюваннями. Бо ж не вельми й зосередишся над аркушем паперу, коли, як тоді в повню, б'ють щомоці папуаські гучні барабани і лунають вигуки, які чимось схожі на ті індіанські, що звучали з-під пера Фенімора Купера.

Другові своєму, князеві Мещерському, Микола Миколайович напише: «Доля моя вирішена – я йду по відомій дорозі (дорога – це випадковість), але у відомому напрямі, йду і готовий на все. Це не юнацьке захоплення ідеєю, а глибоко усвідомлена сила, яка у мені росте, попри хвороби, гарячки...» Щоправда, є в нього сумна й нерозлучна супутниця: в Африці звали її гарячкою африканською, десь на побережжях Чилі – південно-американською, там, на папуаських теренах, напевне, йменують новогвінейською, яка, на жаль, ту ходу не сповільнювала,

тут теж не давала спокою. Тижнів три, попри райські умови у палаці генерал-губернатора, він не міг навіть встати з ліжка.

Але час – найбільший скарб Маклая. Він найняв знавця німецької мови і щоденно, щонайменше годин шість, диктує свої спостереження й висновки; траплялося, що цілком здоровий той німецький мовник не витримував темпу хворого Миколи Миколайовича і зінчено просив перепочинку.

Ні, займатися лише губками та іншими найпростішими організмами, тільки зоологією однією, а все інше вважати побічним, як декларувалося тоді на засіданні Російського географічного товариства, – то занадто вузько і недоцільно. Поряд такий благодатний матеріал, котрий зватимуть колись підвальними антропологією, етнологією, як і іншими -логіями. Тим паче – ці цеглинки наукових знань, що складатимуть колись цілісну будівлю, давалися Маклаю з таким трудом, з такими випробуваннями...

Ще як направлявся він в Мекку, то братові написав: «Страшна спека і нездоровий, для прибульців насамперед, тутешній клімат – все це з додатком нікудишніх шляхів сполучення, з моїм незнанням арабської мови робить мою експедицію залежною від випадку». Маклай, хоче він чи не хоче, мусить голити повністю свою кучеряву голову, гримуватися та вдягатися в арабський костюм, аби не відрізнятися від інших арабів, що направлялися в Мекку. Від пекельного сонця й без того смугляве лице стає небавом чорнющим, від недойдання худне на скіпку, а допікають найбільш гарячка та дизентерія. Часто іншого транспорту не існує, аніж пішаком долати розпеченні піски узбережжя Червоного моря...

...Не з медом ведеться і в папуаському поселенні Гарагасі, коли обое помічників його злягли, марять і

хтозна, чи не відправляється в кращі світи, – особливо куди більш вразливий до болючок Бой. Та й самому Маклаю непереливки, руки і обличчя розпухли від укусів вредніючих мурах та різної мошкари, не забуває навідатися до нього все та ж гарячка.

Доводиться ковтати посиленими порціями хіну. Ось раптом в безпам'ятстві схоплюється Ульсон:

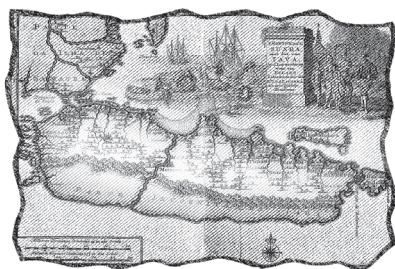
– Я хочу купатися, – лепече неслухняним язиком і поривається кудись іти. Микола Миколайович хапає його за руки і силоміць вкладає назад у лахміття, яке тут досі ще іменують постіллю.

Та й сам він не залізний. По тому відчув приступ доволі підступної лихоманки, яку в Британській Індії звуть денге, а тутешній іменують кнокелькурс. Занудний біль у суглобах не раз вкладав його щонайменше тижнів на два, лиш по тому він з трудом міг ворушити ногами, а писати було важче й поготів.

І все ж за такого навіть життя при першій-ліпшій нагоді він передає статті й дослідження в австралійські, французькі, німецькі, англійські та інші видання. Ледь чутним відлунням через океанські обшири докочується навіть сюди невдоволення з Петербурга:

– Він друкується будь-де, у Європі та поза межами європейськими, скрізь, окрім Росії. Маємо те врахувати.

Як врахували – він те відчує...

31

Все частіше надходили сумні звістки про безчинства колонізаторів, про масове вивезення «чорних дроздів». Микола Миколайович не міг далі терпіти загроз, що нависли над цією благодатною і такою нещасною землею, над людністю з дитячою довірливістю, чистою душою, яка або збереже свою первісну незайманість, або зогнє, з вини пришельців, які нахабно і безпідставно привласнюють собі імення цивілізаторів...

Він пише листа серу Артуру Гордону, британському верховному комісарові в Західній частині Тихого океану.

Сідней. Січень 1879 р.

Ваше превосходительство!

Важливість проблеми, викладеної в цьому листі, і надія, що він не залишиться без результату для святої справи людяності, чим винятково був продиктований, змушує мене просити прочитати його уважно і зробити те, що Ваше превосходительство вважатиме можливим.

Я зупиняюся лише тому на деяких деталях, що стосуються мене особисто, аби було зрозуміло, чому я підняв голос в ім'я «прав людини», чому хочу привернути увагу до небезпеки, яка загрожує знищити назавжди благополуччя тисяч людей, що не вчинили жодного злочину, лише належать до іншої раси.

Коли я висадився в Новій Гвінеї 1871 р. для наукових досліджень, спочатку обставини, а потім бажання вивчити первісну расу поставили мене в дуже близькі стосунки з тубільцями північно-східної Нової Гвінеї... Завдяки терпінню і доволі

дружньому та справедливому ставленню я добився цілковитої довіри тубільців, які спочатку протягом низки місяців обходилися зі мною доволі неприязно. Оволодіння мовою папуасів дало можливість мені вивчити їхні побут і звичаї. Проживши близько трьох років серед цих людей, я мав час скласти думку про їхній характер і здібності, тому й беру цілковиту та безсторонню участь в їхній долі, особливо передбачаючи, що нашестя білої раси в Нову Гвінею може легко і майже напевне призвести до низки велими сумних катастроф.

Я думаю, проте, що багатьом фактам обурливої несправедливості, сконцентрованими над слабими, можна було б запобігти, якби уряди цивілізованих народів, не зневаживши справедливості, підтверджували і змушували бачити найпростіші права людини та міжнародного правочинства. Кілька рядків, написаних своєчасно повноважною і владною рукою, могли запобігти несправедливим убивствам, позбавити у майбутньому «цивілізацію» від ганьби побиття жінок і дітей під назвою «заслуженої помсти».

Жителі Берега Маклая, будучи народом, який господарює на землі, до того ж доволі численним (щонайменше близько 15-20 тисяч людей), досить тісно пов'язаний зі своєю землею: кожен дюйм ґрунту, кожне корисне дерево в лісі, риба у кожному струмку мають свого господара. Ця власність визнається і поважається сусідами. Нашестя чужоземців, які хочуть захопити землю, уже зайняту і доглянуту протягом низки століть, поставить жителів побережжя між зброєю білих і мешканцями гір, які не захочуть віддати землю свою. Настануть безконечні вбивства і війни.

Аби уникнути катастроф, схожих на ті, які опустошили Маріанські острови, Нову Зеландію, Тасманію та інші місцевості, буде достатньо лише заявити, що імперський уряд, визнаючи право тубільців на землю, не захищатиме білих загарбників у тому випадку, якщо тубільці, боронячи свою землю, жінок і дітей, своє майно, спробують примусити озброєною рукою поважати свої права, противстояти загарбникам.

Історія зіткнення білої раси з народами Океанії показує нам згубні наслідки введення білими спиртних напоїв, що прирівнюється до завезення хвороб та пороху.

Також історія показує нам, що великодушні спроби європейських урядів щодо захисту тубільців від насилля і несправедливостей білих загарбників зазвичай велими запізнілі, коли зло вже вчинено, коли образи призвели до ненависті...»

Микола Миколайович писав листа швидким, розгонистим почерком, доожної тези спливали у пам'яті приклади з баченого особисто або почуто-го з перших уст; ось хоча б картини з «благодіяння» білих у Чилі, коли він там перебував. Як приїжджають патагонці у більші міста для мінової торгівлі, то вимірювали свій товар на ром та інші алкогольні напої. Маклай міг би підняти свій запис у щоденнику того часу: «Не минуло і трьох годин по прибуттю їх в Пунта Аренас, як майже всі індіанці були такі п'янізні, що більшість навіть не могла стояти на ногах». Набувши від білих цивілізаторів пристрасті до спиртного, нерідко індіанці продавали навіть ті шкури, якими вкривалися самі, натомість надягали старе європейське лахміття зі смітників, несучи додому замість виторгу невитравний запах звалищ...

32

Сьогодні Ашинов був цілком світською людиною, мов то не він досі вдавав із себе простакуватого, що послуговується винятково народним словечком, отамана. Попросившись на прийом до губернатора Нижнього Новгорода Баранова, він не петляв хитрою лисицею, що на пороші замітає сліди, а кріпким тараном бив навпростець:

— Світогляд купецтва нашого весь вміститься в його гаманці, — Ашинов, упіймавши погляд Баранова, тепер чіпко його тримав, мов гіпнотизувати зібрався. — Натисніть на ваше купецтво, аби у завтрашній день хоч краєчком ока зиркнуло та потрясло задля справи Росії той не худий гаманець.

Баранов був певен у широті Ашинова, як і в інших душевних якостях того, хто перед ним сидить та з нетерплячкою час від часу розмашисто, до непристойності, жестикулює руками. В недавній розмові з імператором Баранов лиш сумовито зітхнув:

— Через брехні Ашинова і спроби його недавно нишком продати товар купця Морозова, привласнивши виручку, я не можу просити купецтво довіряти йому беззастережно.

Але водночас, не маючи віри й на макове зерня, Баранов сутність його устремлінь розумів. По вісліді тої розмови, доволі довгої і ґрунтовної, губернатор готуватиме чималий документ. Таджурська затока, писатиме він, стратегічно приваблива. Якийсь ворог знічев'я сюди не поткнеться, володіння затокою полегшує зближення з Абіссінією, робить доступними її ресурси, надра насамперед. Але цю справу авантюристам, на кшталт Ашинова,

гріх віддавати: вони можуть тільки започаткувати її, а далі має вона перейти в тверду державну руку.

Мало того, Баранов готовий був узяти відпустку і самому податися в абіссінські краї. Він би на власні очі побачив, де правда в словах Ашинова, а де побрехеньки звичні, як практично тут можна створити російсько-африканську компанію. Тій компанії варто б надати право на свої кораблі, свій гарнізон, що здатен відбити будь-чий наскок і наїзд...

Губернатор аж ніяк не збирався приховувати свою мету. Він бачив себе на чолі нового краю з розкішними, не до кінця навіть вивченими, можливостями. Він може там стати таким собі Пілатом на африканській землі, від якої до Риму, даруйте — Росії, таки далеченько, він тут буде владикою всьому живому і неживому, що в воді й на суші, в повітрі і в щедрих надрах, які мають багатством своїм поділитися. Ще одному прихильникові Ашинова, людині, що схоже сповідує, окрім пілатських задумів, звісно, всесильному Победоносцеву без тіні лукавства зізнається:

— Я ліпше би міг бути там, махнувши рукою на дипломатів усіх заразом, що перелякані чомусь із дитинства і той переляк ворожка досі не відлила, я міг би бути намісником російської Африки.

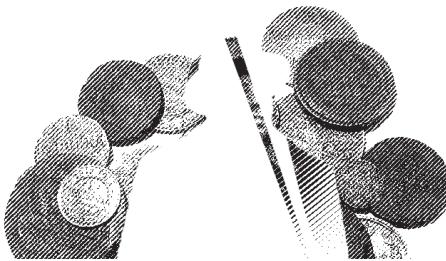
Губернатор цілився насамперед у міністра закордонних справ Гірса та його прихильників, які здебільшого скрива поглядали на будь-яке загострення стосунків зі впливовими європейськими країнами. Але на те зараз не конче було зважати, думка при імператорському дворі все більше хилилася в бік Ашинова: була вона ще обачна, ще боязко роззирилася, що скаже і вирішить сам імператор. Але вже й морський міністр Шестаков, і генерал Ріхтер, що відав зв'язками Олександра III з білим світом, і радник

російського посольства в Константинополі Ону, як і інші достойники, до Абіссінії не лишалися байдужими. Тим паче, раптом чутки поповзли, що має творитися нездовгі Середземноморський союз у складі Німеччини, Австрії, Англії та Італії, тому гріх загаятись і не облаштуватися в тих ключових краях. Врешті навіть військовий міністр Банновський, який не торкнеться до чогось, доки не впевниться, що не гаряче, навіть він став абіссінським симпатиком і почав тихою сапою підштовхувати імператора до потрібного рішення.

По обличчю незрушного завше Победоносцева, мов з льодяної глиби витесаного, непросто було зрозуміти, що насправді думає цей чоловік.

— Сприйміть же до серця справу обох розбійників, Ашинова і Баранова, — губернатор не боявся інколи покепкувати сам із себе. — Я певен, що з Божою поміччю багато путнього з цього одержить Росія.

— Колумб також був неабиякий зірвиголова, — збліснули у відповідь іронічно скельця окулярів Победоносцева.

33

Маклай щомоці втікав від велетнів-псів.

Він знов, що он у тій стороні, де сонце заходить, лежить незмірна земля Адіри, земля померлих. Вона від світу цього великою водою надійно відділена, зачиняють дошки її, що б'ються безперервно одна об одну: піднімаються вони лише тоді, як належить впустити чергового вмерлого. В тій землі живуть два велетні-пси, Бігала і Ваурі, вони не ходять і не бігають як собаки звичайні, а переміщаються неймовірно великими стрибками. І в цей світ із землі Адіри появляються лише тоді, як треба схопити чергову людину, що вже їй час лаштуватися в останню дорогу.

Маклай від тих псів утікав щомоці, біг як ніколи прудко, ледь встигаючи повітря заковтувати, якого так бракувало йому, бо кожен подих давався з великим трудом; він ще час від часу озирався, чи не наздоганяють його ті потворні псі: ні, їх не видко було, хоча явно чулося стугоніння землі під дужими лапами; те стугоніння все близчало й близчало.

Ні, він має втекти від цих велетенських і злих собак, він не хоче потрапити в їхні жилаві лапи з кремінними кігтями, краще вже сам піде, якщо так йому суджено, в крайну Адіри дорогою, що про клав ще Сідо, — перший з людей, якому випало вмерти. На тому шляху лежить острів Пахо — там росте дерево, під яким дозволено вмерлим востаннє оплакати долю. А ще тут можуть вони натерти землею обличчя і жменьок кілька на дерево кинути. Ті шматочки засохлої глини й землі на гіллі залишаються згадкою для рідних і близьких.

А ще на острові є барабан Басаї, великий камінь з порожниною всередині, який гуде, як його ногою

вдарити: померлі зазвичай на ньому танцюють – чоловіки з одного боку, а жіноцтво з іншого.

Перш ніж острів полишити, душі мають напитися з джерела, що ніколи не пересихає, а тоді вже йти далі. Але ступати належить точнісінько у сліди, що лишив на камінні назавше Сідо.

Свою подорож вмерлі завершують, набуваючи різної форми – людини, риби чи птаха. Воно най-ліпше б людиною залишиться, думалося на бігу Маклаєві, але як раптом чомусь не станеться так, то хай вже він птаховою стане...

Тупіт ніг за спиною тим часом близчав, і що плигнуть вчергове ті злі пси, то все гучніші удари їхніх лап об землю – в якийсь момент Маклай з неминучим змирився. І нехай, якщо так написано, хай піде він із цієї землі, яку не встиг досконало вивчити, хоч немало труда для цього собі завдавав, але однаково – як піде звідси душа, то, за віруванням папуаським, сюди ж має вернутись.

Маклая якось запрошували на свято повенення душ.

Те свято кріпко у пам'ять врізалось. Чоловіки, що до різних родин належали, надягали на себе подобу одежі з листя й трави, затуляли обличчя листям і, взявши луки та стріли, заходили у поселення з заходу. На жінок та дітей страх нападав та мимовільне оціпеніння, а чоловіки починали обряд, від якого холоділа в присутніх шкіра.

На приготовлених наперед майданчиках душі вмерлих йшли у вітальний танок, про що замогильним голосом віщував ведучий, а потім були взаємні вітання. В наступні дні ті неприкаяні душі бродили поселенням: жінки, забачивши їх, голосили, як звично за покійниками голосять. Хтось пізнавав своїх близьких у тих душах, а щоби схожі були на

рідню, то наперед добирали схожих зростом і, як можливо, навіть манерою ходи, душі вихвалялися прикрасами, що колись належали вмерлим, – їх готували і передавали аматорам заздалегідь. Звучать імена тих чи тих душ, жіноцтво з родини їх пригощає по довгій розлуці...

Але мало тим душам одного лише пригощання, ще й для втіхи забаву їм тут влаштують. Одні за любки витанцюють у величезних страхітливих масках, що, недайбо, присниться: он крокодил жахливий кружляє, а там риби-велетні з хижо розкритими пащами, а ще гарпунник, що має все при собі для вдалого полювання, – він ходить поважною павою та дме у величезну раковину.

Врешті душі вертаються в землю Адіри, чоловіки знімуть із себе церемонійні костюми, а вночі, під виспіви диковинних птахів, що на безсоння не страждали ніколи, розпочнеться бучний банкет.

...Маклай ще думкою себе, було, потішив, що, може, він спить, ті пси з папуаського міфу, який оповідали йому якось за вечерею біля багаття; але ж ні, вони вже так близько, те пекельне дихання за спиною чути і один так боляче за плече його схопив...

34

Приїдається будь-яка страва. В губернатора Баранова з причин тяганини оскома напала врешті й на Абіссінію.

Губернатор бурчав, лаявся і навіть вже зарікається, що пальцем об палець більше не вдарить задля абіссінського діла, та все ж із настирністю Сизіфа штовхав той камінь – і не відав ніхто: буде то справа вдячна чи ні. Навіть якось у Баранова прохопилося:

– Може, першим ділом, як довірять мені Абіссінію, стане там побудова шибениці. Для Ашинова...

Тим часом на стіл Побєдоносцеву поклали звіт архімандрита Паїсія про те, що духовна місія майже сформована, там близько півсотні душ. От тільки коштів для них нема.

– Дайте п'ятнадцять тисяч, – прохав архімандрит.

Окрім отця Паїсія, йшлося у звіті, вирушають ще три афонські монахи, півчий хор та послушники. А кошти конче потрібні, аби закупити чим більше ікон, приладдя церковного – бо де ж там візьмуть те все бідні й нещасні абіссінці?

Ашинов, навпаки, сперш дарує: звісно ж, його імператорській величності.

– Не осоромимося, високий государю, твою царську корону увінчуємо ще й дорогоцінним африканським каменем, і перлами небаченими задля слави Росії.

А вже наприкінці листа:

– Дайте ж мені п'ять тисяч.

Збігав час, але ні грошей, ні у відповідь вісточки.

– Мабуть, дадуть, як рак у річці свисне, – зажурився, було, Ашинов. – Кинуть вони нас, присяйбо, кидонутъ... Аби хоч зі зброяю не підвели.

Щоправда, як вже зовсім сутужно доводилося, то витягав Ашинов документ, чимось схожий на старовинний сувій:

– То послання архімандрита Георгія з тамтешнього монастиря до російської влади, – і світської, і церковної... Ось я вам перекладу: «Під вашим покровом жити бажаємо. Бажаємо, аби государ ваш був нашим надійним захисником».

І вельми гнівався Ашинов, коли хтось сумнівався у достовірності його перекладу, чи, ще гірше, казав, що то звернення єрусалимського архімандрита, а та Абіссінія тут ні до чого. Найбільше ж до серця брав отаман закиди, що, може, документ той справді не підробка якась, тільки двозначний він. Просто лист, що ні до чого й нікого не зобов'язує: от висловили тамтешні монахи побажання, аби цар схожої віри підтримку ту чи ту при потребі їм надавав.

Отаман, оббиваючи казенні пороги, на кожному розводив руками, як рибалка, що показує, яку рибу він вполововав:

– Он скільки козаків до нас доєднається, що сплять та в Абіссінію думають переселитися. Сотніми так і попрутъ...

Диво дивнєє – ті сотні, що спали та про Африку думали, чомусь не поспішали писатися до Ашинова. Вже й оголошення подавали в одеські газети, і на всіх перехрестях оповідали... Натомість надходив люд, який звично іменували босяками, прибивалися до цього берега раніше судами різними судимі, яких остерігалися приймати десь на роботу, були просто охочі до різних пригод, які для себе ніде не нагріли місця. Але й просто бідні приходили, зазналі відчайдії спроб марних багаторазових налагодити життя, тож тішилися останнім шансом, іскоркою надії десь у тих даліх туманних краях врешті розжитися та

розбагатіти. Були тут люди різного фаху – від сажотрусів до конюхів, од відставних солдатів з дітьми й жінками до ковалів чи слюсарів. Так набралося замість омріяних кількасот душ хіба до півтораста, серед яких грамотних зо п'ятнадцять було.

Крапля қамінь потрохи точить, і ось вже за смішну ціну, хіба для людського ока, морський міністр збирається виділити пароплав з Добровольчого флоту. Таємним наказом пароплавній команді приписано, як прибуде, там облаштувати вугільну базу. Так вже, було, міністр розщедрився, що навіть човна канонерського мав надати у супровід.

А якогось дня Ашинов ходив мало не пританцюючи: таки виділяють йому двісті гвинтівок і стільки ж шабель, ще й п'ять кулеметів та пороху кілька пудів.

Але як став передивлятися те добро отаман, то й за голову схопився: негодяші гвинтівки йому дали, їх хіба у город до опудала можна приставити.

Не на тих напали. Наступного дня Ашинов у командувача військового округу в Одесі.

– Вимагаю замінити зброю негайно! – мало не накричав на генерала.

Оторопілій генерал сам побоявся щось учинити, запит направив до військового міністра, міністр теж багатодосвідчений, сам приймати рішення остерігається, запит вже імператорові направляє...

35

...Маклай ще думкою себе, було, потішив, що, може, він спить, велетні-пси йому просто приснилися, тож перелякано очі розплющив: його справді трясли за плече, над ним нахилився якийсь чоловік, знайомий і незнайомий, якого він все ж, напевне, колись зустрічав.

– Вставайте! – помагав піднятись йому той чоловік. – Не впізнаєте мене? Я з Італії, ботанік Беккарі...

Згодом колега-природознавець розповідатиме:

– Якби не характерна борода, я його не впізнав би. Дякуючи Богу, він лежав на якихось дошках обличчям вгору, лежав просто на пристані. Я подумав, було, що він спить, але швидко впевнився, що помилявся. То була непримітність, як потім вияснилося, з голоду. Я взяв його на руки, наче дитину, й відніс до найближчої стоянки екіпажів... Звістка про розорення сім'ї завдала неабиякого удару його організмові, виснаженому, перевтомленому, змученному злигоднями й кліматом тих країн, де він жив і які досліджував. Він вельми страждав від того, тим паче всі його колекції – антропологічні та інші – маюнки, замітки, словом, всі плоди його пошуків та досліджень, які зберігалися в ящиках, перебували тепер у руках банкірів та купців. Таким чином, він наче втрапив у своєрідний полон, бо не мав жодних засобів повернутися в Європу...

Микола Миколайович щиро дякуватиме італійському колезі за порятунок і підтримку, але й далі, попри найвигадливіші випробування долі, біди й негаразди, йтиме своїм шляхом. Той шлях не рівненькою бруківкою вимощений, проклада-

ти його доводилось інколи крізь болота або хащі немислимі. Якось піднімався Маклай на стрімке узвишшя, вросле чагарником, густим як щітка, і те давалося з неабияким трудом, бо промок під вчорашнім дощем і знову трясла лихоманка, шуміяло у голові: шкрябався він, чіпляючись за ліани, наче вві сні. В котрий раз за ліану схопився, аби підтягнутися ще на півкроху, як раптом вона обривається – і далі він не пам'ятив...

Прокинувся Микола Миколайович від людських голосів, очі з трудом розплющив – навколо ліс, не відразу до тями дійшов, де він і що з ним сталося. Аж чує папуаську говірку:

– Я ж казав, що Маклай не вмер, а лиш спить...

Кілька чоловіків оточили його і тільки тоді спливло на пам'ять, як він з ними піднімався, точніше, продирався на те заросле узвишшя.

Вагу трудів Миколи Миколайовича розумітимуть вдумливі сучасники. Доктор історії Габріель Моне писатиме:

«Без перебільшення можна твердити, що після Чарльза Дарвіна, який зробив колosalний переворот у природознавстві, Миклухо-Маклай є найбільш геніальним реформатором науки про людину. Але якщо Дарвін, по створенні теорії природного відбору висуває згодом теорію походження людини, а життєві проблеми народів його не хвилюють, то Миклухо-Маклай завдання науки від долі людства ніколи не відділяв. Навпаки, чим глибше він пізнавав людську природу, тим більше переконувався в біологічній рівноцінності всіх націй і рас...»

Ще спробують згодом, з огляду на здоров'я, полегшити життя Миколі Миколайовичу, професорську кафедру йому запропонувати. Але він відповість своєму другові, князеві Мещерському:

– Закабалити себе кафедрою, зв'язати з яким-небудь захолустям, тим же Петербургом, не буде в мене бажання...

Інколи той шлях піддаватимуть сумніву сильні світу цього, яким би, видавалося, належало на самперш поміч всіляку надати вченому. Імператор Олександр III при зустрічі скаже:

– Достойні співчуття ваші старання, водночас, за нашим розумінням, вони передчасні, а тому марні. Хоча, по-християнськи, може, й похвальні. Але як би похвальність ця до пори когось не збаламуила...

Не звик Микола Миколайович душою кривити, навіть перед вінценосними, тож відповість:

– Пошуки істини завжди своєчасні, а тому й не марні. Вони можуть не збігатися з інтересами окремої держави чи окремого уряду, але я не служу тому чи тому уряду, тій чи тій державі, я служу людству, при тім числі, зрозуміло, і своїй землі.

Задля і своєї, батьківської землі... Де ж вона, та земля, в якій корені родоводу? Може, там, де на світ явиться судилося, в глухому новгородському селі, що навіть населення постійного не має? Сімейні його жартували, що Микола мусив таки стати мандрівником, бо народився в дорозі. Батько тоді будував у болотах і лісах залізницю, і молодому подружжю, мордованому мошкою та комарнею в'їдливою, нерідко доводилося жити в палатці... А може, недалеко від істини легенда Френка Грінока, австралійського журналіста: мовляв, запрошували колись сюди архітекторів-шотландців, потім поріднилися вони з козаками запорозькими.

Ще інша легенда оповідала про шотландського лицаря Мікаеля Мак-Лая, якого в полон колись узяв вояк Богдана Хмельницького, Миколи Миколайовича доблесний предок Грицько. Шотландець при-

жився в його сім'ї, навіть на сестрі Ганні женився: він прийняв православ'я і прізвища об'єднав, вперше писався – Миклахо-Маклай.

Вже не легенду, а справжнісінські постоли наплів ротшільдівський лауреат журналіст Моррісон. Він обіцявся для «Дейлі ньюс» і «Санді таймс» подати сенсаційні матеріали, в тому числі й інтерв'ю з Миклахом-Маклаєм. Журналіста до хворого тоді Миколи Миколайовича лікарі не пустили, тож він, не зустрівшись навіть, написав, що у голову раптом збрело. Аби догодити і Ротшільду, й редакторам-шотландцям, він вивів єврейсько-шотландський родовід Маклая. Моррісона за те публічно назвали брехуном, але близькі Маклая давно до легенд звикли й хіба посміхались. І нехай він буде для папуасів папуасом, для євреїв – євеєм, а для шотландців – щирим шотландцем. Він тільки чомусь недолюблював російські пейзажі. Антонові Дорну Маклай у червні шістдесят дев'ятого зізнається: «Я подорожував Кримом, Південною Росією, Доном, уздовж всієї Волги. Відразливо! Нудний пейзаж, плоский, плоский і знову плоский, ввігнав мене в іпохондрію...»

Сам же Микола Миколайович кореспондентові австралійської газети «Сідні морнінг геральд» про походження своїх батьків оповідав:

– Моя особа – живий приклад того, як гармонійно поєдналися три одвічно ворожі сили. Гаряча кров запорожців мирно злилася з кров'ю їхніх, здавалося б, вічних і непримиренних ворогів – ляхів, до того ж розбавлена вона кров'ю холодних германців. Чого в цій суміші більше чи яка з частинок у мені найзначиміша, судити було б легковажно, та й навряд чи можливо. Я дуже люблю вітчизну моого батька Малоросію, та ця любов не затмарює моєї поваги до інших двох батьківщин рідних моєї матері – Німеччини й Польщі...

Ті кревні почуття виллються згодом у спогади та асоціації:

– Окремі пейзажі Амбоїни вражают схожістю з Малоросією, особливо виповнені співом птахів ліси на узвишшях. Ніколи не думав і не гадав, що це може мене так сильно зворушувати... Часом, забравшись рано-вранці на яку-небудь з верховин, я просто з гордістю відчував себе українцем. Напевне, щоб пізнати, які принадні для нас картини рідної вітчизни, треба побути від них на значній відстані й побачити раптом щось таке, що нагадує ці картини. Хоч який холодний, здавалося б, розум, мимоволі впадаєш у сентиментальність, анітрохи, втім, її не соромлячись. Саме це останнє в амбоїнських екскурсіях стало для мене новиною...

36

Микола Карлович Гірс, що мав шведське коріння, хитрий та завше обачний, цього разу не вельми тайв торжество на лиці. Гірс подавав імператору чергове донесення посла в Константинополі Нелідова: він як міністр мав таки щодо Ашинова рацію, і ось, го сударю, підтвердження правоти моєї тобі подаю.

Посол без викрутасів повідомляв, що оповіді Ашинова про заснування «Нової Москви» є цілковитою вигадкою, кілька чоловік, залишені отаманом на узбережжі Таджурської затоки, були кинуті ним напризволяще. Дивом вони добралися до сусідньої французької факторії і їх, виснажених та напівживих, там негайно госпіталізували.

— Хай ще він потішиться, — майнула зlostива думка в імператора, коли направляв посольське донесення разом з протоколами допитів постраждалих Костянтинові Победоносцеву.

Імператорові досить було походеньок Ашинова у Парижі. Як занесло невідь чому туди отамана, то здибався він зі суголосним душою, крайньо правим віконтом, що йменувався Жан-Рібер де Константен; який їхав, такого здибав — лайнеться по всьому Микола Карлович Гірс. Віконт тільки подивовано очима кліпав, слухаючи оповідки Ашинова; мало того, що ці байки мюнхгаузенські сприйняв він на віру, ще й опублікував згодом їх у популярному французькому журналі.

Байками та публікаціями про героїзм отамана справа не обмежилася. Була укладена важлива угода, за якою ашинівські козаки мали отримати п'ятдесят тисяч гвинтівок, кулемети, кавалерійські карабіни, п'ять тисяч шабель, по кількасот боєприпасів на

гвинтівку, до тисячі цього добра на кулемет та інше військове начиння. Натомість отаман бив себе в груди і на письмі також брав зобов'язання, що буде однаково боронити в африканських краях як російський, так і французький інтерес.

Тут зовсім не йшлося про французьку щедрість і добrotу: ця зброя для російських козаків та абіссінського негуса мала б пригальмувати просування англійців та італійців. Тож створення дружніх для Франції козацьких осередків на важливих торговельних шляхах з Абіссінії у французькі порти в Червоному морі — то як медом душу змастити...

Та от лишенко — вістки про угоду випливли в більй світ і де-де, а в італійців небавом викликали небаціякий переполох. Прем'єр країни, зчинивши негайно бучу, запросив у парламенту додаткові кошти для експедиційних італійських військ. А лондонський уряд, запротестувавши проти такого продажу зброї, натомість оприлюднив заяву:

— Маємо укласти кількасторонню угоду про заборону взагалі поставок зброї на африканський континент.

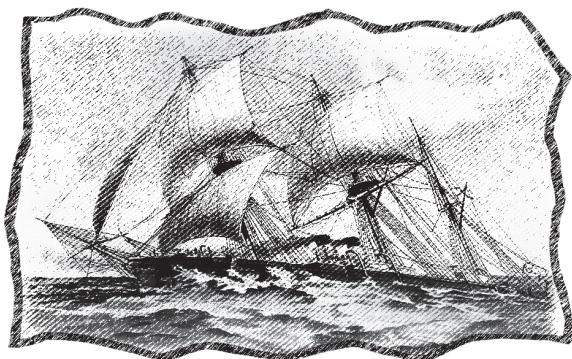
Така конвенція небавом у Брюсселі була підписана, плани Ашинова й віконта луснули, а імператорів Олександру III судилося довго, нудно й вельми терпляче переконувати іноземних дипломатів, що ні він, ні російські офіційні чинники до цієї загадкової катавасії взагалі не мають стосунку...

Колесо фортуни, яке досі крутилося члено в потрібному Ашинову напрямі, раптом спинилося і, хитнувшись кілька разів, почало обертатися в напрямі зворотному. Шестаков, що заздрісним оком накидав на чужі землі, захворів і мусив полішити морське міністерство, його ж наступник схожого апетиту не мав. На цьому те колесо не спинилося,

військовий міністр, як такі спеклися тут пиріжки, відміняє своє ж розпорядження про видачу отаману новітньої зброї. Мало того, з міністерства пишуть листа Победоносцеву: так і так, мовляв, якщо поселення «Нова Москва» є примітивною побрехенькою, то що ж там балакати про духовну місію в ту Москву неїснуючу, а також про доцільність посылати туди корабель, який до того ж передбачали повантажити вугіллям для майбутньої військово-морської бази, котра, очевидячки, ще навіть не народившись, вже спочила у Бозі...

Ашинов у владних коридорах став помічати, що ті, хто досі запобігливо шукали його уваги як зірки нової, що сходить і ось-ось променисто засяє, тепер боялися навіть зустрітись очима та нишком наполоханою мишею старалися прошмигнути мимо.

Отаман був певен, що як не збере зараз всю свою душевну силу, не скористається цілковито багатством власної уяви й тараним характером – буде йому врешті гаплик...

37

У приймальні барона Остен-Сакена ці дві жінки виглядали велично – серед сяєва еполетів, близку золотом шитих мундирів вирізнялися вони наче чорні ворони на свіжовипалому сліпучому снігові. Барон хоч не облишив зовсім Російського географічного товариства, але перебрався сюди, в міністерство закордонних справ, де він вже керівник департаменту. Остен-Сакен спочатку не хотів приймати цих двох, але йому сказали, що то мати і сестра Миклухо-Маклая; він скривився було, мов від лікарської гіркої пілюлі, та все ж наприкінці дня велів їх до себе запросити.

– Горе прийшло в нашу сім'ю, – говорила мати, Катерина Семенівна. – Ми віримо і ще більше не віримо цим чуткам та газетним публікаціям, що мій син загинув. Ми просимо вас це перевірити. І якщо то не вигадка, допоможіть перевезти тіло загиблого та зібрати його наукові матеріали, розкидані на тій стражденній дорозі...

Мати і сестра прийшли до барона Остен-Сакена по тому як прокотилася хвиля повідомлень про смерть Миколи Миколайовича. Вони спріді вірили й не вірили – мало що у газетах плещається. Одні казали, що Маклай королем у папуасів чи то вже став, чи має стати, інші несли і ще нестимуть навіть комедніші нісенітниці. А датський літературознавець Георг Брандес, людина на позірний погляд поважна, написав, що Маклай на своєму острові влаштував гарем, в якому сто сорок сім чорних наложниць. Але тут дещо інша річ: спочатку «Одеський вісник» надрукував замітку, що молодий науковець Миклухо-Маклай, посланий в Нову Гвінею, загинув

там від злоякісної гарячки: «Втрата вельми відчутина, бо покійний виявляв велику енергію і любов до географічних та зоологічних досліджень». «Санкт-Петербургские ведомости» передрукували те повідомлення, а через два тижні це саме видання подало огляд «Звіту Російського географічного товариства». Там вельми хвалебно йшлося, яких трудів докладалось задля виручки безстрашного мандрівника, але, на жаль, ті клопоти і зусилля марні, бо Миклухо-Маклай помер. А ще, додавав автор, добре було б, аби хтось написав біографію покійного як істинного подвижника й мученика, що життя не пошкодував задля наукової істини...

«Кронштадтский вестник» і собі видрукував матеріал про трагічну експедицію Миклухо-Маклая і його загибель. Із цього видання публікація перейшла в урядовий вісник, у низку газет Москви, Петербурга і навіть губернських міст.

Серед морських офіцерів так само гадали, чи живий Маклай, але деякі подейкували, що, як заходив у затоку Астролябія купецький корабель, то застали живим лише одного зі слуг Миколи Миколайовича.

У домі Катерини Семенівни завісили дзеркала – так вже узвичаїлося, що як є покійник, то дзеркало має бути закритим. І все ж, як і раніше, тим публікаціям була віра й невіра, тож як ставали на коліна на вечірню молитву мати з донькою, благали пресвітле небо, аби всі ті чутки й повідомлення пішли за водою, а їхній син і брат хай навіть колись, але має переступити поріг своєї домівки.

Між тим, маловідоме ім'я Миклухо-Маклая, яке знали досі лише у колах зоологів, тепер повторювали в різних куточках імперії. Зарубіжні видання, передрукувавши новину, сперш привернули увагу вчених-біологів, а небавом зробили його ім'я знаним у світі.

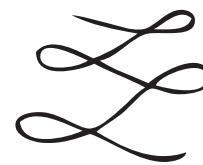
Остен-Сакен не відмахнувся-таки від прохання матері й сестри Миклухо-Маклая, спробував половити кінці, звідки випливла чутка про смерть Миколи Миколайовича. В редакції «Одеського вісника» на його запит пояснили, що дізнались про це випадком від залізничного службовця. Мовляв, те стало відомо службовцю від сина, що давно плаває в далеких тихоокеанських водах. Син у свою чергу дізнався від папуаса, якого на російський корабель брали за провідника по малознайомих і незнайомих зовсім водних безмежних обширах.

Звісно, в невідомого папуаса на перепитаєш: коло замкнулось.

Катерина Семенівна потайки, аби навіть не знали сімейні, ходила до ворожки й просила про біду її погадати та ще сон досить дивний витлумачити. Снився Микола весь у білому одязі, лежить в якісь довгій скрині, але то не труна, щось більш на човен схоже: він лежить нерухомо і руки на грудях, як в мерця, в нього складені.

Кosoока ворожка одне око приплющила, мов цілитися з рушниці зібралась:

– У житті по-різному ведеться... Як сниться, що помирає близька людина, то всі родинні ниточки небавом порвуться... Ale й на довголіття таке інколи вказує. A от як карта лягла – то й говорити мені не хочеться...

38

Галасливий натовп на причалі в Одесі проводжав у неблизьку Африку корабель «Корнілов». Надувають натужно щоки музики з духового оркестру, підхмелена публіка вирує, шумить, колобродить, а на палубі корабля, окрім духовної місії, вже перші переселенці в ті далекі краї метушаться, даючи лад господарці. Вони запасливо прихопили з собою не тільки речі, а й дещо з живності – гелгочуть нажахані веремією людською гуси, то кувікають, то верещать поросята... Оскільки місія приватна, то й митники належно вантажі оглядають. А коли дійшли до ящиців з гвинтівками та іншим схожим добром, то поцікавилися, між іншим, що ж там впаковано.

Не так просто пошукачів пригод змусити розгубитись:

– Хіба не бачите штампів на ящиках – «свічі», а на тих дальших – «міло»...

– Ану відкрийте он того ящика! – посуворішав митник.

Та як показали служивому потрібний папір, та ще й на вухо щось шепнули, то в нього нараз пропало бажання цікавитися милом та свічами заразом.

То була вельми потішна поїздка. Одеські босяки, яких чималенько записалося в експедицію, з нудьги звичним зайнялись ремеслом.

– У нас крупи покрали, – приходили жалітись одні скривджені.

– А в нас сало пропало, – кривилися інші.

В одному кінці корабля різались у карти, аж виляск ішов, в іншому кілька веселих вже груп тужились одна одну переспівати, точніше перекричати. Ось один гурт заводить:

*Нам смерть не может быть страшна;
Свое мы дело совершили:
Сибирь царю покорена,
И мы – не праздно в мире жили!*

А майже водночас інший гурт ще голосніше:

*Носились тучи, дождь шумел,
И молнии еще сверкали,
И гром вдали еще гремел,
И ветры в дебрях бушевали.*

У Порт-Саїді належало пересадку зробити, але корабля в потрібному напрямі не було, кілька діб довелося чекати; на куценькі наявні гроші квартир для мандрівників не знайти, тому їх розмістили на баржах біля причалу. Там діймали спека й тіснота, тож чимало випросилося на нічліг на причал, просто під деревом лягти навіть ліпше.

Знаючи публіку, старшенькі ухвалили дозволяти іти на берег лише невеликими групами. Так і було, потім ті групи у більші кучкувались: у місті ще довго ширився поголос, що там такі якісі їхали, яких навіть боялась поліція, – або п'яну бійку влаштують, або перехожого серед білого дня роздягнуть. Ігорний дім, пограбований першого ж дня, волів на час гостювання експедиції зачинитись.

Втішенні були тільки російські богомолки, що добиралися на прощу гріхи замолити. За два дні знайшли вони тут «чоловіків» і ходили з коханими, взявшись за ручки, мов справжнісінькі молодята.

Ще колоритні деталі подорожі стали відомі з рапорту капітана пароплава «Нижній Новгород», що йшов із Владивостока в Одесу. Дивним чином рапорт потрапив у російські газети. «Все бачене мною у Порт-Саїді, – писав капітан, – склало найважче

враження, бо ця експедиція принесла нам лише со-ром і ганьбу. Вся команда була з якихось обірванців, п'яних у дим, які до того ж галасували на всенікє місто. Вдень і вночі вони бродили вулицями в не-мисливому вбранні, причому брудному і порвано-му. На жаль, між ними можна було побачити й осіб духовного звання, які розгулювали також у порван-их рясах. Всі вельми у веселому настрої, море їм по коліна, кричали й співали пісні – чи вдень, чи вночі».

Капітан злився на ашинівців і через особисту кривду, завдану ними: кілька моряків з «Нижнього Новгорода», спокусившись таким привільним жит-тям, покинули пароплав, що віз старателів із золотих копалень, і доєдналися до бучної компанії майбутніх російських абіссінців.

«Місце, де стояли баржі з ашинівцями, – писало-ся далі в донесенні, – якраз на шляху всіх паропла-вів, тож неподобства бачили всі й досхочу сміялися: мовляв, російське військо йде Індію завойовувати. Сам Ашинов та його наближені живуть у найкрашо-му готелі, я його бачив увечері, він на рулетці на зо-лoto грав. А найняти бодай хліва для людей вважав, напевне, розкішшю».

А далі описи подвигів експедиції пішли гуляти світами... В італійській пресі Ашинова подавали про-сто неосвіченим піратом, при якому якась істеричка під виглядом дружини: саме вона була душою і сер-цем цієї буйної компанії. Релігійна ж місія – лише сяке-таке прикриття для справжніх російських за-гарбницьких цілей.

Деякі італійські газети змальовували Ашинова не-стримним у всьому, навіть у статевих справах: опи-сували, як просто на кораблі він згвалтував двох ді-вчат. Такі «смажені новини» тут же підхоплювали французькі газети, правда про експедицію змішувалася навпіл, а то й густіше, з дикими вигадками...

39

Якими б високими не були океанські хвилі, незмірними простори новогвінейських – і не тільки! – вічнозелених джунглів, але час від часу згадки про сім'ю – нема, нема, та раптом кольнуть так боляче... Не часто в Маклая була нагода відправ-ляти листи, та й одержував іх здебільшого лиш за щасливої нагоди, за прибуття кораблів.

Листувався Микола Миколайович переважно з се-строю Ольгою, то вже пізніше з братом Михайлom. Ось він просить сестру забрати відтиск його статті й перекласти її німецькою мовою для журналу Петтер-мана. Листуючись із Михайлom, не забуває передати матері, аби не хвилювалася:

«Скажи дорогій нашій мамі, що хоч мої борги і значні, але Миклухо-Маклай знайде можливість сплатити їх із часом всі й сповна, і що не доведеть-ся за те соромитися, бо жодної копійки не витра-тив на якісь особисті забаганки чи на власну пар-суну, а витратив їх задля наукової мети, усвідом-люючи цілком, що всі свої зобов'язання сквітаю рано чи пізно».

І рідня, й друзі Маклая сповна розуміли, яким ри-зикам він себе піддає.

«Всі вони згідні, – писатиме Микола Микола-йович сестрі, – що вибір мій вельми вдалий, що подорож моя і завдання важливі, але разом з тим і небезпечні. Я не зустрічав жодної вдумливої і по-рядної людини, яка б мені не позаздрила, але разом з тим не додала б що-небудь багатозначне: о-о-о! а-а-а! або aber etc...»

Ольга справді щиро переймалася братовими тру-дами та ризиками, як і вірила безконечно у ліпше.

Коли пішли чутки про загибель Миколи Миколайовича, вона писатиме його багаторічному другові Мещерському:

«Вашу телеграму і Ваш лист одержала. Я була певна, що Коля благополучно повернеться зі своєї подорожі, – не знаю чому, але ця певність була великою і не обманула мене. Ніколи Коля не помре, перш ніж ми не побачимось із ним, і не передасть він іншим почату ним справу. Тільки з такою певністю можна жити, інакше життя було б примітивною штовханиною, де погане і добре минає безслідно, як життя мошками. Мені лишень вельми гірчить на душі, що брат так швидко забув про існування сестри і не прислав бодай кілька рядків».

А брат у свою чергу не раз дорікав сестрі, що не пише... Він таки її особливо любив, і не випадково, як вирушав у подорож, то лишав заповіт: «У випадку, якщо з майбутньої експедиції не повернуся, то бажаю, аби все, що мені належить і доведеться, перейшло до моєї сестри Ольги». Микола Миколайович також саме її просив зберігати усі його листи в окремому пакеті – для майбутньої біографії...

Якось у дорозі під нескінченну корабельну хитавицю він писав до сестри листа:

«Дорогий друге Олю! Нарешті перебуваю в дорозі до Європи. Незважаючи на твоє вперте мовчання (якого ніколи не розумів і не розумію), наважуюся просити написати бодай кілька рядків про себе та про матір».

Відповіді на того листа Маклай не одержав.

Згодом, цілком випадково, з листування з товаришем Микола Миколайович дізнається, що відповіді вже й не одержить: Олі немає в живих.

Свій біль він може вилити хіба Михайлові:

«Вчора тільки з листа давнього ѿ вірного товариша моого, князя А. Мещерського, стало відомо мені, що я не побачу більше нашої дорогої Олі. Ця звістка несподівана вельми, і я прочитав її з глибоким, глибоким сумом, який тим сильніший, що, дізнайся я вчасно про важку й непосильну ношу, яку бідна Оля звалила собі на плечі, я кинув би все і певен, що змінив би стан справ. Не дорікаю поки братові Сергію, не маючи ще достатньо вісток про його поведінку; про Володимира також мовчу з тої ж причини. Ти був надто молодий, аби дорікати тобі, але боляче, що ні мати, ні ти вчасно мене не сповістили. Ти зрозумієш, я переконаний, що це боляче, вельми боляче – вважати себе хай навіть частково, помимо волі, винуватцем її смерті...»

То вже згодом дізнається він про обставини громадянського шлюбу сестри з Штедманом, про те, що вона завагітніла і не захотіла, попри поради, позбавитися дитини. Вона помре відразу після родів, але маля залишить здоровим. Мати, яка остерігалася пересудів та різних пліток, пустила чутку, що донька вмерла від невиліковної хвороби – чи то дифтериту, чи тифу. А дитинча Катерина Семенівна забрала у Малин, де й виростав хлопчик до повноліття. Знову ж таки, боячись пересудів, хлопчака всиновила як підкинутого – стала Катерина Семенівна водночас і бабусею, і матір'ю...

Про всі обставини Маклай дізнається лише через роки, а звістка про Оліну смерть низонула стражденне серце вже зараз, обпекла залізом червоним розпеченим; безвинний, він винуватив і себе та дорікав собі – з того залізо розпечено ще червонішим, пекучішим ставало...

40

— Я, напевне, посивію за цю нещасну дорогу, — завше діяльний, готовий зустріти будь-яку перепону житейську смішками-пересмішками, врешті таки Ашинов не витримав і поскаржився дружині; але зітхнув так сумово та лише тоді, як рушили вони з Порт-Саїда.

За пароплавом «Амфітрида», на якому пливли ашинівці, раптом ув'язався канонерський човен, судячи з напису на борту, — італійський. Те не до шмиги було отаману, тим паче попередженному, що на їхній корабель «випадково» потрапив одягнутий у цивільне італійський полковник, — хоч він був фаховим розвідником, та не здатен тягатися, виявилося, з одеськими віртуозами: один із босяків, визнаний маestro кишеневкої справи, сподіваючись грошем поживитися, поцупив його документи.

В душі отамана заворушилися лихі передчуття: італійці, що ревниво берегли тутешні свої колоніальні володіння, або спробують заарештувати їх у найближчому порту, скориставшись угодою про запобігання контрабанді зброї, або нагло розправляться з ними у відкритому морі.

Меланхолійно насвистуючи, Ашинов подався в напрямі капітанської каюти.

— Ми не заходимо в жоден порт. Йдемо прямісінько до Таджурської затоки, — отаман милостиво поплескав по плечу капітана.

— Даруйте, в мене розклад... Не маю права, — розгубився з нечуваної фамільянності капітан.

Ашинов рвучко вихопив револьвера і приставив до капітанської скроні — той тільки гикнути встиг, не так з переляку, як від несподіванки.

— Я правильно вас зрозумів: ми не заходимо нікуди аж до затоки? — з притиском повторив отаман.

Капітан кліпнув кілька разів повіками, заскочений таким поворотом, і врешті вичавив із себе:

— Так, так, — повторив, немов автомат.

Канонерський човен, між тим, не відставав як і стемніло, мало того — він увімкнув потужні прожектори, які сліпили всіх, хто був на палубі.

«Можуть спробувати взяти нас на абордаж», — майнула в Ашинова лиха думка.

Отаман знов, що італійці не простять найменших загроз тутешнім своїм надбанням. Кожного разу як про мандрівки Ашинова щось писала римська преса, відразу давалося розпорядження про перевірки: чи то не російські монахи з Афона пробираються шпигунами? Публікується матеріал про озброєння абісінського війська — чи то не росіяни нишком туди поставили?

Отаман не міг тільки вголос сказати, але знову напевне: забрехавшись не раз, Росія цих пересторог сама люд європейський навчila.

...Розсікаючи піністі хвилі дужими грудьми, йшов на повних парах корабель, куди легшій канонерці велося гірше, вона аж підстрибувала на хвильях, але однаково не тільки не відставала, видавалося — навіть скорочувала відстань до корабля.

Між тим дужчав вітер, хвилі на очах набирали сили і висоти: те корабель у погоні не відчував, а канонерці не йшло на користь. І тепер Ашинов усе частіше благальний погляд кидав то на хмару насуплену, що зблискувала все ближче звивистими блискавицями, то на канонерський човен, що, здоланий хвильами, почав відставати. Отаман нарешті сам, певне, собі, бо поруч нікого тут не було, сплеснув театрально в долоні: канонерка вичахла і припинила погоню.

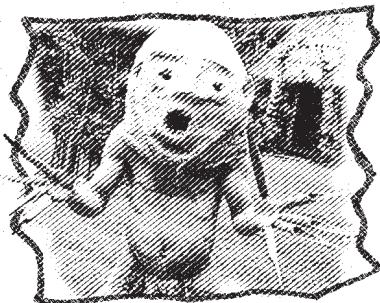
Ще понервуватися судилося отаману, як нарешті висадились, як виділяли їм територію, аж доки не пристали біля старої, поруйнованої часом фортеці Сагалло.

На втіху отамана, фортеця тільки на перший погляд була немилосердно пошкоджена роками. Кам'яна стіна з виступами й амбразурами збереглася доволі пристойно, рів перед стіною трохи заріс, але очистити його недовго. Фортеця задумувалась і будувалася, щоб відбивати напади з моря, зо два десятки бійниць саме так тут улаштовані, – вже перший побіжний огляд зігрів серце отаману.

День наступний для всіх став неабияким святом: вони цей край воз'єднали з Росією. Отець Паїсій відслужив літургію, відбувся вдячний молебень, хором проспівали «Многії літа» государю-імператору і вже тутешньому государю, отаману Ашинову. Архімандрит з хрестом, а отаман з державним прапором рушили зі всіма прибулими у фортецю.

– Віднині й повіки це російська земля, – виголосував отаман з даху колишньої фортечної казарми.

– Повіки, віки... – відлунювало від старовинних фортечних стін.

41

Чималенько звідав світів Микола Миколайович, доки втрапив до матері в Малин, тепер уже їхній родовий маєток. Та й нетиповий з нього був гість: то цікавила споконвічна народна пісня, то типи люду поліського брався вивчати, то світ рослинний цікавив: дивувався азалії pontijskій, рослині вельми рідкісній, яка збереглась у ті часи лише на Поліссі й росла собі у лісах малинських.

Якось мати, Катерина Семенівна, забачивши в його кімнаті стосик газет, кинула спересердя:

– Господи, ну хто приніс їх сюди – і тут не дадуть відпочити!

Поверх стосика лежав дещо вже пошарпаний журнал «Будильник», на відкритій сторінці якого виднілася чималенька карикатура на Міклухо-Маклая. Маклай величався в тозі римського імператора, одною ногою він наступив на папуаса, що під вагою аж рачкує, за імператором довгий шлейф тримають двоє папуасенят; на другому плані, на землі з табличкою «Берег Маклая» та пальмами на горизонті, під балалайку витанцьовує чорношкірий люд...

Мати з серцем скопила той стосик газет, але син лиш заперечно рукою махнув та всміхнувся кутиком рота: він встиг те добро передивитися. Не вперше на нього малюють знущальні карикатури, Нову Гвінею йменують Макландією, а його самого – тихоокеанським поміщиком, туземним самопальним імператором. «Новое время», яке так хвалебно описувало мандрівки Ашинова, про які Міклухо-Маклай мав свою, давно усталену думку, статтю про Миколу Миколайовича назвала «Вчене шахрайство».

І нехай собі там на нього малюють злісні карикатури, хай там до хмар піднімають ашинових, а його топчуть у пил, він сам знає ціну своєї стражденної праці.

А ще та ціна відома не сувориним з «Нового времени», а людям, чий імена не згаснуть і крізь роки.

Пробував, було, Суворин переконати Антона Павловича Чехова:

– Ви іронізуєте над Ашиновим і над висміюванням Миклухо-Макландії. Не забудьте, проте, що схожості між двома ідеями мало: Миклуха тягне російських переселенців у дикий край, де лихоманка панує, наче близче і переїхати нікуди. Абіссінська ж затія мала на меті зовсім не колонізацію країни, для нас і далекої, і неприйнятної як за кліматом, так і за населенням, а тільки набуття опорного пункту на Баб-ель-Мандебській протоці, через яку ми могли б ходити в Абіссінію, як через відчинені двері. Ось різниця й причина різного ставлення до вченого професора і неука козака...

Антон Павлович був іншої думки і не приховував її, говорячи про таких людей як Миклухо-Маклай:

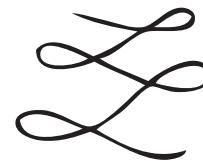
– Їхня ідейність, благородне честолюбство, що мають в основі честь землі своєї та науки, їхня наполегливість, ніякими труднощами, небезпеками і спокусами особистого щастя не знівелювані, непереможне стремління до наміченої мети, багатство їхніх знань і трудолюбство, звичка до спеки, голоду, фанатична віра в цивілізацію і науку роблять їх в очах народу подвижниками, які уособлюють вищу моральну силу...

Таке різне бачення світу в цих людей: один цінить насамперед подвижництво, фанатичну віру в людину й ріvnість людську, а іншому аби лиш «пройти крізь відчинені двері», не переймаючись, чи

думають господарі їх відчинити, хамськи ступити брудними постолами, куди не просили і де їх ніколи не виглядали...

А ще вересневого надвечір'я вісімдесят шостого року Лев Толстой писатиме Миколі Миколайовичу:

«*Ви перші безсумнівним досвідом довели, що людина є всюди людиною, себто істотою доброю, спілкування з якою можна і треба починати лише добром та істиною, а не гарматами й горілкою. I ви довели це подвигом справжньої мужності, яка так рідко зустрічається в нашему суспільстві, що люди її навіть не розуміють. Мені ваша справа уявляється так: люди стільки часу жили під обманом насилия, що і кривдники, й покривджені звички, що це неприродне ставлення людей – не тільки між людоїдами і християнами, а й між самими християнами – цілком нормальне. I раптом одна людина, маючи на меті наукові дослідження (буль ласка, даруйте мені за відверте висловлювання моїх переконань), з'являється одна-однісінка серед найстрашніших диких, озброєна замістю куль та багнетів лише розумом і доводить, що весь той безлад насилия, яким живе наш світ, є тільки стара віджила нісенітніця, від якої давно пора звільнитися людям, які прагнуть жити розумно...»*

42

Обживаючись, переселенці в Сагалло завели городи та взялися садити виноград, у міру клопотів повсякденних, коли вже душа заспокоюватися стала, в далеких європейських столицях, навпаки, наростила напруга. Тутешній французький комендант щиро сердно гадав, як і обіцялось йому, що Сагалло є лише тимчасовим пристановищем росіян, а далі їм путь проляже до Абіссінії. Однак нікуди ті не збираються, всі обіцянки забулися, їм до вподоби припала земля, яка вже низку років юридично французька.

Тревожитися починає Париж, протест висловив італійський посол, Відень знімає з посади директора австрійського пароплавства, якому «Амфітрида» належала, французький міністр іноземних справ жадає пояснень безпосередньо від російського посла.

Після довгих перемовин, балачок та узгоджень із Петербурга в Париж надходить телеграма.

«Імператорський уряд не бере ніякої участі в заходах Ашинова, який діє на власний страх і ризик, нам нічого не відомо про укладання угоди зазначеною особою з місцевим начальником тубільців, і якщо Сагалло перебуває в межах французького протекторату, то цілком зрозуміло, що Ашинов має підкоритися існуючим у даній місцевості правилам».

Цієї урядової телеграми французам було достатньо, аби знати, як тепер діяти. Спершу до прибережжя Сагалло підійшли три французькі кораблі і зайняли бойові позиції. Від них у фортецю прибув посол.

Комендант Обоку запрошує вас прибути до нього, – передає він отаманові доволі ченне розпорядження французького територіального коменданта.

– Як йому цікаво, то хай сам прибуде сюди, – відповів Ашинов, сміючись злегка приплющеними, тому ще більш азійськими, хитрими своїми очима.

– В такому разі маю повноваження, – вів далі ошелешений посол, – вимагати від вас приспустити російський прапор. Як визнання відсутності претензій на нашу територію, це дозволить уникнути можливого конфлікту.

– Ми, росіяни, ні перед ким не опустимо прапора, – нахабні бісики в очах отамана змінилися злими іскрами. – Але як вам заманеться, то й свій прапор можете он там вивісити.

І отаман жестом милостивого господаря показав у бік від фортеці.

Вельми веселі бувальщини з Сагалло передають у французьку столицю і Париж знову консультується з Петербургом. Міністр Гірс викручується в'юном, обкладаючи при тому подумки останньою лайкою ту експедицію, і врешті обіцяє відправити у Сагалло російський військовий корабель, аби поставити на місце нечесного отамана. От тільки зібрати в дорогу той корабель треба часу, тож точної дати назвати ще він не може...

Французи нарешті зрозуміли, що навести лад на землі, яку вони придбали ще 1882 року, мають винятково самі.

І ось обідньої пори, коли саме у фортеці брязкали ложками, до берега наближаються тепер вже чотири бойові кораблі. Від одного з них відділилася шлюпка: посол доставив наказ коменданта всім ашинівцям фортецю покинути невідкладно. Інакше, мовляв...

Той посол був із тубільців, тож отаман балакати з ним не став.

– Хай прибуде хтось із офіцерів. Розмовляти зможу хіба з рівним за званням.

А відправивши шлюпку, розпорядився:

– Вони нас лякають гарматами, а в нас зброя є дужча: напоїти і не дозволити похмелитися. Дістati з підвалу вино, зарізати барана негайно!

Звісно, в бінокль на кораблі добре бачили, що жодна душа фортецю не покидала, і не видко, аби такі наміри були.

Години через три, після даремного очікування, пролунав перший постріл: він був попереджуvalьний і вцілив, як приповідка каже, панові Богу просто у вікно.

– Бачили? Нам вже салютують! – по-своєму те зрозумів отаман.

Наступні постріли були не попереджуvalьні, снаряди попадали в ціль; вже перші кілька обвалили головну будівлю фортеці.

Клуби диму від вибуху снарядів заповнили не таке розлоге подвір'я фортеці, болісні крики по-ранених, жіночий лементі і переляканій дитячий вереск немов паралізували Ашинова. А з кораблів артилерія розміreno, мов на військових маневрах, розстрілювала фортецю, гинули люди, спалахнули казарми.

Конче треба рятувати поранених, гасити пожежу: вже потім всі на думці зійшлися, що народились у сорочці, – снаряди, що падали досить щільно, дивом не вцілили у пороховий льох з боєприпасами.

У тому безладі хтось здогадався врешті замість білого прапора піdnяти на тичці натільну сорочку.

Гармати на кораблях замовкли.

– Я знав, що Петербург нас обдурити і кине, – прийшов нарешті до тями Ашинов. – Я здогадувався, але не гадав, що так нахабно...

З-під фортечних розвалин виходили й виповзали люди, закіплюжені та обгорілі, але втішені, що

лишилися живими, – загинуло шестеро і зо два десятки поранило.

Наступного дня французи вивозили ашинівців, не вельми церемонячись із ними. А коли хтось буркнув на те, то одержав відверту відповідь:

– Ваш уряд дозволив з вами поводитись, як із піратами...

Так завершилась експедиція, що відтягувала увагу, сили і кошти, яких конче бракувало задумам Миклухо-Маклая.

43

Кожна жінка, видавалося Миколі Миколайовичу, – наче прочитана книжка: одна лишається загадкою, до якої вертатися хочеться ще і ще, інша, подивувавши банальністю, буде відкладена вбік назавжди, третя збурюватиме почуття, але так не часто буває, що книга хвилюватиме довгий час і водночас думкою вразить глибокою...

Він зі щирою шаною ставився до Кетті Шеффер, зовсім молодої доньки керівника Бюйтензорського ботанічного саду, і водночас дискутував із нею, немов з ровесником.

– Ви писали, що зі всією душою, попри перепони різні, хочете стати в поміч християнській місії, ширити в Океанії християнство. Але той рай, про який оповідають священики, викликає запитання й подив...

Ні, Микола Миколайович не був атеїстом ширпотребівського штибу, він вірив, що світ має першопочатки і дав їх Творець, але з голосу невдумливого священика чи під його невправним пером постає там лише примітивний достаток, де ні про що не потрібно дбати. Себто душі відведеться лише роль ситогого нероби... Отож за праведність людину насправді каратимуть, направлять на шлях деградації.

– А наслідки місіонерства? – запитував у Кетті Микола Миколайович. Слідом за місіонером іде солдат, а потім купець за ним бочку спиртного котить, – надивився нівроку Маклай.

Ті дискусії не минули марне. Кетті полішила лютеранський інститут, вступила на природничий факультет університету, а ще вона згодом навчає грамоти робітників; коли ж одержала доволі поважний

спадок, то власним коштом стала видавати газету «Друг малайця», яка так ревно боронила права тих, кого через губу інколи називали тубільцями.

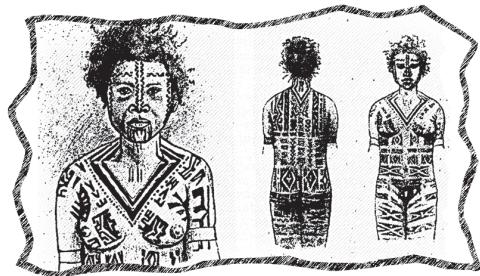
Мила дівчина, розумне дівчисько. Але, як на Маклая, брачувало їй чогось притягального, саме жіночого: гарна квітка, але ... паперова.

Не мав ніколи часу Микола Миколайович упадати за жіноцтвом, та й бажання такого не мав. Але коли самі жінки упадали за ним, то був щирим незмінно, а ще сповідником незрушним писаного і неписаного кодексу честі. Інколи набивалися ще зовсім юні дівчата: має повестися з ними як старша людина, як повівся з донькою з родини Честерів.

Спершу дівчині відповів у вищій мірі стримано і коректно, але як далі вона, втративши міру, навіть набивалася у дружини, мусив бути сповна відвертим.

«*Ви шукаєте співчуття, але я не втамлю зовсім, як можна співчувасти людині, котра у вісімнадцять літ не може знайти собі до душі заняття, ще й впадає в меланхолію? Нашо ж Ви марно вчилися і нашо читаєте книги? Хіба задля розваги, щоб розвіяти чи бодай розвабити меланхолію? Саме тому буду відвертим. Не гнівайтесь, але я вважаю Вас людиною з душою порожньою і не гадаю, що співчуття до Вас у такому разі повинно мати бодай якісь підстави. Дитино, у вісімнадцять літ треба знати, що тобі слід робити, як і для чого. Дуже бажано чітко бачити своє призначення та бути готовим виконати свій обов'язок, бо якщо людина в такому віці не знає і не розуміє, в чому полягає її обов'язок, вона, незважаючи на всі свої природні здібності, ризикує перетворитися на невдоволеного буркуна або нудного, нікому не цікавого і не вельми потрібного обивателя... Доля, інак-*

ше кажучи, ріка життя, слухається винятково тих, хто здатен та наполегливо прагне цією рікою керувати. Різниці в цьому між чоловіками та жінками немає і не повинно в принципі бути. А зараз щодо Вашого міркування: правду кажучи, мені шкода часу відповідати, але з поваги до Вашої матері маю відповісти. Скажіть на милу душу, чому Ви собі в голову вбили, що мені кортять Ваші рука та серце? Насамперед, мила дівчина, я практично вдвічі старший за Вас. А такий перепад у віці, навіть при взаємній згоді, такий шлюб суперечить природі, а тому був би наперед нещасливим. Наступне: чому Ви вирішили, що я маю намір одружуватися? Можете взяти до уваги, що такого наміру я не маю; і саме Вас хочу запевнити: я не терплю жінок, які, користуючись тим, що належать до «слабкої статі», вважають за можливе безтурботно жити, ніякими справами не вправдовуючи своє існування, до того ж претендують на співчуття, повагу і навіть поклоніння. Шану, а тим більше поклоніння, досягають ділами, працею, а не «милим личком». Будь ласка, більше мені не докучайте...»

44

Знайомий князеві Мещерському капітан корабля, що плавав у водах, де тропічної ночі торжествує Південний Хрест, якось між іншим обмовився:

– Там про вашого приятеля, Миклухо-Маклая, тубільний народ вже мішок легенд наскладав.

Князь із цікавості на те вуха підняв, мов капустяні листки, а добродушний капітан на поміч сам зголосився:

– Як матимете бажання слухати, то пришло кілька своїх бувалих матросів. У них пам'ять на небилиці міцніша.

Небавом князь поважними порціями розливав ром гостям, що обвітрени були всіма вітрами ймовірними та засмаглі мало не до кольору тих же новогвінейців. І полилася оповідь чим далі, тим більше розкованих гостей, говорили спершу по черзі, а далі як кому на ум збреде:

– Як з'явився над морем чорний дим, ще й корабля не видко було, то перелякалися папуаси кріпко, бо не бачили досі, щоб море димами такими взялося. І вже зовсім страх нездолимий напав, як випірнув із-за хвиль сам корабель. Кінець світу настав, – казали найстарші з-поміж тутешніх, – то наближається Великий Дух. Швиденько почали зганяти й різати свиней та собак, аби умилостивити того духа.

– Та й самим не гріх попоїсти перед тим світовим кінцем, – усміхнувся інший матрос.

– Не без того... Але ж день збіг і ніч минула, та чогось страхітливого, чим давні передання той люд жахали, так і не відбувалось. Коли ж побачили білочірих людей, яких ніколи й нікому тут не доводилось бачити, то неабияк зраділи. Бо ж то, як могли

здогадуватися, прибув до них врещті сам Ротей, великий прапор папуаського племені.

На радощах папуаси сідали в човни, завантажені дарунками великому і всесильному предку, і щомоці взялися гребти у напрямку корабля. На біду, нетяму-щі матроси теж захотіли привітати тубільців, та як пальнуть на їхню честь із гармати...

Те привітання нагнало на папуасів неабияких страхів, перелякані чоловіки, забувши про щедрі дарунки і про самого Ротея, пострибали в одну мить із човнів та щомоці, напуджено озираючись, попливли до берега. Ні, то не Ротей, розсудили бувалі на березі, то Бука, напевне, приплів, злй дух.

— Але сам Миклухо-Маклай згадується лиш добрим словом. Раніше, — оповідали старші віком у племені, — папуаси не обробляли землю, а жили за гончарства, вимінювали харч за свій виріб. А як заявився Маклай, то подарував їм залізо. «Слухайте мене, люди Білі-Білі, беріть мої ножі, сокири мої беріть. Ваші кам’яні до доброї справи ніяк не годяться. Киньте їх, моїми дерево краще рубати, ножем легше різати. Поле обробляти учіться...»

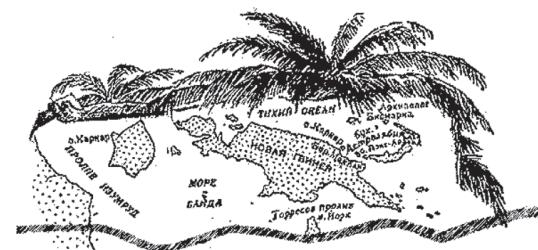
— А ще казали у папуасів, що Маклай просто з неба зісковзнув по громовій стрілі. Тому й умів підпалити воду, прогнати болячки. Маклай, а в окремих поселеннях вимовляли Магруай, якось приготував чималенький натовп, що в гості до нього завітав. Він взяв зовсім небагато листя з тутешньої городини, руйнджії, поклав у бамбукову посудину і став готовувати на вогні. А як відкрив приготовлене, то з однієї посудини нагодував десятків зо кілька чоловіків, і ще, переказували, залишалось.

— А якось випадково дитина, що луком бавилася, загнала в тіло Маклаю стрілу. Перелякані дорослі остерігалися помсти, стали поспішно ту стрілу

витягати. А як витягли, то не могли надивуватися: Маклай наче й не відчував нітрішки болю, мало того – рана невідь де й ділася, ні крові, ані рубця...

Мещерський слухав, остерігаючись збити оповідача якимось запитанням, що вихопитись може навіть ненароком. До князя доходили вже розмови, що Миклухо-Маклай звуть там здебільшого «каарам тамо», тобто людиною з Місяця, або ж «тамо-боро-боро», що в очах люду новогвінейського значило особливу ступінь: всіма шановані були просто «тамо», вельми шановані «тамо-боро», а імення, яким удостоїли Маклая, не пам'ятають, чи кому ще належало. Князеві вже розказували якось, як до Маклая ішли гінці з проханням змінити погоду або хоч напрямок вітру: папуаси певні були, що одним лише поглядом «тамо-боро-боро» може вилікувати хворого, а може навпаки, наслати невиліковну хворість...

Князь Мещерський не втручався в ту розмову розчервонілих і балакучих матросів, хіба час від часу ром гостям доливав – не одну пляшку бувалі, обвітрені та до кісток просолені гості висушили до денця.

45

Зосереджено, мов школяр, навіть голову набік нахиляючи, він писав листа серу Артуру Гордону, писав про споконвічні права людини, попри різницю в кольорі шкіри чи інші відмінності. Маклай щомоці силував себе зосередитися на тексті, надто про важливе ішлося, та інше чомусь набігало на думку – і Микола Миколайович на полях чернетки час від часу малював вигадливі й хитромудрі орнаменти і візерунки. В уяві невідступно спливав жіночий зваливий силует, ніжний овал обличчя, плавні неспішні рухи та погляд упевненої в собі людини – писане ним немов туманом вкривалося, натомість спливав образ його Маргарет.

Він упіймав себе на слові «його» і мимоволі всміхнувся: швидко ж ти, чоловіче, Маргарет перебрав у приватну власність.

Вони познайомилися цілком випадково, у саду Робертсонів, коли батько прогулювався з донькою, а Миколі Миколайовичу потребувалося переговорити про біологічну станцію. Навіть словом обое не перемовилися, різні віком і життєвою долею, але щось таки відбулося між ними, щось сталося, невидиме на колір, невідчутне на звук; воно змайнуло між ними раптовою іскрою і, видається, змінило обох. Народжені істинно в різних кінцях світу, мешкаючи за десятки тисяч верстов одне від одного, вони несподівано з'ясували, що мають спільніх знайомих. Маргарет не раз бувала в Європі, зазнайомилася серед інших з Наталією Герцен, з якою в добрих стосунках перебувала сім'я Миклух і Микола Миколайович при тому числі. Якимось особливим чуттям відчув він, що зустрів рівню собі, жінку не тільки

краси непересічної, а й інтелекту, рівню за освіченістю і навіть за вдачею, приправленою романтичними поривами, часто нездійсненими.

– Треба мати неабияку мужність бути Наталією Герцен, – сказала якось Маргарет.

– Напевне, маєте рацію, – поспішно згодився, цілком негадано для себе, Микола Миколайович, хоч ще хвильку тому в душі був зовсім іншої думки: він цінував громадянську позицію Наталії, але засуджував у душі її вчинки в сімейному житті.

Маргарет Робертсон, молоденька вдова, що після передчасної чоловікової смерті відхилала одного за іншим залицяльників та претендентів на руку, викликала в Миколі Миколайовича не менший фізичний потяг і пристрасть, аніж Бунгарай, з одною хіба різницею. З тою папуаскою він жадібно вдовольняв своє виголодніле тіло, споживав спрагло і жадібно живіт її, який виявився несподівано таким глибоким і втішним.

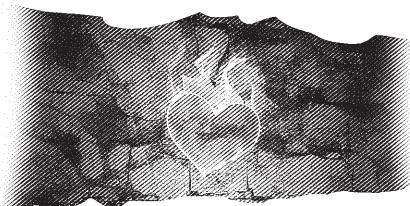
То було травневого досвітка. Маклай викупався в морі з рідкісним вдоволенням і небавом за те задоволення отримав лихоманку. Вона почала трясти нестримно вже найближчого вечора, і, коли прийшла молода папуаска на імення Бунгарай, він не мав навіть сили попросити її піти геть. Зате невідь звідки сила взялася втішитися цим засмаглим природою тілом, тішитися до бестями: єдине, що лишилося в пам'яті від тої шаленої ночі, то загадкова посмішка Бунгарай. Він подумав тоді, що любоці папуасів-чоловіків чимось різняться від любоців європейців, адже Бунгарай з подивом стежила за кожним рухом його на собі та час від часу посміхалась: Маклай гадав, що то не лише від задоволення.

Бунгарай майже вилікувала його тоді своїми чарами, своїм пружним тілом, що неймовірно хвилююче

вигиналося й топило в собі Маклая, тож як прийшла вона наступного вечора, то вже виганяти її бажання не мав. Вранці дарує він їй шматок катуна, бо іншого чогось, на жаль, не мав: Бунгарая на те заговорила швидко-швидко, як зрозумів із жестів Маклай, хотіла сережки, браслета чи грошей. Почувши, що він розсміявся, вона заговорила ще сердитіше, а коли ж Маклай не перестав сміятися, штурхонула в бік спересердя, а потім навіть зі злості куснула.

Але те не ставало перешкодою наступним любощам. Бунгарая приходила ще, і це чорне тіло в чорні бурхливі ночі вводило його знов і знов у солодке щемке безпам'ятство.

Звісно, донька прем'єра провінції Новий Уельс Маргарет Робертсон – не папуаска в загублених нетрях новогвінейських джунглів, але сколихнула як жінка Миколу Миколайовича не менше далекої Бунгараї; а ще дужче вразила вона і сколихнула як співачка з неповторним голосом, як високоосвічена сучасниця, зрештою, просто вразила і сколихнула як людина. Він, затятий тридцятьвосьмилітній холостяк, має кіпнути геть свої дурнуваті колишні принципи і здобути руку й неприступне для багатьох її серце...

46

Чи то досліджував морські губки, чи вимірював черепи папуасів, Микола Миколайович не полішив задумки ще юнацької про справедливе, не поточене душевною іржею людське токовисько. Ще в сімдесят четвертому році заїкнувся, було, про Берег Маклая в листі до Російського географічного товариства:

«Не вважаючи влаштування колонії на цьому березі легкою справою, я не сумніваюся в її успіхові. Бо керуюся ідеєю людинолюбства та симпатією до нещасного тутешнього населення».

Те пройшло мимо сановних вух, бо ті вуха на інші нотки були налаштовані. Вже подавно в щухлядах Географічного товариства лежала доповідна записка барона Каульбарса. Барон писав, що Росія в тамтешніх краях потребує опорних пунктів, військово-морських баз, тож вельми придатні для цього острови Соломонового архіпелагу або Нова Британія чи Нова Ірландія. Там шалені ресурси, які вже відомі, а ще скільки невідомого; жителі островів, папуасці, не такі вже зловредні та кровожадіні, як про них раніше балакали. Але ті краї ще належить дослідити, тож військово-морські кораблі попутно, без особливих додаткових витрат можуть доставити туди експедиції. Автор доповідної, відчувалося, непогано володів на той час інформацією – воно й не дивно, бо член наукового товариства барон Каульбарс за сумісництвом служив ще й офіцером Генерального штабу: як військовий розвідник мав бути достатньо обізнаним.

Пробував Микола Миколайович мову вести і з генерал-губернатором Нідерландської Індії:

– Упродовж одного року, без помочі жодного європейця, а тільки з кількома десятками яванських солдатів і одним канонерським човном я готовий за- снувати на березі Нової Гвінії колонію і спонукати тутешній люд змінити спосіб життя та взаємосто- сунки, насамперед припинити війни поміж їхніми поселеннями та створити Папуаський союз. Лише дві для цього умови – я вимагаю повної самостій-ності моїх дій, аж до права на життя і смерть моїх підлеглих та тубільців, а по-друге, – прийняти допо-могу від голландського уряду.

Голландський губернатор недовго вагався: ні, він не готовий у поміч стати Маклаю, його країна, мовляв, не планує розширювати колонії.

Як морська хвиля грубий із гостряками камінь з роками шліфує в гладеньку гальку, так думки свої про справедливе суспільство Маклай вигладжував, рівняв і шліфував ретельненько. І вклалися вони в документ, охрещений згодом «Проектом розвитку Берега Маклая». Адресує Микола Миколайович той проект поважній, як широко вважав, людині, британ-ському комодору Уілсону. Він пише британцю, що хоче стати в поміч новогвінейцям, аби «досягнути на основі існуючих вже тутешніх звичаїв значно ви-щого ступеня самоуправління тубільців», він хоче вберегти своїх чорношкірих друзів від лихих зазі-хань та кривди злими прибульцями-європейцями.

І не таївся в листі Маклай, як він бачить те само-управління. Насамперед слід створити Велику Раду, де будуть найшанованіші в середовищі своєму папу-аси-чоловіки, «тамо-боро», великі люди, як назива-ють їх звично; окремі поселення створюють власну раду. Зводяться школи, будуються дороги й мости, чималенько іншого робиться, аби вихопити той люд з кам'яного віку.

Мрію свою Микола Миколайович у перші роки гадав здійснити самотужки, згодом, поживши по-між папуаських племен, міг тільки тихо всміхнутися зі власної наївності. Ні, він скористається поміч-чю толкових ремісників, завезе знавців тропічного обробітку землі з Австралії, Китаю, Яви, Індії, сам він, тоді гадав, буде радником, а ще стане повно-важним представником у стосунках з іноземними державами. Він мав найглибше переконання, що врешті-решт почне належно родити тутешня bla-годатна земля, снуватимуть торговельні човники, а потім і поважні кораблі, але для цього всього по-трібні... кошти. Маклай мав не менші переконання, що знайдуться люди, які на початках готові будуть підтримати фінансово ідею як вклад у світову циві-лізацію, а з часом Берег Маклая цілком буде здатен стати самоокупним. І тоді Микола Миколайович від імені Великої Ради запросить уряд Великобританії відкрити консульство в Новій Гвінії. А якби в цих справах щастило, то згодом Велика Рада могла б вести мову і про британський протекторат над Но-вою Гвінеєю.

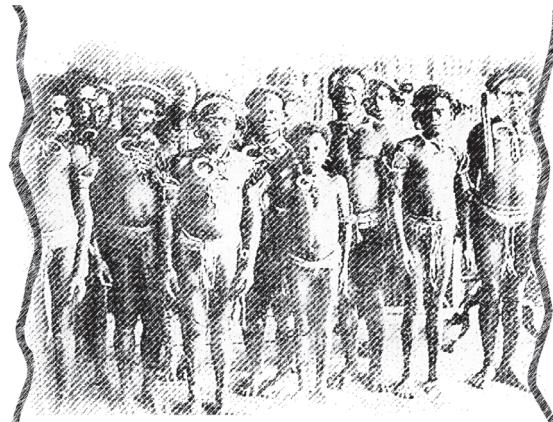
Свій «човник» Миклухо-Маклай веде між бурхливих та суперечливих європейських течій. Як на-сувалася німецька загроза, він посилає з Мельбурна телеграму Бісмарку: «Тубільці Берега Маклая протестують і відкидають німецьку анексію». Того ж дня летить телеграма і російському імператоро-ві Олександру III з проханням заступитися за папу-асів. Англійському прем'єрові Гладстону пише, що німецький прapor в Тихому океані прикриває без-совісні несправедливості, злодійство та обман, ра-боторгівлю й грабіж. Ще раніше надіслано знакову телеграму статс-секретареві колоній лорду Дербі: «Тубільці Берега Маклая бажають політичної неза-

лежності під європейським захистом». Не відчурався б в окремі моменти Микола Миколайович і прихильності Бісмарка: коли хтось запустив друковану «качку», що «залізний канцлер» налагодив спілку з іншими європейськими державами, аби уберегти ще не зайняті території від англійської агресії, Маклай пише йому листа. Він просить Бісмарка, аби той в ім'я вищих ідеалів гуманізму не тільки прихистив від захоплення чужі землі, а подбав насамперед про захист прав темношкірого люду – від викрадення «чорних дроздів», його нищення та знущання.

Смикаючись, метаючись, хапаючись за одне, полишаючи незавершене інше, Микола Миколайович несподівано для себе відкрив співзвучність своєї юнацької мрії – створити людину, достойну імення *Homo sapiens*, – співзвучність із думками в листі до нього Льва Толстого: «Мені хочеться вам сказати: якщо ваші колекції дуже важливі, важливіші за все, що зібрано досі у світі, то й у цьому випадку всі колекції ваші і всі спостереження – ніщо в порівнянні з тим спостереженням про властивості людини, які ви зробили, поселившиесь серед диких і ввійшовши у спілкування з ними та діючи на них розумом, а тому заради всього святого викладіть із найдрібнішими деталями і з властивою вам сувереною правдивістю всі ваші стосунки людини з людиною, в які там ви вступили. Не знаю, який вклад в науку, ту, якій служите, зроблять ваші колекції та відкриття, але ваш досвід спілкування з дикими складе епоху в спілкуванні у тій науці, якій і я служу, – науці про те, як жити людині одиній з одною. Напишіть цю історію, і ви прислужитеесь неабияк людству».

Він обов'язково напише. Але спершу порятунок тих безпорадних, в яких чорна шкіра, але душа світліша.

...То не голос волаючого в пустелі, то голос во-лаючого поміж велетенських тихоокеанських хвиль, мольба помочі люду, що не встиг заразитися ще душевною коростою від «цивілізованих»; та не поспішають чомусь ті велими цивілізовані подати дружню руку, сором'язливо сповідуючи принцип «своя сорочка до тіла ближче», і врешті той голос поміж океанських хвиль губиться в гуркоті вод безкрайх, безмежних...

47

Після першої зустрічі з Маргарет Робертсон у її батьківському саду Маклай зустрічався з нею там само, під розлогими кронами – тільки тепер вже без батька. Микола Миколайович залюбки оповідав про свої пригоди з крокодилами злими і добрими тиграми, про ночівлі у племені, за яким утверджився поговір про його канібалство.

– Траплялося, – Маклай підбирав здебільшого непересічні історії, в яких не кожен утне де правда, а де лише вигадка, – траплялось, як посвариться з батьком син, то може вдатися до найкрутішої лайки:

– Ти такий поганий, що я тебе і їсти не буду!

Маргарет же згадувала свої поїздки в Європу – і обое вертали у пам'ять міста, в яких судилося бувасти, і навіть вулиці чи будинки.

Маклай знов за своє життя багатьох жінок, одні тішили тіло, даруючи бурхливі ночі, інші не поступалися чоловікам кругором, не поступалися в логіці та характері, жіночі постаті немов двоїлися і все ніяк ці розмиті силуети не могли зійтися в один, чітко окреслений нерозмитими лініями образ. Із Маргарет же не відчувалося тої двоїстості, вона захоплювала Миколу Миколайовича і як миловидна зманлива жінка, і як людина, що має усталені погляди, вміє їх боронити, але не нав'язує іншим. А ще вразив Маклая голос, схожого не доводилось чути багацько літ, вельми як сідала Маргарет за рояль і виконувала щось із англійської старовини.

– В один час я mrіяла про сцену, – зізналась якось Маргарет, опустивши очі, мов та mrія була гріховною.

А він чув уже голос цей ще в літа незапам'ятні, видавалося – з ним ніколи не розлучався, і від того голосу яскравіші були кольори довкола, світ добришав, а зло і відразливе щезало геть.

Якогось дня, набравшись сміливості, Маклай запросив Маргарет до себе, бо мешкав зовсім поряд із домівкою Робертсонів.

Те запрошення, приховане у найдальшому закапелку душі до пори, до часу, він вимовив несподівано для себе, вдихнувши глибоко перед тим, на повні груди, як роблять перед пірнанням у крижану, що аж кості ламає, воду; запам'ятався по тому швидкий і подивований погляд Маргарет, в якому розгубленість і хвилювання, настороженість і панічна думка, – чи це не за межами пристойності. А ще була щомоці тамована і так її не втамована згода...

Так почалися їхні зустрічі, сперш потайки від батька й рідні. Тоді час у них набував розгону нечуваного, заледве розговорились, як вже, бач, збігло кілька годин, і Маргарет похапцем збиралася додому.

А якогось разу, припрошуочи гостю сісти, він несвідомо, мов механічно, взяв Маргарет за талію – і вона не відхилилася, не відштовхнула його руки; він більше не здатен був володіти собою, притягнув її до себе і руки їхні переплелись, а потім переплелися тіла.

Кигикали весело чайки за вікном у прибережжі, світ знов набував незайманих і невицвілих, як у час творення, кольорів, десь зазвучала музика, як на роялі з-під білих і тонких пальців його Маргарет; вони двоє пливали у човні, що здіймався високо на гребінь потужної хвилі, а в наступний уже момент падали з того гребеня, зривалися в безвість, щоб знову небавом піднестися на ще вищу, крутішу хвилю...

Їхні таємні побачення недовго були таємними, бо рідня про все почала здогадуватись. А якогось разу помітив Микола Миколайович, як збліснула в кутику ока Маргарет, збліснула і заховалася маленька слюза. Він стривожено став допитуватися, що сталося, – може, болить їй щось, чи, крий Боже, ненароком її образив.

Вона довго віднікувалася, доки не вихопилося випадком:

– Дивне у нас кохання... Неначе крадене.

І вперше тоді він побачив, як на щойно вкинутому в проявник фотографічному папері, де сперш нечіткі, ледь помітні просвітлюються контури його егоїзму; закохавши у себе молодесеньку вдову, доньку прем'єр-міністра провінції Новий Уельс, він тішився нею і світом, не подаючи коханій жаднісінкої надії, коханій, вже один раз долею скривдженій. Той егоїзм постав вельми зримо, наче у справжнісінському проявнику, та закріпитись йому не давали цілком інші судження. Одруження перешкодило б його науковій меті, трудній і високій, бо він неминуче зіб'ється на шляху до омріяної ще молодим стезі.

Він зараз не мав що сказати, хіба міг пригорнути її злегка, співчуваючи їмовірним думкам коханої – та і собі, наче присудженному, який права не має на власне щастя, таке близьке і зманливе, як марево у пустелі, на яке надивився ще в час першої африканської експедиції.

А небавом знову лопотіли вітри в парусах та трубами небо закіпчували пароплави, Микола Миколайович знову міряв незмірні хвилясті милі... От тільки цього разу ніяке діло в нього не клейлося, валилося всенікне з рук, що починав – не мав сили завершити: єдиною думкою була думка про Мар-

гарет, її образ, обличчя, наче малюване вдатним художником, стояли весь час перед очима. І вже з єгипетських теренів, не подужавши тих тортур душевних, Микола Миколайович пише листа і просить її руки.

Довго чекав він відповіді, й не тому, що Маргарет все вагалася, а тому що лист хилитався довго на океанських обширах. І тут виникла несподівана перепона їхньому щастю: батько Маргарет зажадав, аби дозвіл на шлюб православного Миклуха-Маклая з протестанткою Маргарет Робертсон дав не хто інший, а особисто російський імператор. І не могла донька вважати те батьковою марною забаганкою, бо справді, за російським законом, такий шлюб вважався б недійсним.

Микола Миколайович негайно надсилає телеграму з проханням надати дозвіл. Розпочалися довгі тижні й місяці чекання, якою ж буде відповідь імператора, що не уславився терпимістю до «іноземців».

48

Микола Миколайович писав текст телеграми з незрозумілою для самого тривогою: в нього здебільшого чомусь не ладилося з російською державною машиною. Не раз спадало на гадку, що все, чого він досяг і що встиг зробити, зробив не завдяки, а всупереч тій машині, вайлаватій, малозрозумілий на звичний глузд і безтолковій. Може, тому, іншим разом подумалося, що він наполовину українець, на чверть поляк і ще на чверть німець, тож із тутешнім менталітетом в нього неминуче і закономірно має бути якесь нестикування.

І він не приховував цього ставлення до нього як до чужака, інколи просто немов до зайвого. В листі у газету «Новое время» з гіркотою писав:

«Що стосується моїх колекцій, то вони й досі мирно перебувають на товарній станції Миколаївської залізниці. Незважаючи на всі мої кло-поти, Академія наук, напевне, і на цей раз бажає виправдати усталену вже репутацію, що вона іс-нує тільки для німців, і цілковито відмовила мені в будь-якому приміщені для моїх колекцій, які я мав намір їй же подарувати; залишається сподівати-ся, що, поки мені вдастся знайти яке-небудь при-міщення, Головне товариство «в інтересах науки» не викине їх на вулицю чи не продастъ з аукціону для покриття витрат зберігання».

Микола Миколайович із часом все більше переймався впорядкуванням і публікацією власних праць, аби досліджене і здобуте з такими трудами не пропало. Але видати чималий за обсягом матеріал не так просто, особливо як забракне підтримки. Тому в інтерв'ю для видання «Новости и Биржевые

газета» у вересні вісімдесят другого без вихилісів та викрутасів зізнався:

– Якщо в Росії я не знайду підтримки, то помимо волі змушений буду звернутися до Англії. Мій твір носить науковий характер: не заради ж «белетристики» поневірявся я серед диких, блукав по такій місцевості, де не ходила ніколи «біла людина», наражав власне життя на небезпеки... Я не тратив марно свій час. Знаю, що російські вчені не вважають мене «своїм», вони, видається, сумніваються щодо моїх наукових знань. Щоправда, на це вони можуть мати деякі підстави: я не отримав у Росії вищої освіти... В Німеччині п'ять років вивчав медицину, я лікар, а що не дилетант у науці, то свідками є мої публікації, мої твори...

Звісно, були також учені, що Миклухо-Маклая не вважали «зайвим». Михайло Рикачов, майбутній академік, опісля стажування в Грінвічській обсерваторії трохи позбувся в душі ординських намулів. У листі до Миколи Миколайовича Рикачов писав: «Багато місяців ми потерпали за Ваше життя через якісь тривожні чутки. Зате як ми радили перший звістці про Вас! Ваші листи в Товариство читались у газетах з таким неймовірним інтересом, як читали телеграми з театру французько-prusської війни...»

Але лист цей чомусь не був надісланий, місяців сім валявся в паперах Географічного товариства і потому повернутий відправнику. В наступному ж листі Рикачова з причин, про які можна лише здогадуватися, вже не було згадок про «страхи за Ваше життя...»

Найменше Миклухо-Маклай збирався терпіти нагору над власними публікаціями. Ще в грудні 1875-го в листі барону Остен-Сакену він обурювався:

«Я отримав «Ізвестия Імператорского Русского географического общества» і був неприємно (!) вражений (я зазвичай кажу те, що думаю) обстаниною, що редакція знайшла корисним (?), потрібним (?) підрізати мое повідомлення про перше перебування в Новій Гвінії.

Не можу зрозуміти – для чого? чи для кого?

Це ще більше відбиває в мене бажання посылати мої статті (які я, щоправда, ні разу не посылав) у Росію.

Якщо я щось роблю або щось кажу, то це єдино задля науки, тобто для істини, яка не потребує і не терпить цензури».

Не було навіть подиву, тим паче обурення, коли прийшло повідомлення про плату за лекції, які збиралася прочитати у залі Благородних зборів. Він щиро хотів оповісти «благородним» про бачене, досліжене і вивчене в тих далеких і загадкових краях, а виучений мізерний гріш пустити на подальші дослідження: Микола Миколайович мав тверде переконання, що з цими дослідженнями зволікати не впадає ніяк, згаяний час може обернутися втратою – і то нававше! – знань про становлення людства і тамтешніх племен зокрема. Він ледве стримувався, коли писав відповідь Краєвському на таке люб'язне його прийняття тими, хто себе іменує благородними:

«Щойно повернувся з Благородних зборів, де пан Рудановський повідомив мені, що, оскільки лекції мої будуть читатися не з добродійною метою, а єдино заради можливості продовжувати мою наукову діяльність, комітет Благородних зборів вважає за потрібне взяти з мене за 4 вечори 600 р. (125 за залу і 25 р. за освітлення і т. д. за кожен вечір). Я, зрозуміло, відмовився».

49

Миколі Миколайовичу, зрештою, було байдуже – вважають в Росії його своїм, чи ні, ціну своєї праці не збирався у когось питати. Бо вже Гуанча бланка, новий вид губок, відкритий ним, дещо значив у науці. Ця губка давала ключ до розуміння всіх видів губок, а отже, всіх вищих організмів.

І так само крізь пальці дивився Міклухо-Маклай на закиди, що він, мовляв, не може на чомусь одному зосередити свою увагу, надто «широко» бере, а часи середньовічних енциклопедистів давно минули. Так то воно так, але загадкові знаки на острові Пасхи, які Гекслі вважав за своєрідні «штемпелі» для тканин, Маклай розцінив як давні письмена. Сперечатися до хрипоти Миколі Миколайовичу не випадало, бо Гекслі показував йому лиш копії з дощечок, однак як побачив Маклай оригінали в музеї Сантьяго, то переконався у своїй правоті.

Уже в Новій Гвінії Міклухо-Маклай описав як цілком новий вид дерево *Canarium gutur* з Берега Маклая, а австралійський ботанік Ф. Мюллер, описуючи два нових види, назвав їх на честь Маклая: банан *Musa maclayi* й *Bassia maclayana* – то не був випадок чи жест приязні, просто ботанік користувався замальовками Миколи Миколайовича та його консультаціями. Спільно з давнім колегою, італійським вченим Беккарі, та директором ботанічного саду в Бейнтензорге Шеффером створюється відома праця «Список рослин, які використовуються тубільцями Берега Маклая в Новій Гвінії» – у вченому світі вона важатиметься першопочатком етноботаніки.

Як це так, – дивувалося чималенько вчених, – кваліфікований зоолог раптом друкує працю про

температуру морської води біля східних берегів Австралії (недарма ж безкоштовно дарували Маклаю в Лондоні необхідне обладнання!), продовжує океанографічні дослідження, що робив ще на корветі «Витязь», навіть потайки мріє дослідити взаємодію глибинного тепла моря і суші.

На загальний подив, Микола Миколайович публікує у вісімдесят п'ятому році матеріали про землетруси та вулканічні виверження в Новій Гвіней, надсилає цікаві роботи для німецьких географічних журналів, подає картину морських терас на його Березі Маклая – ці праці вважатимуться поважним внеском у геоморфологію та тектоніку краю.

А чи така вже проста робота антрополога (поміряв там черепи тубільців – і квит), можна судити з коротенького листа Миколи Миколайовича секретарю колонії Квінсленд.

«Сер!

Маю честь просити, аби мені дозволено було провести розтин тіла «Кемпбела», аборигена цієї колонії, який має бути страчений у тюрмі Її Величності в понеділок, 16-го цього місяця о 8 годині. Я хотів би також зберегти тіло для подальшого анатомічного дослідження, що матиме величезне значення для такої науки як порівняльна анатомія людських рас.

*Маю честь, сер,
бути Вашим покірним слугою –
М. де Миклухо-Маклай»*

Чого вартий один перелік запитань Теодору Веберу, представнику на Самоа німецької фірми «Дойче хандельс унд плантаген дер Зюдзее цу Гамбург»... «Шановний пане Вебер!

Мені було б надзвичайно важливо отримати відповіді на наступні запитання. Вони стосу-

ються життєдіяльності й тривалості життя більших на Самоа.

А саме:

- численність європейців, які в даний час мешкають на Самоа;
- кількість тих, які проживали на Самоа (чи вzagалі на островах Південного моря) більше десяти років;
- кількість тих, що перебували там більше 20 років;
- хвороби, якими найбільше страждали європейці у зв'язку з тривалим перебуванням на Самоа;
- чи веде тривале перебування на Самоа до скорочення чи збільшення тривалості життя;
- плодовитість змішаних шлюбів;
- чи збереглася (після введення християнства) весільна церемонія у вождів – публічний соitus перед народом, що зібрався? Чи він був публічним наполовину, тобто пара в час акту була прикрита?..
- яка з праць про цю острівну групу може вважатися найгрунтовнішою?..»

І так одне за одним шістнадцять запитань, які можуть цікавити демографа чи етнолога, педіатра чи геронтолога, фахівця іншого напряму, якому ще й назви не вигадали...

Тільки за п'ятиріччя Миклухо-Маклай в Австралії видрукував більше тридцяти робіт найрізноманітнішої тематики в «Працях» Ліннеєвського товариства Нового Південного Уельсу, створив біологічну станцію в Уостонс-Бей, дав початок багатьом науковим дослідженням.

50

Телеграму Миклухо-Маклая з проханням дозволити одружуватися на протестантці з імператорської канцелярії передали в Синод Победоносцеву, на вухо йому шепнувши побажання Олександра III:

– Нехай одружується хоч за протестантським, хоч за папуаським звичаєм. Аби тут не мозолив очі.

Як глава Синоду Костянтин Петрович мав дати заявнику чітку відповідь.

Победоносцев довго крутив у руках бланк телеграми на цупкому жовтуватому папері, мов ніяк не міг визначитися, де в неї верх, а де низ, доки врешті невдоволено буркнув:

– Доволі дивно і безцеремонно. Якщо не нахабно.

І жбурнув телеграму в нижню шухляду письмового стола, яку висував доволі нечасто.

Він вважав нетактовним турбувати себе такими дрібницями, тим паче, що не терпів Миклухо-Маклая за його прихильність до чужоземних порядків, не рахуючи вже того, що той нерідко плутався під ногами і своїм авторитетом заважав надавати по-трібну поміч ашинівській експедиції.

Збігав час, Маклай нервував, очікуючи відповіді. Він уже вимріяв собі навіть шлюбну подорож: тут зовсім недалеко від Сіднея починаються Блакитні гори... Не такі вже високі, плосковерхі, порізані колоритними каньйонами, наче празниковий торт, вони чарують більш ніде не баченими і незнаними краєвидами. Видиво справді рідкісне: через заломлення світла в безлічі крапель евкаліптової олії з дерев-велетнів, що всіяли схили, там повітря підсвічене блакитним сяйвом; той дивовижний серпанок окутує гори, творячи неповторний міраж. А ще ми-

луватимуться вони з Маргарет бурхливими ріками, що з вистрибом несуться в Тасманове море, зазиратимуть, аж перехопить подих, у глибокі ущелини...

Він напевне для себе вирішив по весіллі податися в Блакитні гори, от тільки відповіді від Синоду чи імператора нема і нема...

Маклай, ледве стримуючись від папуаської лайки впередміжку з англійською, бо від російської мови за довгі роки відвік, пише листа Победоносцеву. Минають місяці після відправлення телеграми, але відповідь поміж хвиль океанських чомусь забарилася. Друзі Маклая нагадують Костянтину Петровичу про його рішення, але у відповідь чують:

– Російська імперія має важливіші справи.

Перед Победоносцевим не тільки друзі клопотуть, заходив з власної волі гофмаршал князь Оболенський. Але й він вийшов ні з чим, вже за порогом згадуючи епіграми на Победоносцева, що гуляли петербурзькими і не тільки салонами:

*Сановный блюститель
Духовного здравия,
Ты, рабства, бесправья,
Гонений ревнитель
Кощей православья!*

А Лев Толстой у романі «Воскресение» виведе образ Топорова, в якому сучасники легко впізнаватимуть Победоносцева:

«Топоров, как и все люди, лишенные основного религиозного чувства, сознанья равенства и братства людей, был вполне уверен, что народ состоит из существ совершенно других, чем он сам, и что для народа необходимо нужно то, без чего он очень хорошо может обходиться. Сам он в глубине души

ни во что не верил и находил такое состояние очень удобным и приятным, но боялся, как бы народ не пришел в такое же состояние, и считал, как он говорил, священной своей обязанностью спасать от этого народ.

Так же как в одной поваренной книге говорится, что раки любят, чтоб их варили живыми, он вполне был убежден, и не в переносном смысле, как это выражение понималось в поваренной книге, а в прямом, – думал и говорил, что народ любит быть суеверным.

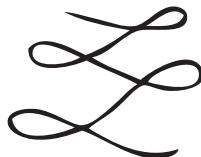
Он относился к поддерживаемой им религии так, как относится куровод к падали, которою кормит своих кур: падаль очень неприятна, но куры любят и едят ее, и потому их надо кормить падалью»...

Щоправда, всесильний Костянтин Петрович, який особисто стежив за творчістю Льва Толстого, мав можливість «притримувати» твори письменника, аби не побачили світ відразу по написанні. А за «неповажливі відгуки про православну церкву і християнство» Синод доб'ється заборони роману «Воскресение» – Победоносцев зуміє помститися за Топорова.

Врешті князь Оболенський нагадує про тяганину з відповіддю на телеграму Миклухо-Маклая самому імператорові.

Той здіймає угору подивовані і ображені брови:

– Я ж переказував Костянтинові Петровичу: хоч за папуаським звичаєм нехай жениться, аби з очей...

51

Дощового жовтневого надвечір'я вони, поважні персони, збиралися чомусь майже потайки. До квартири Миколи Карловича Гірса, що в приміщенні Головного штабу на Двірцевій площі, одна за одною під'їджали розкішні карети, але виходили ті персони з карет не в звичних для людського ока мундирах чи фраках, а по-домашньому, в сюртуках. Тут можна було побачити обличчя заступників міністрів чи очільників департаментів з міністерства фінансів, іноземних справ, внутрішніх справ, військового та морського, ще якихось високих чинів.

За зачиненими дверима почалася сановна нарада, а Миколу Миколайовича тим часом посадили чекати в сусідній кімнаті. Йому нездоровилося, жар, що взявся раніше, як правило, під вечір ще наростав, ломило кості й немилосердно затисло скроні. Але він витримає, він має витримати, бо досі витерпів пекельну спеку африканських пустель, загрози немислимі й негадані тихоокеанських джунглів, небезпеку папуаської стріли чи крокодилячих зубів, витримав страждання тропічних болячок і тривожне, щемливе очікування імператорського дозволу на шлюб з протестанткою. Той дозвіл урешті прийшов, Микола Миколайович взяв шлюб у Сіднеї за протестантським звичаєм, а потім у Відні, як вертався в Петербург, ще й за звичаєм православним. Він витерпів і дочекався такої щасливої, незнаної досі мандрівки із Маргарет у Блакитні гори й дочекався двійко дітей, двох хлопчаків, що продовжать рід.

Він витерпить все, незалежно від ухвали сьогодні сановників за стіною.

Висока нарада, між тим, тривала. Коли ж запросили врешті на засідання комітету, то насторожені погляди поколювали його немов голками, а запитання посыпались як град опісля петрівської затяжної спеки.

— Ви питали про управління, — Микола Миколайович старався якомога делікатніше цього разу викладати думку: не можна, гадав, тут жодного проти шерсті погладити. — Самоуправління, самообкладення податками, релігійна свобода... Я писав у попередньому документі, що колонія являє собою общину, яка керується радою і загальним сходом.

— Цього ніяк допускати не слід, — схопився Кобеко і щоки його від хвилювання розчертілися, мов на шпарковому морозному вітрі. — Не можна лишити колонію не тільки без урядового нагляду, а й без призначення начальником урядової особи.

Ті білі начальники Миколі Миколайовичу знані були більш ніж прекрасно. Вони прийшли до людей, між якими Маклай не бачив жодної грубої сварки, нечував тут про злодійство чи вбивство в одному поселенні. В цій общині справді не водилося начальників, ні багатих, ні бідних, не було заздрості чи насилення; зате він міг надивитись, як з перших хвилин російські матроси крали й грабували, і не тільки російські. В Сінгапурі зустрівся, було, Маклай з Луїджі д'Альбертісом, спершу знайомству радів — як же, він спільно з Оддоардо Беккері вивчав Нову Гвінею. Але, зазнайомившись, потім жахнувся: цей чоловік не церемонився з «голозадими дикунами», як звичнно іменував тубільців, усмиряв непокірних картечю і динамітом.

...Між тим, засідання на квартирі Гірса тривало, Микола Миколайович помітив, як контр-адмірал Тиртов чомусь нервово посмукував правим вусом, наче когось зібрався передражнювати:

— Хоча пан Миклухо-Маклай не поділився зазда-легідь точними назвами островів, але з його туманних пояснень я зрозумів, що лежать вони далеко від морських шляхів, які цікавлять Росію.

А в економістів Кобеко і Тройницького була своя думка.

— Нам не слід бозна-куди посылати робочі руки, нам спершу Сибір болить і Далекий Схід.

Вони знали, що говорили... Дві третини переселенців у далекосхідні краї були з українських губерній, натомість українські степи заселяли на пільгових умовах німцями, данцями, болгарами та іншим прийшлим людом, якому в родимих теренах чомусь стало затісно. Кожна родина з чужоземних осадників могла отримувати до шістдесяти десятин землі, до десятка років не платити податків. Вельми багато іноземного люду знайшло собі нове пристанище між гирлом Дунаю і Нижнім Дністром, у Маріупольському повіті поселилися греки, прибуло також чимало з Прусії, Чехії, Польщі...

Микола Миколайович прекрасно розумів, що всі його заклики до людинолюбства ніколи не зачеплять учерствілі душі, зате ще перед цією сановною нарадою йому не раз, із серцем, тицяли за направлений до міністрів, царя і всієї громади проект майбутнього устрою. «Це не має бути колонія у звичному розумінні, — йшлося в тому проекті, — колонія як золоте дно для торгашів та промисловців. Ні, колоністи повинні жити плодами праці своїх рук. Кожна трудяща рука буде мати не тільки достатню, а й просто щедру їжу. Окрім обробітку землі й багатої риболовлі, одне півгодинне полювання дає харчу там на всю добу...»

Чиновник, що вів протокол, ледве встигав записувати виголошувану ухвалу:

«Вбачаючи, з одного боку, що острови, розташовані у вказаному Миклухо-Маклаєм місці, не становлять вигоди для Росії ні в торговому, ні у військово-морському розумінні; з іншого ж боку, повідомлені дані про характер і заняття населення, управління і т. і. у ймовірній колонії не дають довіри щодо можливого її успіху як приватного підприємства, Комітет дійшов висновку: зайняти один чи кілька островів у Тихому океані не є бажаною дією».

Здавалося б, зазнавши поразки на комітеті, розчавлений і понижений Микола Миколайович, ще й з гарячкою, від якої пересохло у роті так, що й слово вимовити завеликий труд, мав би полишити свої юнацькі мрії. Натомість, повернувшись додому, запише в щоденнику: «Ніяка ухвала комісії, ні навіть височайша відмова не вплинуть на мое рішення поселитися на острові Тихого океану, хоча і можуть змінити спосіб здійснення моїх планів». І нехай йому чинять злі перепони, він наважується фінансувати експедицію за свій рахунок. Він потратить на мрію кошти, зароблені за публікацію його праць, він, попри все гірше здоров'я, зможе запрягти себе і сягнути мети...

52

Хвороба Миколи Миколайовича, як підступна вівчарка, що приплющить повіки вдавано і вже начебто задрімала, але вона лише прикладається – в першу-ліпшу мить здатна плигнути і зубами крищевими вчепитися в тіло; так і його болячка, прикинувшись напівсонною на тиждень-другий, знову болісно цапнула за живе. Він тамував щомоці той біль, аби не почула стогін його Маргарита і не завдати їй навіть більших страждань... Інколи справді болячка чи втомиться, чи задрімає, Микола Миколайович і собі тоді придрімне, але за ту невелику полегкість настане потім розплата: він не зможе заснути вночі. День із ніччю дивовижно якось змішається, то передчасний досвіточ, то суцільні сутінки, – і такі ж наставали суцільні страждання. Інколи він пам'ятався мало, потім знову танули присмерки і вертався день – у щоденник дружини лягла часточка того буття присмеркового, коли безнадію змінювали й жадані сподівання...

Зі щоденника Маргарет

Вівторок, 12 січня

Ще один дуже довгий день! Мій бідний чоловік почуває себе вельми погано, але голова сьогодні не болить. У нього знову почався ревматизм. Це не дивно у таку холодну погоду. На вулиці дуже холодно – 14 градусів морозу, достатньо, щоб убити звичайного смертного. Вранці відправила Ольгу на пошту. Вона принесла мені деякі новорічні поштівки

від батька. По обіді подзвонив Мік, щоб повідомити Нільсу інформацію про бізнес Мещерського.

Мік сказав, що син моєї слуги Дуні випиває. Боюється, що він може стати алкоголіком. Дуня також має цю жахливу ваду. Аналогічна ситуація була з її чоловіком. Шкода!

Середа, 13 січня

У Нільса була безсонна ніч. Він прокинувся з головним болем, не дуже енергійним, але протягом дня йому стало краще. Він зовсім слабкий і виглядає погано, і, що гірше – йому не так добре як 3 тижні тому. Я відчуваю себе дуже нещасною і не знаю, як знайти вихід із цієї ситуації.

У нас дуже мало залишилось грошей. Що мені зробити, щоб трохи заспокоїтися? Він знесилений і не може працювати. Але ми не можемо жити без грошей. Це питання дуже його непокоїть. Ніхто сьогодні не приходив.

Субота, 16 січня (22 градуси нижче нуля)

Нільс дуже слабкий цілий день, у нього болить голова, він не в силах що-небудь робити та їсти. У нього не боліла голова цілий тиждень, аж до сьогодні. Можливо, дієта, призначена лікарями, виявилася непридатною для нього.

Сьогодні ніхто не приходив. Але ввечері прийшли Мері В. та Мік. Вони перебували в нас до 10.15. У Нільса менше боліла голова, так що я трохи поспівала. Кажуть, що чоловіків брат Волдемар та його дружина Юлія можуть приїхати в Петербург в будь-який день. Ми з Нільсом не можемо спати допізна. Було надто пізно писати мій щоденник, так що я роблю це зараз, у неділю вранці. Мері В. розповіла мені багато цікавих історій.

Неділя, 17 січня (22 градуси нижче нуля)

Лікар Шунен прийшов після обіду та пішов увечері. Він сам був хворий і тому не міг прийти раніше. Лікар дуже засмутився, коли дізнався, що лікування не допомагає. Він говорить, що Нільс недостатньо старається. Нільс каже, що це нісенітниці, бо ніхто не може бути більше стараним, ніж він, і всі також дбають про нього. Він каже, що завдяки цьому клімату може вижити. Але йому не буде краще, доки триває зима. Є так багато дрібниць, яких він потребує, і які ми не в змозі собі дозволити. Кімнати цього будинку дуже холодні. Необхідно багато палити, щоб тут було тепло. Слава Богу, дітям вже краще, але я не можу дозволити їм йти гуляти.

Понеділок, 18 січня (14 градусів нижче нуля)

Я дуже хочу робити щось, аби заробляти гроші. У нас так мало залишилось їх, і бідний Нільс зовсім не може працювати або писати статті, щоб отримати гроші. Інші жінки можуть заробляти, чому я не можу? Нільс сказав, що не дозволить мені цього робити. Але я так хочу цього, для блага Нільса. Йому дуже зле. Мені було холодно вчора, і зараз я почую себе погано. Дуже болить горло. Я не співаю і не граю так часто, як хотіла би, бо треба так багато дров, щоб розпалити камін у вітальні, і ми маємо бути дуже ощадливими, щоб зберегти дрова на майбутнє. Деревини вистачить лише до ранку середи. Тут все дуже дорого, тому що зима надто сурова. Продукти також дорогі.

Вівторок, 19 січня (14 градусів нижче нуля)

3 год. Мій пацієнт почуває себе не дуже добре, хоча у нього вже не болить голова. А в мене все ще болить горло. Мік телефонував об 11.30, щоб ска-

зати, що тітка Софія Семенівна померла в неділю. Я бачила її одного разу, але вона мені здалася однією з найсумніших жінок. Її чоловік поводив себе ганебно стосовно неї. Бідолаха! Це навіть добре, що вона «відійшла в інший світ», але нещасні діти! Так сумно думати про них! Дві дівчинки і один хлопчик! Боюся, бідна Маліна буде дуже засмучена; тітка Софія Семенівна була її молодшою сестрою; старша померла минулого року.

5 год. Нічого нового. Ніхто не приходив після обіду. Нільс написав і попросив Аню прийти, але, як завжди, вона не змогла. Вона могла би дуже допомогти йому з роботою над книгою, чого я зробити не можу, бо не знаю російської мови.

Субота, 27 лютого

Четверта (!!) річниця нашого весілля! Але ніяким чином не день радості для нас, все ж день Подяки, що моєму дорогому краще, що нам даровано милість мати одне одного, що нам даровано наших дітей. «Дякую Тобі, о мій Боже!» Я провела сьогодні 4 години з Нільсом і застала його у кращому стані, він все ще жахливо слабкий і все його так втомлює, він каже мені, що дуже пригнічений, йому там так самотньо і нудно, зовсім не як дома.

Понеділок, 29 лютого

Вольдемар ходив до банку для мене і приніс мені 100 р. Вони з Юлією поїхали об 11.30 – щоб встигнути на поїзд до Москви. Шкода, що вони поїхали! Дуже сумуватиму за ними, вони були такими добрими до мене – справді, мені було дуже шкода розставатися з Юлією, я відчуваю, що на цій чужій новій землі я знайшла в ній друга. Я відправила Ольгу о 8 ранку до Нільса, вона поверну-

лась і сказала мені, що йому гірше – набагато – це після того, як пішли Ю. і В. Я поспішила до нього, але з полегшенням виявила, що йому не гірше, але ніякою мірою не краще, з суботи води у тілі стало більше на 400 г, ванну зробили так погано. Я почуваюся дуже, дуже нещасною через нього, це таке повільне видужування. Мій бідолашний мілій дуже виснажений і самотній, він так довго вже там, бідненький! Нехай Бог дарує милість, щоб йому скоро полегшало! Поки я була з ним, прийшов Мік, так що ми повернулися разом. Марусі не краще, вона дуже погано спала, дуже боліло. Нільс страшенно слабкий, мені дуже важко, що я не можу бути поруч з ним увесь час, я цілком певна, що він часто хоче мене, і ніхто не розуміє його так добре, як я. Мій солодкий Алек трішки застудився. Володя почувається досить добре.

1 березня, вівторок

Сьогодні Нільс мав на 500 г менше води!

Погода така холодна, як усередині січня, справді хотілося б, щоб вона змінилась, і щоб ми мали трохи теплих днів. Зараз 10.30 вечора. Сьогодні увечері я багато грала і співала. Мені так подобається пробувати грati речі знову, і зараз, коли Нільса немає, я дуже рада, що у мене є фортепіано. Я сьогодні не бачила свого бідненького, мала привести до ладу кімнати і не пішла, бо ще і почувалася зовсім недобре. Я так прагну дізнатись, як він! – як мені зле через його хворобу! – не можу дочекатися завтра, щоб піти до нього.

Субота, 5 березня

Сьогодні на 400 г води менше у тілі.

Я взяла каву і встала раніше, ніж вставала з того

часу, як Нільс покинув дім. Я пішла на обід з Марусею і Міком, поїсти російських млинців, що є звичаєм у цю пору – завтра буде останній день Масниці. Дуня подала нам набагато кращі млинці на вечерю сьогодні. У Марусі я бачила генерала Байсова, він миловидний старий чоловік, у 2 пополудні я вирушила до Нільса, взяла йому рябчика, він трошки пойв і, здається, йому сподобалося, йому краще, але він виглядає дуже стомленим і слабким – і щодня йому все більше набридає перебувати там. Я прийшла додому рано, через те, що свято і багато чоловіків п'яні, і я не хотіла бути сама.

Четвер, 10 березня

Сьогодні на 1200 г менше води у тілі, мені дуже некомфортно, коли туди приходять люди, які не розуміють хоч трошки англійської. Сьогодні, приміром, там був Саптунський, і Нільс був дуже нетерплячий і сердитий зі мною, мені було жахливо боляче, і деякий час я відчувала такий біль смутку. Я добре знаю, що мій дорогий мілій не хоче бути недобрим до мене, він такий хворий, такий хворий, і такий кволій, і кожна дрібничка впливає на нього, він так страшенно змізернів, мене часом так засмучує, коли дивлюся на нього. Д-р Котчер каже, що йому набагато краще, звичайно що так, бо кожного дня вода на стільки зменшується, але він дуже погано виглядає. Я прийшла додому, почуваючись дуже сумно і пригнічено, взяла трошки супу, не могла їсти більше. Мадам Богданова не прийшла, так що я сиділа годину, перечитуючи деякі з Нільсових листів до мене, опісля почувалася краще, було не так сумно, дорогі листи мене дуже втішли. Я його так кохаю, хай Бог його благословить і скоро зцілить.

Неділя, 13 березня

Холодніше сьогодні.

Нині води на 400 г менше, ходила до Нільса, знаїшла його менш кволим і менше пригніченим, він більше говорив і здавався жвавішим. Сьогодні не таке зменшення води, але вчора було на 1000 г менше. Він каже, що гадає, що зможе повернутися додому приблизно за десять днів, але я думаю, що професор Боткін його не відпустить ще три тижні, наступної середи буде п'ять тижнів відтоді, як його забрали до Клініки. Я почувалася такою хворою сьогодні, так сильно боліла голова і горло; Нільс сказав мені не йти завтра – я не мушу бачити його щодня, але мушу трішки пильнувати себе, якщо я заслабну, то що буде з хлопчиками і що робитиме мій бідний Нільс.

Понеділок, 14 березня

Дуже гарна погода.

Сьогодні почуваюся так недобре, дуже болить горло, жахливий головний біль і ще трохи гарячка. Минулої ночі я спала дуже погано, намагалася трошки шити, але дуже мало зробила. Була не у стані піти до Нільса, по обіді я зготувала дуже хороший торт, сподіваючись, що лікарі дозволять Нільсу з'їсти трошки, і ще один, маленький, для дітей. Після приготування торта я почувалася дуже погано, з'їла дуже мало за вечерею, опісля пішла полежати, почуваючись справді хворою. Якщо завтра мені не буда краще, то до Нільса не піду, я боюся, щоб не почуватися справді хворою. Марія теж почувається недобре, але обом хлопчикам набагато краще, однак Володя дуже примхливий і багато разів плакав; цього ранку я бачила особу, яку рекомендувала в служниці міс Міллер, вона хотіла 9 чи 10 рублів за місяць, я не могла б собі цього дозволити.

Вівторок, 15 березня

Зима швидко відходить.

Я прокинулася сьогодні вранці, почуваючись все ще дуже недобре, мала дуже важку ніч, дуже мало сну, такий сильний головний біль, і дуже болить горло, і все ще жар. Не почувалася у змозі йти до Нільса, тож написала йому, повідомивши, що не можу прийти. Боюся, він буде розчарований, що мене не побачить, але погода така сира, що я певна – мені буде краще вдома. Я попросила його дати мені знати, чи лікарі дозволять торт, чи ні. Я прагну знати, як він і чи кількість води зменшується. Отримала листа від Хайді, була дуже вдячна почути звістку від когось із Сиднею, це був гарний довгий лист, де розповідалося про багато цікавих речей, але я дізналася з превеликим здивуванням і прикроєм, що ні Ніла, ані Іда вже не в [...], ця новина сповнює мене величезним занепокоєнням і я повна сумних передчуттів, про що думає Ері? І що відбувається! Що станеться з моєю дорогою Матінкою? Було б надто добре, якби я була поруч із нею, ніхто там не розуміє її! Думаю, ніхто не любить її так, як я – бідна, бідна Матінка. Хайді каже, що сумує за мною страшенно.

2 квітня, субота

О п'ятій я попросила Міка привезти професора Тарханова, я бачила, що мій Нілс помирає. Професор прийшов лише близько одинадцятої. Нечувано! Яка безсердечність! Ось уже добу я просиділа біля ліжка мого коханого. Кожні 10-15 хвилин йому ставало гірше. По обіді я знову послала за професором. Мій коханий помирає, я знаю це! Я чула, що лікарі хочуть провести експеримент на ньому...

Я сказала професорові, що не дозволю цього зробити. Він пішов обговорити це.. Сказав, що в клініці існує такий закон, і лише Боткін в силі заоборонити...

Мій любий страждає. Він ще при свідомості, ми говорили з ним багато разів. Він може тільки вимовити і повторювати «моя кохана». Як же боляче дивитися на нього...¹

1 Примітка: ширше юденник – наприкінці книги, в Додатку.

53

Він зненавидів цю шмаркату петербурзьку осінь: низьке небо, важкі набурмосені, наче ображені на весь світ, синюваті хмари, видавалося, придавлювали і приплющували людину до землі, імла, що зародиться досвітком і не щезає до нових сутінок, – все це зв'язувало волю; від безкінечних дощів, що поступово змінювалися на лінії навскісного мокрого відразливого снігу, – від того всього в Миклухо-Маклая чомусь починали боліти зуби.

Якщо у вересні він ще сам пішки ходив у недалеку лікарню, то з листопада не міг навіть поріг дому переступити. Микола Миколайович тільки один раз глянув на себе у дзеркало й більше не захотів: на нього дивився раптово постарілий, змучений чоловік, худізний, з неприродно випнутими вилицями і зморхлою жовтою шкірою на лиці.

Йому так хотілося вистояти укотре супроти болячок, взятися за підготовку до друку своїх щоденників – та вже зсякала і витікала по краплині остання сила. Але ще мусив, заробітку заради, готовати статтю для «Нового времени», бо взяв у редакції сто п'ятдесят рублів наперед, аби оплатити житло. Пробував диктувати, бо писати вже не міг, статтю для «Северного вестника», лежачи споном у затемненій, як наполягали лікарі, кімнаті, – тільки дружина й брати могли знати, чого це йому коштувало. Боліло все тіло, кожнісінька його клітина, а вельми щелепи; аби вимовити слово, потрібні неабиякі труди – він ковтав те слово, немов жарину, ще й вигляду не мав подати, як та жарина йому пече...

Він для «Нового времени» першу частину нарису здав і тішив думкою себе, що підготує продовження,

та з редакції делікатно натякнули, аби не поспішав із тим продовженням.

Микола Миколайович відчув, як вигасає інтерес до нього в петербурзької публіки. Найбільше, навіть за європейські видання, писала про нього австралійська преса, насамперед «Сідней морнінг геральд».

Щоправда, відвідувачі траплялися, посидівши біля хворого і ледь тамуючи позітання, вони врешті втішено відкланювалися; заїхав якось П. Семенов, зазирнули, було, великі князі Олександр і Миколай... А ще дивом забрів один із братів Сибірякових, відомих купців, що займалися золотими копальнями. Його мало цікавив хворий, натомість, на мигах показуючи, як віддячити, усе допитувався:

– А чи не можна земельки там докупити якнайдешевше?

До нього дійшли чутки, що Миклухо-Маклай відкрив у Гвінеї пребагаті поклади золота. Микола Миколайович, якби здужав, то сам би відчинив йому двері і вказав нахабі на східці.

Лікарі ламали голови й ніяк не могли причину болячок тих відгадати – то на печінку нарікали, то на нирки та селезінку. Приписували лікуватися овочами і фруктами, риб'ячим жиром, якого хворий і в очі бачити не хотів, м'ясним соком і коньяком, ще мікстурами різними.

Якогось дня Маргарет, зазирнувши, пожбурила з серцем порожнього гаманця. Вона не могла уолос вимовити: «Грошай на ліки більше нема, як і жити ні за що», вона не мала відваги і сили на це, хоча їх і не потребувалося, бо Микола Миколайович прочитав усе на її обличчі.

Що ж, має вкотре виручити брат Михайло, бо, окрім рідні, він нікому вже не потрібен. І Микола Миколайович запискою прохання Михайла: «Оскіль-

ки хворів, то не міг підготувати в обумовлений термін статтю для «Нового времени», тому не можу за неї гонорар одержати. Але я приготував для відправки в редакцію матеріал сьогодні, очевидно, отримаю гроші завтра або післязавтра. Якщо можеш, надіши мені руб. 10. Я їх тобі поверну, як тільки отримаю з редакції: вдячний буду тобі сердечно...»

Вдячний сердечно досі він був лиш землі австралійській і українській. Тут, в Австралії, йому територію для станції наукової виділили, ще й коштів для будівництва дали чимало. Та головно, дарував цей край його милу, його кохану Маргарет; австралійські роки, як не перекидав літа, мов шелесткі листки календарика, були найщасливіші.

Землі українській він вдячний не тільки тому, що то земля батьківська й прадідівська: то за кошти маєтку малинського він більшість мандрівок наукових своїх зробив, з ниви малинської хліб його годував, з лісів дубових тутешніх, що їх продавала матір і кошти йому надсилала. А ще, забравшись удосвіта на якусь із верховин, він сповнювався споминами щемікими, він знов відчував себе українцем: істинно, аби піznати принади вітчизни, треба побути від них на відстані.

Микола Миколайович не тішив себе жданіками, не ждав, не сподівався, що завтра чи через тиждень раптом одужає, він уже чув сирий подих могильної землі, тим паче маючи медичну освіту... Але дні, що судились йому ще на цьому світі, хотів би сповна спожити для науки, насамперед упорядкувати свої труди, записи і нотатки.

Він здоров'я й життя поклав задля науки, а тепер он геть всіма покинutий і змушеній у брата випрошувати десять рублів нещасних... Микола Микола-

йович мав тверду певність, що заледве він руки на грудях складе і заколіє, як невідь звідки вигулькнуть шкодувальники, вони заламуватимуть драматично руки і голоситимуть: «Хороший був чоловек, який прославил Россию, отечество наше», а на вінках надгробних велемовно напишуть «Другові людства».

Сьогодні ж він не має за що купити найпростішу мікстуру.

Звісно, Миклухо-Маклай не міг ходити з простиagnutoю рукою петербурзькими салонами, прохаючи помочі. Натомість, досліджуючи невідомі цивілізованому світові землі, ходив він убрід річками, що крокодилами кишіли, і ночував у поселеннях каннібалів. Щоправда, вірний товариш Мещерський, дізnavшись, як насіли на Миклухо-Маклая ті невблаганні його кредитори, молив Остен-Сакена: витребуйте мученикові науки, дослідникові невтомному пенсію, таку як у Пржевальського... Інакше, до відчаю доведений, він змушений буде свої описи, напрацювання та артефакти продати якісь чужоземній установі.

Голос Мещерського виявився голосом одинокого мандрівника у безлюдній пустелі.

Миклухо-Маклай і сам якось звертався до Остен-Сакена та просив помочі в Російського географічного товариства:

«Що ж, труднощів я ніколи не боявся і ніколи на успіх легкий рота не відкривав. Я вважаю мої пропозиції Географічному товариству цілком помірними і не відступлю від них. Для роботи над виданням моїї праці потрібно принаймні два роки – і це при тому, що будь-чим іншим вже не займатись. Якщо Географічне товариство відмовить, то муситиму шукати інший вихід: правда, особливо тяжко буде

для мене кинути науку та взятися за практичне діло, яке дає гроши; і займатися буду доти, доки не стану незалежним та не потребуватиму помочі жодних товариств чи урядів...»

...Та ж сама пустеля, де й відлуння не дочекатись.

Як тільки хоч трішки відступав занудний біль, втомившись мордувати і так вистраждане його тіло, Микола Миколайович брався перебирати сторінки свого життя, гортав їх беззвучно, як звик це робити з книгами в читальнях бібліотек багатьох європейських столиць. Чого воно так, набігало не раз, що всі радили, вимагали, картали й карали, аби чинив він на глузд чужий, а не власним умом кермувався? З гімназії вигнали, з університету виключили, з країни потурили, змусивши покидати її з фальшивим паспортом, і то ще не все – мати сердилася, що не на той фах учився, Географічне товариство губу қривило, що не за той предмет дослідженъ намірився братись, тесь зята заможнішого волів би бачити, імператор Олександр III картав, що старання передчасні, а тому марні – і ще, і ще, і тому подібне... А ти тужився всього лише своєю дорогою йти, якою розум та інтуїція тихо нашптували: невже то розкіш неприпустима, на яку немає права в людини? Невже то гріх несповідний і непростимий бути самим собою, розсудком власним торувати життєву путь? Отой шлях торувати, на якому стріли висвистували так близько від голови, спис смертельний за дюйм спинявся від перенісся, лихоманка так совісно і ретельно останні сили по крапельці витрясала, коли хтозна, чи судиться ще світанкову зорю уздріти? Тільки тепер Миклухо-Маклай знову куди глибше, як то Христові своєю дорогою було йти, навіть відаючи, чим вона всипана, йти під вигуки настирні й голосні «Не так!» чи «Не туди!»

Дивний цей світ. Дивний і незрозумілий.

Однак видається, що довго ти набридати йому не станеш.

Миклухо-Маклай лежав у затемненій кімнаті, нікого вже бачити не хотів, окрім вірної Маргарет, що час від часу нахилялася над ним та доглядала як безпомічну дитину. Яке вони мають право, гортав гіркі думки Микола Миколайович, оті Остен-Сакени разом зі всією імперією, привласнювати його ім'я, як насмішку над ним і його стражденним життям писати «видаючийся русский ученый и путешественник». Його ж таку копітку працю, величезну колекцію, зібрану з неабияким трудом, з мукаами неймовірними, байдужі люди кинули бездоглядно в підввали Академії, як переказували йому знайомі, кинули щурям на глум і розтерзання.

А ще імператор, роздобрившись невідь з якого дива, пообіцяв твори Миклухо-Маклая власним коштом небавом видати. Микола Миколайович зараз картав себе за вірнопідданицького свого листа його імператорській величності, за власне приниження. Той самий Миклухо-Маклай, якого як бунтаря саджали в каталажку, пропахлу щурячим послідом, той самий, що мусив від величності царської поспішно тікати в світи, той же Миклухо-Маклай, що всією душою, як кожен в родині, польське повстання підтримував та з юнацькою мрійливістю хотів до нього долучитися, – в один момент став підлабузником. Йому так хотілося встигнути, доки живий, видати свої твори, інакше нашо мучився і страждав, тож за порадою лукавою звернувся задля ймовірної помочі до імператора: «Не вміючи висловити свою вірнопіддану вдячність інакше, як просити Всемилостиву Вашу Імператорську Величність дозволу присвяти мій твір імені Вашої Величності. Зі свого боку, я

робитиму все, аби праця моя стала достойною високої уваги Вашої Величності й принесла би користь вітчизняній науці та просвіті, турбота про які завжди були близькі Вашому серцю».

Микола Миколайович зневажав себе за ту хвилинну слабкість, бо певен був, що його величність збрехала, обіцянки не дотримає (і таки не підVELO передчуття Маклая, як показав час), рівно ж так, як міг «кинути» його батько Олександр II. Розказував Миколі Миколайовичу брат Михайлло, що Олександр II полюбляв «ласувати» вихованками інституту шляхетних дівиць. Натішившись черговою жертвою, цар і не думав віддячувати тим, що наобіцяв, у час любовних утіх. Обезчещених дівчат, аби не зчиняти в Росії скандалу, потайки вивозили в Париж, давали трішки грошей і кідали наче непотріб.

Бог їм усім суддя, Микола Миколайович сам знав ціну ним сотвореного, прожитого й пройденого. Наукові журнали восьми країн світу мали за честь твої праці публікувати, тебе прийняли в почесні чи дійсні члени або члени-кореспонденти поважні наукові товариства та академічні установи провідних держав, на твою честь названо рослини й представників тваринного світу; зрештою, хто виміряє твій вклад у низку наукових дисциплін – від фізичної географії до океанології, від антропології до етнології...

Все, що вдалося і встиглося зробити, то за кошти його сім'ї, його матері, хоч як вона скрива дивилася на синове кочове життя, сповнене небезпек, – мріяла для нього про інженерний фах. А ще завдяки славним людям, таким як китаєць Вампоа, банкір Родоканакі, князь Сан-Донато, а ще Нарішкін з роду дружини гетьмана України Розумовського, а ще вірним друзям, таким як Мещерський, – Російського

географічного товариства там частка куценька. Імператорові Олександру III, звісно, спасибі за поміч кількаразову, що розщедрився он і недавно на чотириста фунтів, аби міг Миклухо-Маклай перевезти сім'ю з Австралії в Петербург, на більше царя не стачило, бо на новий палац у Массандрі гроши возами потребувалися...

Та хоч як би там було, він встиг дещо за коротке своє життя. Лопотіли на вітрі попутному паруси, кричали у далину паровози, намотуючи безкінечні кілометри, а траплялося, що й крок непросто було зробити, прорубуючи дорогу в джунглях, – він не був певен, чи ще хтось із його сучасників стільки діріг пройшов і стільки лишив досліджень.

Він, проте, не встиг вибудувати суспільство, де за брата істинного людина біжнього матиме, захистити надійно тих папуасів добрих і дещо наївних від духовної цивілізаційної корости. Хтось, що за ним піде, має справу довершити.

Зате він знайшов рідну душу. Він шукав у портах Чилі й вглядався в обличчя зустрічних у Венеції та Сіднеї, гадав, що то Бунгарай, сподіався зустріти в берлінських харчевнях і в єнських студентських аудиторіях; він знайшов її – і то вже навіки...

І зараз, бодай Маргарита лише кашляне, не в силі сирість та холод тутешній здолати, як у нього самого защемить раптово в грудях. Не знаючи мови, не маючи друзів – її замкнули у стінах чужих чужого міста. Врешті він здогадався взяти сюди напрокат фортецю, єдину розраду і втіху, уступили всього за десять рублів у місяць, – дивовижно, від голосу її та мелодій йому легше було, аніж від медичних призначень.

Та як не стало грошей на ліки, сама Маргарет вирішила, що то для них непосильна розкіш, – бе-

резневого дня прийшли чужі люди і винесли фор-тепіано.

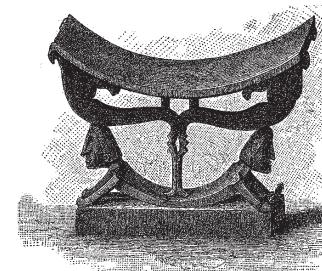
По тому Миколі Миколайовичу ще стрімкіше гір-шало, він втрачав у вазі, організм не приймав ніякої їжі. А ще кашель та біль у горлі, де не взявся бронхіт і запалення легень.

І так само як тіло, боліла йому душа за дружину, що покохала його хворого та ще й без копійки жад-нісінької за душою, який наївно сподівався прожити науковою та літературною працею. Він зараз лишає, як на льоду, напризволяще її з двома малолітніми дітками в чужій і холодній країні, він уже знов, що й на похорони вона позичати мусить.

Микола Миколайович не міг сам навіть на бік по-вернутись, але дивом тримала на світі ще згадка про листи, які написала Маргарет, коли їхав її забирати. «При одній лише думці побачити тебе я знову така щаслива, – він чув її голос і зримо у пам'яті поставали рівненькі рядки. – Я готова з тобою поїхати будь-куди, куди тільки хочеш...» «Опечалена вісткою про твою хворобу, мій бідненький, мій коханий, мій любий...» Листи Маргарет закінчувалися незмінною монограмою, тими самими шістьма латинськими літерами, значення яких, окрім них, не знову у світі ніхто... То були перші літери шлюбної клятви: «None but death can separate us» – «Ніщо, крім смерті, нас не розлучить». Вона єдиною стала, хто тебе зрозумів і визнав право на власну долю.

Він то втрачав свідомість, то знову якось, було, спам'ятається. Не міг говорити і потреби свої на обезсильних пальцях показував, проте інколи кричали хотів не від болю й не від образи пекучої на життя – і кричав, навіть ревів зраненим звіром; але то йому ввижалося, насправді у немочі ледь шелестів висхлими і порепаними вустами. Кричали хотів

з розпуки непосильної, бо не хотів, не міг, не здатен був витерпіти розлуки з єдиною, куди дорожчою за його власне життя, найбільшим скарбом своїм; не було вже моці у нього те висловити, і на пальцях, на мигах того теж не викажеш, тільки лишались два слова, які ще давались йому, які стачило сили видихнути: «Моя кохана... Моя кохана».

Шляхетний лицар науки

Післямова

Миклухо-Маклай Микола Миколайович (1846–1888) – вчений антрополог і етнограф, дослідник Нової Гвінеї та Океанії. Вперше вивчив населення і природу північно-східного берега Нової Гвінеї (з тих пір званого нерідко Берегом Маклая), де прожив кілька років (1871–1872; 1876–1877, 1883); відвідав Філіппіни, Індонезію та ін.

Внесок Миклухо-Маклая в антропологію й етнографію величезний. У своїх подорожах він зібрав безліч даних про народи Індонезії і Малайзії, Філіппін, Австралії, Меланезії, Мікронезії і західної Полінезії. Як антрополог Миклухо-Маклай проявив себе борцем проти теорій про расову нерівність, виступав проти концепцій нижчих і вищих рас. Найбільша наукова заслуга Миклухо-Маклая – висновок про видову єдність і спорідненість рас людини. Він виступав проти расизму.

Відомого всьому світові науковця Миколу Миклухо-Маклая на його батьківщині майже не знають. Росія вважає його великим петербуржцем і нащадком шотландського офіцера. А насправді Микола Миколайович – праправнук прообразу Тараса Бульби, один з нащадків Гете й Міцкевича по материнській лінії. Він сам вважав себе українцем, німцем і поляком одночасно. У валізці завжди возив «Фауста» і «Кобзаря».

В його постаті було щось сильне, сміливе, енергійне, шляхетне. Про відчайдушність Миклухо-Маклая ширілися легенди. Матроси корабля «Витязь» із жахом спостерігали, як він вийшов без охорони

на берег Нової Гвінеї. Папуаси могли розправитися з Миколою, а він байдуже позіхнув, розшнурував черевики й ліг спати посеред розлючених тубільців. Згодом вони стали вірити, що Маклай міг сплати море, викликати чи зупинити дощ.

Він встиг зробити багато: посадив у землю Нової Гвінеї насіння корисних рослин, боби, кукурудзу. Біля його хатини прижилися плодові дерева. Він відкрив новий вид цукрового банана, цінні плодові й олійні рослини.

Миклухо-Маклай отримав можливість вивчити народи Молуккських островів. Він здійснює короткочасні екскурсії в Мінахасу на острові Целебес (Сулавесі), побував у Чідорі – столиці одного з султанств на однойменному острові. Миклухо-Маклай зробив здобутком науки місяця проживання меланезійців Малакки, вивчив їхній вигляд, спосіб життя, вірування та мову. Йому вдалося відкрити гарячі ключі, оглянути старі олов'яні копальні на річці Ніда, зібрати зразки таємничих отрут з рослинних соків і зубів змій, якими місцеві жителі змащували свої стріли. У гірських ущелинах між країнами Тренгану, Келантан і Паханг Миклухо-Маклай зробив чудове відкриття. Тут він знайшов меланезійські племена Малакки. Це були люди лісу, племена оран-семанги і оран-сакаї. У тубільців Джохора Миклухо-Маклай бачив залишки первісних меланезійських племен, що колись населяли всю Малакку. Вони були малорослі, темношкірі, але добре складені й не за ростом міцні.

Миклухо-Маклай перший відкрив звичай ногіння руен-рімата – кісток батька або найближчих родичів, якщо вони були знатними або видатними людьми. Йому вдалось описати людей і природу Берега Маклая. Миклухо-Маклай досконало ви-

вчив усі звичаї папуасів, їхні сім'ї та громади, знав їхню мову, мистецтво. Він розумів, що вторгнення більш неминуче, тому задумав створити з сіл берега Маклая Папуаський союз і самому стати на його чолі. На жаль, російський уряд відмовив йому у підтримці.

Миклухо-Маклай побував у самому серці Океанії, в місцях, куди не наважувалися проникати білі мандрівники. Основні результати подорожі полягали в антропологічній характеристиці населення обстежених островів, у встановленні зв'язків і відмінностей між різними етносами, у дослідженні багатьох звичаїв.

Учений з'ясував, що на південному березі Нової Гвінеї живуть ті ж папуаси, що й на Березі Маклая, і на березі Папуа-Ковіай. Він встановив, що в жилах цих папуасів текла кров з полінезійськими домішками: мабуть, колись бурею або хвилями сюди були занесені човни з жителями Полінезії. На Соломонових островах і архіпелазі Луїзіада він простежив переходи від полінезійського до папуаського типу і зробив спостереження над життям темношкірих тубільців.

Миклухо-Маклай не приховував своєї тривоги за долю чорних племен, бо давно передбачав загрозу, що нависла над Океанією. Ще в 1881 році він записав у своєму зошиті: за місіонерами безпосередньо йдуть торговці та інші ділки, що несуть із собою хвороби, пияцтво, вогнепальну зброю і т. д. Ці «благодіяння» цивілізації навряд чи вріноважуються умінням читати, писати і співати псалми.

Він закликав до того, щоб усі білі взяли на себе захист прав темношкірих тубільців островів Тихого океану від безсовісної, несправедливої і звірячої експлуатації (викрадення людей, рабство і

т. п.). При всій своїй величі Маклай часто бував простодушний і нічого не приховував, особливо коли справа стосувалася улюбленої науки.

Він перший описав папуасів як визначений антропологічний тип. Учений показав, що папуаси такі ж повноцінні й повноправні представники людського роду, як англійці чи німці.

Внесок в науку Миколи Миколайовича Миклухо-Маклая надзвичайно великий і ще не повністю оцінений. Для більшої популяризації імені вченого в Україні потрібно проводити конференції, видавати наукові, науково-популярні праці й художні твори, а також вивчати його життя і творчість у школі та вузах.

Михайло Мельнійчук,
декан географічного факультету Східноєвропейського
національного університету імені Лесі Українки, голова Волинського відділу Українського географічного товариства.

17. Decr. 3. Day, 1886.
 Ch. p.m.
 Who has not a secret to
 hide he all ready, &
 his life, ~~that~~ it is safe &
 true? he is much better
 I succeed a long time
 holding this two days
 without one fault.
 Mrs. W. Grimes, Mrs.
 a few letters to Mr.
 Miss Fletcher, in
 poor & thin dress,
 has been a lonely da
 y. His master was well
 Dick called at 10
 by Miss Est. day
 as who was well.
 To call to him from
 left no traces, number
 good & short. Olga my
 son is better - Dick
 & Bob have both better.

What do I call Fidelity?

I think it is to keep faithful through
 Good report and evil report; through
 Suffering and, if need be, through shame;
 it is to credit no evil of the one spoken
 from other lips, and, if told that such
 evil is true by his own, to blot it out
 as though it had never been; to keep true
 to him through all appearances, however
 against him — through silence, and
 absence, and trial; never to forsake
 him by the thought; and to brace all
 the world to serve him; that is what
 Jesus' fidelity to me, holding less
 nothing, less.

In Mem: of A. B. G.

~ 9th July 1886. ~

Friday) January 1st, 1888! (St. Petersburg
 30 deg. inde. freezing. Night quite cold.
 ПНВАРЬ

ПРИХОДЪ.

ДЕНЬЯРЬ

РАХОДЪ.

руб. 15.

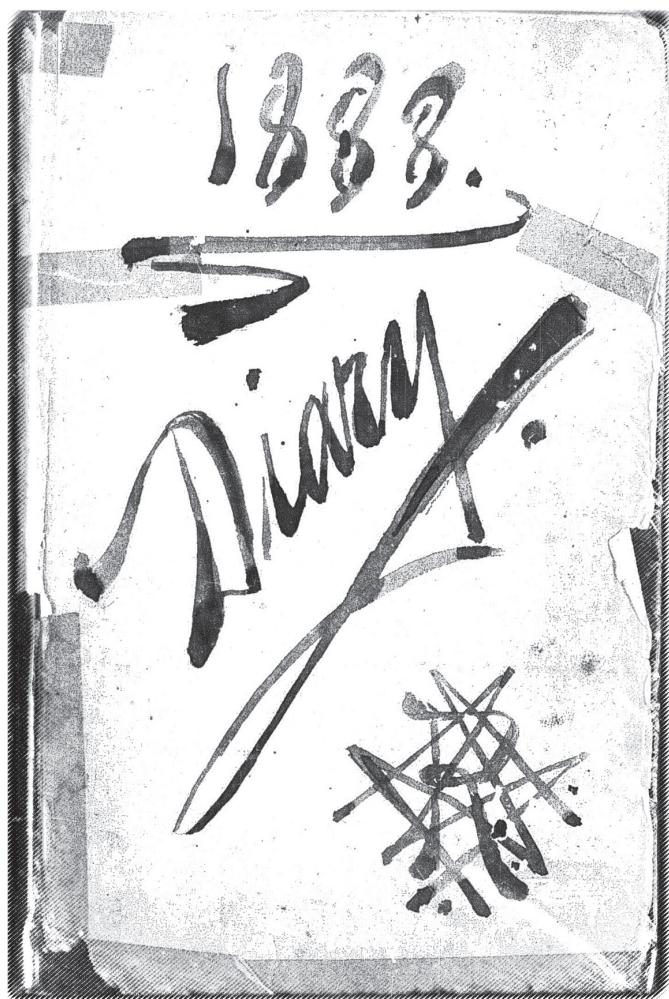
руб. 15.

12.30. My best greetings to the New Year! but,
 it is not without regret that I part with the
 old One, it has lead its faults, but still passes
 good painful; in some ways it is like losing
 an old friend, for, at least he do know
 all it brought us, joyful, & joyless,
 but, _____ we know not what is
 before us in the coming year, in this res-
 pect it is perhaps a little to be dreaded,
 it cannot tell us all that will happen
 In good or evil in all the moments that
 must pass, before we shall be bidding
 it good bye to welcome another
 New Year! ----- With God's help
 I will meet all face to face, and pray
 that He will give us strength & patience
 "as my Father may be". I will not look
 back too much on the multitude
 of failings during the last 13 months;
 to broad over them ~~both~~ ^{the} unworthiness
 is not well, it leaves one comfortless and
 grievesome, better far, to lift oneself above it,
 to lift one's heart to God & say for mercy, to be
 helped to live a more holy life, with fewer failings & sins
 & more of others. Still burdened with us each day;
 I like him better, & find him very gentlemanly but quietly.
 Ned, is getting better - thank God! Thank God -
 Dick and Allan are also nearly well - living as usual.

1. January 1st, 1888! (St. Petersburg
 30 deg. inde. freezing. Night quite cold.
 ПНВАРЬ

ДОДАТОК

Зі щоденника Маргарити Робертсон де Миклухо-Маклай

Субота, 6 лютого 1888 року

Нільс нездужає. Мені також недобре. В 11.30 прийшов лікар С. Нільс насправді попросив забрати його до лікарні, щоб дізнатися думку професора Боткіна. Лікар С. каже, що Нільс дуже нездоровий для подорожі до Криму, і він наполягає на тому, що Нільсу слід поїхати до лікарні. Лікар С. пішов, сповнений рішучості покласти його на стаціонарне лікування.

Сама лише думка про те робить мене дуже нещасною. Я не витримаю цього. О другій годині прийшов лікар Чр., який постійно протестує проти лікарні. Каже: «Ні, ні, неможливо!» Він підтримує поїздку Нільса до Криму, до Балаклави якомога скоріше, але в теперішньому стані хворий не в змозі їхати. Дуже дивно, що думки двох лікарів настільки відрізняються, це ускладнює рішення. Якщо ми поїдемо до Балаклави, я змушенна попрощатися з дітьми на три місяці. Ми не можемо їх взяти, вони повинні їхати до Малина з Марією і Юлею. Як важко це буде для нас і я буду сумувати за всіма моїми дорогенькими. Те неможливо передати словами. Я думаю, мають бути консультації інших лікарів, поки ця справа владнається.

Неділя, 7 лютого

Ранковою поштою мені принесли доброго листа від Маріон М. Вона описала мені тиждень перед відправленням. Шкода, що вона не залишається трохи на довше в Англії. Буде здаватися, що вона так далеко від мене в Австралії. Я закінчила довгого листа до неї і надіслала його до 11 години. Мік прийшов після обіду, він намагався побачити лікаря Васільєва на Гороховій, але того не було. Володимир і Юлія сюди сьогодні не приходили. Ма-

рії не було цілий день і ввечері. Я дуже втомилася і почуваюся такою виснаженою і пригніченою. Шкода, що не вирішується щодо Нільса, чи має він їхати чи ні.

Служка Дуня поводилася дуже погано, сьогодні вона все робила не так. Це дратувало.

Я зовсім закинула писати до Австралії, але не маю сили розповісти їм про те, наскільки Нільс хворий. Руя – дуже дивна жінка. Вона добре все знає про Нільса, я писала їй, щоб детально розповісти, і вона ніколи не приїздить побачитись зі мною або надсилає когось запитати. Після всіх її урочистих заяв про любов і дружбу це дивно. Вона сильно спантеличує мене. Володяє все гарніший з кожним днем. Як я люблю дітей!.

Все ще дуже холодно.

Понеділок, 8 лютого, 13 градусів

Погода знову холодніша, ніж минулого тижня. Нільс спав трохи міцніше минулого ніч, прийнявши невелику дозу морфію. В деякій мірі йому було ледь-ледь краще сьогодні. Його шлунок не такий розпухлий з того часу, як він прийняв ліки лікаря Ч. О першій годині я послала Ольгу з браслетом, щоб вигравіювати для Юлії, саме тоді прийшла Юлія і принесла трохи шоколаду й сиру Нільсу. Вона попросила мене пройтися з нею. Я зраділа можливості подихати трохи свіжим повітрям.

Коли приїхали додому, я дуже втомилася. Я впевнилася, що Нільс досить непогано себе почуває; після обіду надійшла записка від лікаря, в якій повідомлялося, що кімната для Нільса в лікарні готова, вільна, і квапить його поїхати туди негайно, але він все ще не в змозі. Мені дуже сумно думати про це.

Вівторок, 9 лютого, 8 градусів

Дуже, дуже холодно! Минулого ніч в 0.30 прийшли Володимир і Юлія, сказали, що лікарі порадились і вирішили, що Нільсу краще піти до лікарні. Недобре, але він повинен піти. Я не хочу цього, навіть думка про це робить мене нещасною. Але якщо це на користь Нільсу, я не повинна дозволити собі виказати свої почуття в цій справі ні в якому разі. Звичайно, він отримає лікування там, яке ніколи не отримає вдома, гарячі ванни, масаж, медсестри, два лікарі кожен день і належне харчування. Потім він залишить кімнату для себе і весь персонал безкоштовно. Щодня його буде оглядати професор Боткін. Але не мати його, не мати його завжди поруч буде жахливо. Я буду зовсім самотня – тут, без нього, хоча бачитиму його кожен день, я не можу висловити ні кому, наскільки неймовірно пригніченою я себе почуваю.

Володимир і Юлія такі добрі, такі добрі до мене, я думаю, що справді краще для нього піти до лікарні, ніж намагатися подорожувати, до тих пір поки він трохи зміцніє. Княгиня Тарханова приходила сьогодні з пропозицією допомогти забрати Нільса до лікарні. Я послала Ольгу на пошту, листів немає. Більше нікого сьогодні не було.

Як я буду дякувати Богу, коли мій дорогий знову зміцніє.

Середа, 10 лютого, 5 градусів

Який нещасний був цей день для мене. Ми забрали (в 1.30) моого рідного до лікарні. Це було дуже важко для мене. Його кімната виглядає такою порожньою і сумною, боюся, він буде сумувати за багатьма речами, які я роблю для нього. Я не дуже піклуюся про його кімнату. І мені не подобається, як виглядає його

доглядальниця. Але ж йому може бути краще там, ах – ах! Я не можу писати про все, що думаю і відчуваю про його перебування там. Мій бідний коханий! Такий хворий, такий хворий, і лише чужі біля нього – ненавиджу це, ненавиджу. Дякувати Богу, йому може стати краще. Не дочекаюся завтрашнього дня, щоб побачити його знову. Ніхто не знає, якою нещасною я почуваюсь. Я залишила його там о 3.30.

Я заплатила 50 р. за помешкання, коли прийшла додому.

Кімната Нільса має такий самотній вигляд без нього. Почуваюся тут особливо самотньо, коли я в ній. З дітьми все нормальну. Дякувати Богу! Володимир і Юлія щойно провідали мене, вони дуже добре. Такі добре. Такі чуйні. Господь допомагає мені. І благослови моого милого.

Завтра я знову піду до лікарні.

Четвер, 11 лютого

Я так погано спала. Впевнена, що не більше півгодини. Всю ніч я безперервно думала про Нільса і сьогодні вранці така втомлена, не могла відпочити, мені не терпілося піти до нього. Ранковою поштою я отримала листа від нього, де говорилося про те, що йому комфортно і таке інше. Але я не можу витримати, що він там. Я поквапилася вранці, взяла Марію з собою, ми купили деякі речі для Нільса і вирушили до лікарні. Ми потрапили туди о 1.30. Я не могла побачити його до 2-ї. Знайшла моого рідного дуже слабким і виглядав він дуже хворим, хоча не гірше, ніж вчора. Він сказав мені, що, на думку лікарів, у нього вода в ногах і в шлунку, і це є причиною набухання. Я дуже-дуже переживала за нього і нещасна. Я лишилася до 3.30 з ним. Він надто втомився, щоб розмовляти.

...Я принесла наукові папери і листа Нільсу. Його кімната здається мені дуже некомфортною.

П'ятниця, 12 лютого, 10 градусів

10 година. Минулої ночі я знову погано спала і прокинулася з жахливим головним болем, ще я довго не відпочивала, мені так не терпілося піти до моого рідного. Я не отримала листа від нього, як сподівалася, тому була дуже стурбована.

Було біля 3-ї години, коли Володимир зайшов за мною. Мій дорогий був дуже, дуже хворий. Я знайшла його пригніченим і слабким, він страждав так сильно, я дуже хвилююся за нього, симптоми води в ногах і шлунку найсерйозніші, це означає, що довготривалий ревматизм трохи впливув на серце. Я виявила, що його ноги більш розпухлі, ніж коли він потрапив сюди. Вперше помітила розбухання в ногах 1-го лютого.

Я принесла Нільсу листа. Мусила забрати всю їжу, що принесла вчора, оскільки йому не можна нічого, крім молока. Професор Боткін не побачить його до понеділка. Нільс виглядав дуже, дуже хворим сьогодні... Господи, допоможи нам. Miss Еббі заходила... Вона цікавилася, чи можна повідомити щось у газетах про Нільса, я запитаю його завтра.

Субота, 13 лютого

Надіслала листа до Маріон М. у Порт-Саїд. Встала о 9.30, щоб приготуватися йти до Нільса. З ранковою поштою листів не було, я прибула в лікарню після 1-ї. Мій дорогенький був дуже радий побачити мене, я зрозуміла, що йому зовсім трішечки краще, оскільки ніч пройшла добре і менше страждав, бідолашний! Я несамовито сумую за ним і кожен день мені так не терпиться піти до нього. Розбухання не

збільшується. Поки я була там, прийшла Юлія, а потім – Маруся і Мік, після нетривалої розмови у Нільса сильно розболілася голова, тому я попросила їх піти, і, оскільки я мовчала з ним деякий час, йому стало краще. В 4.45 він пішов до ванної, я почекала поки він повернувся, потім була змушенна залишити його, тому що було вже 5.20.

Я бачила Нільсового лікаря сьогодні, досить пріємний чоловік. Мабуть, добре, що професор не буде оглядати його до понеділка. Ніхто не заходив, поки мене не було, коли я пішла від Нільса.

Неділя, 14 лютого

Написала дорогій Мамі, розповідаючи їй про Нільса, але я не сказала, наскільки він хворий!

Я ходила сама до Нільса сьогодні, була з ним з 1.30 майже до 5, потім він помітно втомився і захотів спати, тому я залишила його. Я думаю, йому не гірше, але, звичайно, не краще, набухання менше в ногах під колінами, але ступні такі самі й шлунок дуже розпухлий. Він здався мені слабшим сьогодні, але ще не страждає сильно. Близько 3.30 він став таким втомленим і таким слабким, було жахливо бачити його безпомічним. Він мав приймати ванну після того як я залишила його, але думаю, спочатку він трохи поспить.

Діти виходили сьогодні, з ними все досить добре. Листів немає. Чи скоро стане моєму рідному країце?!

Понеділок, 15 лютого

Надіслала Матері листа. Я повинна незабаром написати знову, оскільки відчуваю – вона буде дуже хвилюватися за Нільса. Мені зовсім не здалося, що йому гірше сьогодні, але такий слабкий, такий

слабкий, інколи боляче бачити його таким. Я повинна принести йому завтра декілька речей. Професор Боткін бачив його сьогодні. Сказав Володимиру, що він дуже хворий, але немає прямої небезпеки, на серці не вплинуло, його хвороба в нирках, і цей розлад спричинив воду в ногах і в шлунку, я припускаю запалення. Я не знаю, Боткін каже, що може пройти багато тижнів, перш ніж йому буде краще настільки, щоб поїхати на Кавказ. Сказав також, що доктор Чр. не використовував правильне лікування, добре, що я дозволила йому потрапити туди: багато часу втрачено, якби він раніше опинився там, справи не були б настільки серйозними, це можна було б лікувати легше. Але зараз буде робитися все від нього залежне.

Я почуваюся такою безпорадною. Мій бідолашний! Володимир, Юлія і Маруся приходили сьогодні ввечері, вони всі дуже добре до мене. Вони дуже хочуть взяти мене в оперу завтра ввечері, але в мене немає натхнення ні на що. З дітьми все добре, вони на вулиці. Було дуже холодно їхати додому.

Середа, 17 лютого

Мені було дуже недобре сьогодні вранці, і я почувалася настільки втомленою, що лишалася в ліжку дуже довго. Пішла до Нільса о 2-й, побачила, що йому трохи краще, він сказав, що почувається трішечки міцнішим. Завтра в нього буде перша парова ванна. Професор Боткін бачив його сьогодні, я не знаю, що він думає. Я зустріла там давнього друга Нільса професора Тарханова, він говорить англійською. Професор сказав, що не бачить потреби Нільсу залишатися в лікарні довше трьох тижнів.

П'ятниця, 19 лютого, 10 градусів

Володимир зайшов рано-вранці попросити мою картку і підпис, оскільки вони не дадуть йому мою розрахункову книжку без цього. До 10-ї я вирушила до Нільса і принесла йому чисту білизну, також біфштекс із вирізки, йому анітрохи не гірше, хоча не можу сказати, що краще. В нього боліла голова з уchorашнього дня всю ніч і лише стало краще, коли я пішла від нього о 4.30.

Якийсь джентльмен приходив побачитися з Нільсом, але не залишив свого імені. Він сказав, що поїде до лікарні.

Субота, 20 лютого, 22 градуси

50 р. 50 коп. за дрова сьогодні.

Надзвичайно холодний день, я прокинулась о 5-й ранку, почуваючись велими хворою і до 12-ї сильно страждала, злякалася – не зможу піти до Нільса. Однак о 1.30 вирушила з Марією, ми пішли до Берріс, де я намагалася придбати трохи солодощів для Нільса, але в них не було потрібного сорту, я взяла йому масла і газет. Було 2.30, коли дісталася до лікарні. Я побачила, що Нільсу трохи краще, в нього була більш вдала ванна з більшим потінням вранці, минулої ночі він краще спав, оскільки прийняв морфій. Я пішла від нього о 4.45. Почувалася недобре. Зараз мені набагато краще, болі пройшли.

Лікарі вважають, що Нільсу доведеться залишитись у лікарні на місяць.

Неділя, 21 лютого

Я цілий день була вдома, і це був відпочинок для мене, хоча почуваюся самотньою, не бачачи Нільса. Володимир і Юлія були перші, хто сказав мені, що Нільсу краще, що ніч пройшла для нього дуже добре.

Після ванни сьогодні вранці було хороше потіння і в нього не боліла голова. Я дуже, дуже рада чути ці новини, мені не терпиться піти до нього завтра.

Адмірал Назімов приходив удень і представився мені. Він прийшов узнати про Нільса і запитати, чи може чимось допомогти. Адмірал виглядав імпозантно з орденами. Він піде провідати Нільса завтра. Назімов непогано говорить англійською і був дуже люб'язний.

Понеділок, 22 лютого

Я послала Ольгу рано передати чисту білизну та ікру Нільсу. Незабаром після 12-ї я вирушила сама і дуже зраділа, побачивши, що моєму рідному краще. Нільс виглядав незвично. Марія Михайлівна, жінка-лікар, прийшла подивитися на нього, а пізніше – адмірал Назімов. Він багато говорив і дуже втомив Нільса: адмірал більше стурбованій тим, щоб ми наїняли помешкання в його будинку.

Неможливо сказати, що ми будемо робити далі. Ми повинні почекати і подивитись, як буде з Нільсом і чи професор Боткін дозволить йому піти. Я пішла від нього о 4.15.

Після обіду прийшов морський офіцер – друг Володимира, він залишався дуже довго. Я прийшла додому о 10.15. Сьогодні вранці надіслала листа Мамі, також ввечері – мадам Богдановій, я їй дуже співчуваю.

2 квітня 1888 р., субота

Знову я біля Нільса. Мій коханий помер у мене на руках. Лише спробував зробити останній вдих – і кінець. Вечір, 20.15, мій Нільс відійшов у Вічність. Я знала, що так станеться.

Пробула дуже довго біля нього. Ніколи більше він не подивиться на мене.

Залишається надіятися тільки на Бога: він допоможе мені й нашим дітям. Ніч. Мого коханого забрали.

3 квітня, неділя

У весь день просиділа наодинці – біля мене лише діти...

10 лютого – день, коли мого чоловіка забрали в клініку. Саме тоді я почала записувати всі свої думки та зізнання, про які б не наважилася говорити вголос, нотувала в щоденник. Мене охоплювало відчуття страху – він більше не повернеться звідти додому.

Всі мої найгірші передчуття здійснилися. Боже! Чи зможе мое серце витримати цей нестерпний біль? Невже всі люди так страждають, як я зараз? Я в розpacі, я...

Коханий мій, як же погано мені буде без тебе...

Сьогодні в церкві було два богослужіння – я не могла, не здужала піти.

4 квітня, понеділок

Як самотньо. У весь день мій любий лежить в церкві... В мене було таке відчуття, що я не зможу поглянути на нього в домовині...

О восьмій вечора прийшли Мік з Марусею, відвезли мене до церкви.

Я не вагалася, пішла... побачила свого любого чоловіка – він був дуже гарний. Усі люди, котрі прийшли на службу, дуже добре – дали мені змогу побути з ним наодинці деякий час. Я думала, я не могла зупинити себе: цілуvalа його, насолоджуvalася запахом його волосся, яке так ніжно торкалося мого обличчя.

Богослужіння було надзвичайно урочистим і хвилюючим, але я не змогла послухати до кінця.

Завтра його поховають біля батька та сестри Ольги.

5 квітня, вівторок

О восьмій ранку я пішла до церкви з Міком і Марусею. Люди знову дозволили мені побути з любим наодинці. Боже мій! Як боляче, яке горе... Нільс лежав так спокійно і тихо, наче спить, він виглядає щасливим, не те, що я. Мое серденько, мій коханий чоловіче! Батьку моїх дітей! Як же я його кохала!

Його скоро поховають – і все закінчиться...

Було так багато людей. Всі такі чуйні, добре. Ми пішли і залишили його там – та його душа завжди зі мною.

7 квітня, четвер

Вальдемар прийшов о п'ятій. Юлія – о шостій. Вони дуже добре до мене. Емі теж приходила до мене кілька разів. Минулого вечора Пессі прийшла переглянути всі папери Нільса і перший том його книги. Вальдемар та Мік допомагали їй.

Вчора я не дозволила їм зайти в його кабінет – вони хотіли взяти його щоденники. Я ніколи цього не дозволю, він сказав мені спалити їх, я так і зроблю.

8 квітня, п'ятниця

Пішла з моїми маленькими дітьми на могилу їхнього батька. Вони поклали два букети білих квітів. Бідолашні діти, вони не розуміють нічого – але бачить Бог, вони завжди зможуть пишатися своїм батьком.

Минулої п'ятниці, коли Нік підійшов до ліжка батька – той промовив: «мій малий синок» – але! Який смуток я побачила в очах чоловіка – він знав, що більше не побачить своїх дітей.

Побачивши меншого синочка, Нільс промовив: «бідне маля»...

Емі прийшла ввечері. Вона дуже допомагає мені з документами Нільса.

Маруся, Мік, Вальдемар і Юлія також були тут.

Вони принесли мені фотографію моого коханого після смерті. Так сумно, але я так його люблю.

9 квітня, субота

Вранці ми з Вальдемаром знову поїхали на могилу Нільса – було дуже тихо і гарно...

Я хотіла якнайшвидше вирушити до Малина. Скорі все має владнатися, та зараз я відчуваю лише тривогу і неспокій.

Я хочу замовити плиту для могили Нільса. Я думаю, що це буде гранітна плита і чорний мармур.

Я повинна вирішити, який напис має бути. Це буде простий запис, без усякого пафосу.

Вальдемар хотів допомогти мені, показав декілька зразків. Я ще не вирішила, що саме замовити.

Сьогодні вранці я отримала лист від Меггі Хендерсон. Дуже люб'язно з її боку.

Професор Тарханов з дружиною та дітьми теж дуже добри.

Вальдемар і Юлія, Мік і Маруся були біля мене. Прийдуть ще ввечері та завтра вранці. Знову буде богослужіння. І я так само буду одна.

10 квітня, неділя

Ранок минув спокійно. Отримала два листа: один від Келі й один від Воллі Кларк. Читаючи лист Келі, я ридала не одну годину. Вона дуже чуйна – я впевнена, що вона розкаюється в тому, що поводилася жорстоко стосовно мене, – вона просить відвідати її. Я повинна відповісти. Я не готова побачитися з

нею. Як це непросто було, я все ж наважилася написати їй відповідь. Мені жаль її. Також написала Меггі Хендerson. І ще один лист моїм батькам.

Я знову пішла до церкви. Сьогодні мені було надзвичайно сумно. Так багато людей, і всі висловлювали свої співчуття.

Я розбита життям. Думаю, що не усвідомила ще всього горя. Яке майбутнє мені судилося? Що мені лишилося? Без нього... Як сприймуть це наші діти? Як же боляче мені, коли думаю про те, як мій коханий любив дітей, і про те, що він більше їх ніколи не побачить.

Погода була паскудна. Лікар не прийшов робити щеплення дітям. Ені знов сьогодні була зі мною.

Вранці отримала телеграму з Росії, люди, імена яких я навіть не знаю, висловлювали мені свої співчуття.

11 квітня, понеділок

...Я з усіх сил маю тримати себе в руках.

12 квітня, вівторок

Лист від Еллі Сіс, дуже люб'язно – я повинна написати відповідь. Прийшла кравчиня, я віддала їй – пообіцяла скоро зробити. Ені прийде через дві години – вона сходила в банк, а також купила білі квіти для моого Нільса. Вальдемар неочікувано поїхав, до понеділка не повернеться. Я попросила Юлію лишитися зі мною. Вона погодилась. Лікарі зробили щеплення дітям. Я сподіваюся – успішно. Розглядала документи моого коханого. Як же важко і боляче!

О 17.30 отримала лист від посла Англії Ліс Роберт Моріка та телеграму від Лорда Кемінгема: «Чи можете ви запитати в баронеси Маклай, чи потребує вона фінансової підтримки від свого батька? Губернатор».

Маю дати відповідь завтра.

13 квітня, середа

Попросила Міка написати відповідь послу. Мік не зміг прийти раніше вечора. Було дуже пізно, отримала ще один лист від Келі. Знову благала приїхати до неї. Знову пишу їй відповідь. Телеграма від Вальдемара з Москви. Він написав, що в мене є особисті документи та листи Нільса, які мають відношення до Географічного товариства. Просив оприлюднити їх. Я не можу передати свої почуття в той час, коли розбирала документи моого чоловіка.

Ох, як важко, як боляче. Жахливо. Нестерпно бачити це все. Увесь день я спалювала папери та листи, таке враження, що голова розірветься. Мік сказав, що прийде Сем'онов – але він не прийшов. Лише одне я знала напевне: ніхто не повинен бачити щоденників та листів моого коханого.

Я збережу їх. Мік, Маруся і Юлія були в ідалльні, розмовляли, сміялися, було дуже шумно. Вони дуже дивні. Я не можу терпіти цього.

Я самотня, самотня. Моого коханого більше нема. Він пішов. Назавжди. Ох! Як мені жити? Без нього... Боже, допоможи мені! Боже, допоможи мені!

Мені прикро, що вся моя рідня в Австралії дуже занепокоєна мною. Я стривожена станом моєї Матінки. Як вона це переживе!

14 квітня, четвер

Жахливий холодний день, сніжить. Зима немов повернулася. Ми з Юлією пішли за покупками. Було холодно. Я з радістю повернулася б додому. Я чекала, що прийде мадам Богданова, але вона не завітала. Юлія пішла. А я чекала поки хто-небудь прийде.

О шостій побачила Ені. Вона лишилася зі мною до самого вечора. Коли була зі мною, я не струмувалася сліз і почуттів. Я безупинно ридала. Вона роз-

повіла, що один чоловік з Росії висловлює мені свої співчуття та хоче допомогти мені вибрати плиту з мармуру. Він не візьме за це ніяких грошей. Це для Нільса. Лише за роботу, за напис.

Я не могла злагодити, чому цей чоловік зробив таку пропозицію. Я думаю, він не знав моого коханого. Я повинна подумати, чи можу прийняти такий дарунок. Юлія повернулась о 10.30. Вона сиділа зі мною. Ми розмовляли години дві. Я вирішила подарувати імператриці ступню слона, яку мій чоловік привіз із Коломбо. Юлія та інші родичі радили мені просити аудієнції.

Я повинна зустрітися з імператрицею. Заради нього. Вона цікавилася мною і дітьми. Напевно, вона прийме мене. Я подумаю над цим. Я така нещасна.

15 квітня, п'ятниця

...Отримала лист від принцеси, написаний її губернанткою. Також принесли лист від посла Англії. Він напише Лорду Кенінгтону щодо допомоги від моого батька. Хоча це справа сутто громадська чи політична.

Прикро за батька, змушена довго чекати на відповідь. Цього вечора мені було дуже тривожно. Я не маю часу довго думати. Ніхто не повинен бачити щоденників моого коханого чоловіка.

Багато хто хотіли б почитати їх.

16 квітня, субота

...З мадам Богдановою я нудьгую, інколи обурена її поведінкою. Говорить, що я повинна звернутися до імператриці з проханням про допомогу, – яка ж дивна жінка!

Всі радять мені, щоб я йшла і когось про щось просила і т. д. Навіть якщо й отримаю я щось від її величності, що далі...

17 квітня, неділя

Почуваюся не дуже добре. Дуже, дуже сумно. Я нещасна. З кожним днем усе більше сумую за своїм коханим. Без нього немає майбутнього. Жахливо, дуже жахливо... Юлії весь день не було, вона обідала з другом. Я дуже хотіла поїхати у Волково, був чудовий день. Я думала, що мені стане легше, коли відвідаю могилу свого чоловіка. Зі мною пішла Мері, бо я не люблю їздити далеко сама.

Я не могла залишатись там довго, діти були з Ольгою. Після повернення почувалася краще. Хоча була слабка. Я їм дуже мало. Прийшла кравчиня – халат вийшов навіть дуже непоганий.

Мері пішла о 17.20. Мені потрібно було вклести дітей спати.

Через годину прийшов Шульман. Я мала розважати його до того часу, поки повернеться Юлія. Була щаслива, коли мені вдалося втекти звідти до своєї кімнати і побути наодинці.

Невдовзі прийшли Мік з Марусею. Вони вчотирьох сиділи допізна. Вони справді дуже дивні. Я їх не розумію. Як же відрізнити любов від байдужості?

Написала лист Батьку.

20 квітня, середа

Маруся з Міком та з немовлям поїхали сьогодні до Києва. Попросила Мері замовити білих квітів. Завтра занесу на могилу Нільса. Це буде коштувати 10 рублів. Дуже дорого, але мені не шкода грошей для свого коханого.

Ені прийшла опівночі. Пробула до ранку. Вона дуже мені допомагає.

21 квітня, четвер

Встала вранці, щоб їхати до Волково. Було холодно, дощило. Та мене це не зупиняло. Я їхала на могилу свого коханого. Зі мною була Ольга. Ми прийшли туди після 10-ї. Дуже довго – півгодини, а може, й більше – ми шукали жінку, яка дала б нам ключі від склепу. Мені так сумно, так сумно. Я поклала дуже багато красивих білих квітів і пішла. Я боялася лишатися там наодинці. Юлія та Ені не з'явились.

Вальдемар прийшов близько 16.00 і розповів жахливу новину про вбивство бідної Олександри Василівни та її служниці. Грабіжники хотіли зібрати всі гроші, які тримала в будинку померла, а саме 10 000. Як шкода, бідна Олександра Василівна! Вона була така добра і люб'язна. Єдиним недоліком було те, що любила лаяти слуг та всіх інших. Ніхто не зізнав, що вона має такі гроші, – їй перерізали горло. Яка жахлива смерть – Боже, що ж і ще може трапитись! Я бачила її останнього разу в церкві – бідолаха! Сердешна!

Малин. Вівторок, 24 травня

Сьогодні рік відтоді, як ми з дітьми і моїм коханим полишили Сідней. Я розмістила такі гарні букети волошок поруч із портретом моого Нільса – він так їх любив. Мені б хотілося бути досить близько, щоб покласти їх на його могилу – короткий перший рік, і стільки печалі – достатньо на все життя. Так сильно болить голова... Написала дуже довгого листа дорогому Батькові, почала вчора і закінчила сьогодні – розповіла багато про що: про Олександру В., про мою розмову з імператрицею, про Географічне товариство, рукописи Нільса, справи в Малині. Також написала Меггі Хендerson у відповідь на її вчорашнього листа.

Зараз трошки спочину – болить голова.

Малин. Четвер, 26 травня

Мій крихітка Алек почувається дуже недобре – у нього сильний жар. Я тримала його в домі весь день, була така хвора, не могла встати до 4-ї пополудні, почувалася дуже нещасною. Так сумувала за моїм милим – лише один Бог знає, як мені його не вистачає і його відданого кохання... Серж приходив, коли ми вечеряли, він був дуже привітний, приніс мені листа, що вчора знайшов у Києві. Лист був від Меріон Маккллас – також написаний, коли вона дізналася про мою печаль. Добрий люблячий лист, як тільки вона вміє написати – я знаю, як вона і всі мої близькі співчувають мені, але... Ніхто не знає гіркоти моєї печалі – лише Бог.

Малин. П'ятниця, 27 травня

Обоє дітей хворі! Я вельми занепокоєна через них – сьогодні вранці приходив помічник лікаря з Малина і сказав, що в Алека бронхіт. Він змазав його йодом і гліцерином – і дав якоєсь мікстури. Тоді малюкові стало краще. Я дозволила сину вийти надвір. Коли повернувся, з того як він дихав, я зрозуміла, що теж підхоплює ту саму болячку, – я дала йому трохи ліків.

Послала до Радомишля по іншого лікаря, він зможе приїхати аж завтра вранці. Помічник лікаря щойно був знову, каже, що гланди малюка дуже спухли. Намазав йому горло йодом – я теж намазала йому груди йодом і гліцерином. У нього також починається бронхіт. О Боже! Коли мої біди закінчаться. Мені справжня мука, коли мої діти хворіють... Невже стежка йтиме під гору весь шлях? Я думаю, що так, до самого кінця – у мене такі сумні-сумні дні.

Малин. Субота, 28 травня

Інший лікар приходив – і виявив у Алека лише легкий бронхіт, такий незначний, що він каже, що нема причин для занепокоєння. Причиною його жару є те, що не в порядку шлунок. Я знову дала йому дозу касторової олії – лікар каже, що малюк в порядку, лише трошки застуда у грудях, і спухла гланда. Дяка Богу, що хлопчики не настільки хворі, як я думала. Лікар сказав, що я дуже хвора – катар легенів і дуже, дуже слабка. Я справді почиваюся такою хвоюю, що не в змозі нічого робити, справді мушу пильнуватися – було б жахливо, якби я серйозно захворіла.

Малин. Неділя, 29 травня

Алек і малюк обидва почуваються краще – все ж вони ще багато кашляють. Лікар Матінки приходив сьогодні вранці і вважає, що лікар з Радомишля прописав для них належне лікування. Він каже, що моє здоров'я у поганому стані, що мої органи слабкі до такої міри, що я потребую серйозного лікування. Стверджує, що не лише катар легенів, а що у мене ще безліч бід. Сувора зима в Петербурзі була для мене великим випробуванням. Якщо я скоро не стану почуватися міцнішою, він радитиме мені якомога швидше повернутися до Австралії, не залишатися в Англії довше, ніж необхідно. Він дасть мені згодом пити мінеральну воду – вважає, що вона мене зміцнить. Лікар також каже, що дітям буде краче в Австралії.

Малин. Понеділок, 30 травня

Серж із дружиною дуже привітні зі мною. Вони приходять сюди щодня і виявляють багато уваги до моїх дітей. Обидва хлопчики почуваються значно краче, але я не можу випустити їх надвір ще деякий

час. Моя застуда справді дуже погана, змушує мене почуватися такою хворою.

Якби лише мій коханий був зі мною, якби я могла з нетерпінням чекати зустрічі з ним знову. Я побачу його, але не тут, не тут...

Сьогодні увечері отримала листа від Гаррі Жіліата, і ще одного – від місіс Магвайєр, від місіс Дергам і від місіс Ле Патурель – всі дуже добре листи, але ох – так сумно їх читати! Я плакала, так сильно плакала, бо всі ці листи висловлювали співчуття. Після прочитання телеграми про моого дорогого милого – так дивно, що я нічого нечуло з Клонеллі – Гаррі згадує, що написав листа, якого я так і не отримала, – можливо, він затримався з якоїсь причини.

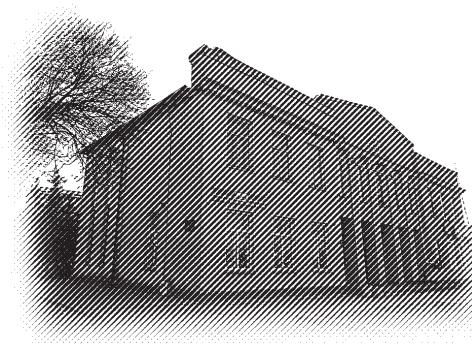
Малин. Вівторок, 31 травня

Вартість усього маєтку в Малині зараз близько 20000 фунтів стерлінгів (або 200000 рублів). Але російський рубль часто змінюється у вартості – так що ніхто не може сказати точно завжди, яка його вартість. У Малині близько 14000 акрів, або 1000 десятин, кожна порція коштує близько 3500 чи 4500 фунтів стерлінгів, або в російських рублях близько 30000 чи 35000 рублів. Під кожною порцією я маю на увазі, що коли буде поділ цієї власності, частка кожного з нас становитиме близько 4000 фунтів стерлінгів. Ліси роблять цю землю такою цінною. Найкращі дерева – це дуб і сосна, деяким з дерев 500 чи 600 років.

Малин. Середа, 1 червня

Сьогодні починається новий місяць. Я вдячна, що минулий закінчився – у ньому я мала багато труднощів. Першого червня у щоденнику я пи-

салас, що ми не знаємо, що цей рік принесе нам. Дякувати Богу – я не знала тоді хвилі печалі, яка мала пронестися наді мною! Біди було достатньо, аби видушити все світло і тепло з моого життя, але Бог, який наслав це, дасть сили витримати випробування день за днем, якщо я прагнущу бачити «Його Руку» в усіх «речах». Нехай буде так – і нехай я з Його допомогою нестиму цей Хрест, як Він вважатиме достойним.

ЗМІСТ

Запізніле кохання Миклухо-Маклая. Роман	9
<i>Михайло Мелънійчук.</i>	
Шляхетний лицар науки. Післямова.....	203
<i>Зі щоденника Маргарити</i>	
Робертсон де Миклухо-Маклай. Додаток	210

Літературно-художнє видання

Іван Корсак

ЗАПІЗНІЛЕ КОХАННЯ МИКЛУХО- МАКЛАЯ

роман

Післямова
Микола Мельнійчук

Літературний редактор
Сергій Іушко

Макет і обкладинка
Сергій Тарасенко

Випусковий редактор
Павло Щириця

Підписано до друку 15. 01. 2016

Формат 84x108 1/32. Ум. друк. арк. 8,5

Папір офсетний. Замовлення № 724

ТОВ «Видавниче підприємство» «Ярославів Вал»

Адреса: 01034, Україна, м. Київ,
вул. Ярославів Вал, 21-Є

тел. (044) 234-15-24; e-mail: yar_val@ukr.net

Свідоцтво про внесення до державного реєстру
суб'єкта видавничої справи: ДК № 2971 від 12.09.2007р.

Віддруковано:

ТОВ «Друкарня Рута»

м. Кам'янець-Подільський, вул. Пархоменка, 1

Свідоцтво ДК № 4060 від 29.04.2011 р.

тел. (03849) 4-22-50; drukruta@ukr.net